वर्णः प्रथमकांडेऽत्र महामंत्रस्य सज्जनाः
श्लोकानां प्रथमे पादे सर्वत्र प्रथमः स्फुटः. ११
द्वितीये च द्वितीयः स तृतीये च तृतीयकः
एवं सप्तमकांडेऽन्त्ये मंत्रवर्णोऽत्र सप्तमः. १२
पृष्ठे त्रयोदशश्लोकलिपेरेतत्स्फुटीभवेत्
आर्षात्[1] समुद्धृतमिदं तीर्थं गंगाहृदादिव. १३

सत्काव्योपवनं यदाद्यकविना वाल्मीकिना निर्मितं
तत्रत्यैरतिरम्यपद्यकुसुमैः प्रीत्या गृहीतैर्गुणे
श्रीमंत्रे[2] विरचय्य दाम रुचिरं 'श्रीमंत्ररामायणं'
श्रीरामस्य जगद्गुरोरुचितयोः पादाब्जयोरर्पितम्. १

इति श्रीमंत्ररामायणे श्रीरामनंदनमयूरविरचिते श्रीमदुत्तरकांडे
एकोनाशीतितमो मंत्रः समाप्तः ।

---

*रामनामाष्टोत्तरशतरामायणम्

श्रीपतिः शेषशयनो रक्षस्त्रस्तसुरस्तुतः[3]
वितीर्णेष्टाभयवरः सत्यसंधः सुराश्रयः १
ऋष्यशृंगेष्टिसंभूतः सूर्यवंशविभूषणः
चतुर्मूर्तिर्[4] दाशरथिः कौसल्येयोऽतिसुंदरः २
कैकेयीनंदनो रामः सुमित्रानंदवर्धनः
लक्ष्मणानुचरो विद्वान् वसिष्ठच्छात्रसत्तमः ३

१. मूलरामायणात्. २. श्रीयुते "श्रीराम जय राम जय जय राम" इत्येवंरूपे मंत्रे. * अत्र कविः पयोराशेरमृतमिव रामायणाच्छ्रीरामनाम्नामष्टोत्तरं शतमुद्धृत्य तन्मुखेनैव निखिलां रामायणीं कथामविच्छिन्नामपाहरति विदुषां परितोषाय । कथाप्रवीणानां च नाम्नामेतेषामर्थो न दुरूहो भवेदिति कानिचिदेव दुर्गमाण्यत्रत्यानि पदानि व्याख्यायन्ते । ३. रक्षोभ्यः त्रस्ताः सुराः तैः स्तुतः । ४. चतस्रः रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नरूपा मूर्तयो यस्य सः ।

कौशिकात्तधनुर्वेदः सर्वशस्त्रास्त्रविद्वरः
ताडकास्त्रानिलाहीषुर्मखप्रत्यूहनाशनः ४
सुबाहुप्राणसंहर्ता मारीचस्मयभंजनः
अहल्यांहोनगपविः शतानंदस्तवांचितः ५
महेश्वरधनुर्भेत्ता जानकीप्राणवल्लभः
जामदग्न्याहंकृतिघ्नः पितृचित्तप्रसाधकः ६
गुर्वर्थत्यक्तराज्यश्रीर्दारानुजसमन्वितः
सुमंत्रसूतः सत्वाढ्यो वल्कली गुहसत्कृतः ७
भरद्वाजाभ्यनुज्ञातश्चित्रकूटकृतस्थितिः
निवापविधिसन्निष्ठो भरतार्पितपादुकः ८
लब्धात्रिसत्कृतिः श्रीमान् मुनिप्रणतिसादरः
विराधोद्धरणोत्साही शरभंगसभाजितः ९
सुतीक्ष्णकृतसत्कारः कुंभसंभवपूजितः
कृतपंचवटीवासो जटायुर्विहितादरः १०
छिन्नशूर्पणखाघ्राणः खरघ्नो दूषणांतकः
मायास्वर्णैणमारीचरक्षःप्राणापहारकः ११
यतिच्छद्मदशग्रीवहृतप्राणप्रियांगनः
दयिताविरहात्यार्तसर्वकामिविडंबकः १२
स्वतातसखगृध्रेंद्रसुदुरापगतिप्रदः
कबंधबाहुबंधच्छित् शबरीक्षणनिर्वृतः १३

---

१. ताडकायाः अस्त्रानिलः प्राणवायुः तस्य अहिरिव सर्प इव इषुर्बाणो यस्य सः २. स्मयो दर्पः। ३. अहल्याया अंहांसि दुरितानि तेषां नगः पर्वतः महान् समूह इत्यर्थः, तस्य पविः वज्रमिव। ४. निवापः पितृभ्यो जलाञ्जलिदानम्, तस्य विधिः तस्मिन् सती निरतिशया निष्ठा यस्य सः। ५. शरभंगेण मुनिना सभाजितः पूजितः। ६. यतिच्छद्मना कपटयतिवेषेण रावणेन हृता प्राणेभ्योऽपि प्रिया अङ्गना यस्य सः ७. दयिताया विरहेण नितरां पीडिताः ये निखिलाः कामिनस्तान् विडम्बयतीति तादृशः।

पंपातीरस्मृतप्राणप्रेयसीशोकविह्वल:
हनूमद्दर्शनप्रीतः सुग्रीवकृतसौहृद: १४
प्रियोत्तरीयभूषेक्षास्पर्शानंदनिमीलित:
सप्ततालभिदुद्दामवालिहृद्भेदनिष्ठुरः १५
सुग्रीवार्पितराज्यश्रीरंगजांगदवत्सल:
प्रियान्वेषणनुन्नर्क्षकुंजरप्लवगर्षभ: १६
स्तुतर्तीर्णाब्धिदृष्टार्थदग्धलंकांजनांगज: १७
नैकक्षवानरचमूशतकंपितभूनगः
शरण्यः शरणप्राप्तबिभीषणकृतोदय:
सेतुकृत्तीर्णवारांशि: सामार्थप्रहितांगद: १८
रक्षःकक्षमहादावो मेघनादांतकानुज:
कुंभकर्णाद्रिवज्रेषुर्दशास्यगजकेसरिः १९
दत्तदिव्यप्रियोपेतः पुष्पकाक्रमितांबरः
गुहविश्लेषतापघ्नो भरद्वाजाप्तसद्वरः २०
भरतप्रियकृद्राजपौरगुर्वभिषेचित:
अगस्त्यादिमहर्ष्याढ्यः सर्वप्राणिहितोद्यत: २१
कृतप्रजातिकल्याणो व्यसुविप्रात्मजासुद:
शत्रुघ्नघातितात्युग्रद्विजारिलवणासुरः २२
त्रिजगद्गीतसत्कीर्तिरेकदुर्मतिनिंदित:
संत्यक्तसत्वसंपन्नोदारदारसमागम: २३
प्राचेतसाश्रमप्राप्ततेजःकुशलवात्मजः
अश्वमेधोत्सवावाप्तवाल्मीकिच्छात्रनंदनः २४

---

१. प्रियान्वेषणार्थं नुन्नः प्रेरितः ऋक्षकुञ्जरो जाम्बवान् प्लवगर्षभाः वानरश्रेष्ठाश्च हनूमत्प्रभृतयो येन। २. स्तुतः तीर्णाब्धिः दृष्टसीतारूपार्थः दग्धलङ्कश्च अंजनांगजो हनूमान् येन। ३. व्यसवे मृताय विप्रात्मजाय असून् ददातीति तादृशः। ४. संत्यक्तः परित्यक्तः सत्वसंपन्नानां आपन्नसत्वानामुदाराणां च दाराणां सीताया इति यावत् भार्यायाः समागमो येन सः।

भूयोदिव्यमहीमग्नमहिलाविरहातुरः
पुत्राष्टकपृथग्दत्तराज्यः प्राज्यप्रसादकृत् २५
शासनातिक्रम[1]त्यक्तप्राणाभ्यधिकलक्ष्मणः
विहितस्वयशस्तुल्यप्रभंजनसुतास्थितिः २६
आर्केंदु[2]भूमि स्वकथाबिभीषणकृताभयः
सुहृद्भरतशत्रुघ्नसुग्रीवात्मगतिप्रदः २७
सर्वसत्वप्रियः पौरस्थितिसंतानलोककृत्
विमानारोपिताशेषराष्ट्रायोध्याजनः प्रभुः २८
पवित्रसेव्यचरितो निगमाद्य[3]कविस्तुतः
नमन्म[4]यूरमुदिरः पुण्यश्लोकशिखामणिः, २९
इति श्रीरामभद्रस्य नाम्नामष्टोत्तरं शतम्
रामायणपयोराशेरुद्भूतं परमामृतम्. ३०

श्रीरामः जयति ॥

---

१. शासनातिक्रमादाज्ञाभङ्गाद्धेतोः त्यक्तः प्राणेभ्योऽपि गरीयान् लक्ष्मणः येन। दृश्यतां कथाविज्ञानाय रामायणस्योत्तरकाण्डस्य पञ्चाधिकशततमः सर्गः । २. आर्केन्दुभूमि यावत् सूर्यः चन्द्रमाः पृथिवी च तिष्ठन्ति तावदित्यर्थः । ३. निगमैः ऋगादिभिः आद्यकविना च स्तुतः । ४. नमन्तः भक्ता एव मयूरास्तेषां मुदिर इव मेघ इव निरतिशयानन्दजननः । अथवा कविपक्षे । नमन् प्रणतो यो मयूरकविस्तं मोदयतीति तच्छील़ः ।

रामस्तुतिः[*]

(औपच्छंदसिकं वृत्तम्)

रघुनाथ! दयां कुरु प्रपन्ने मयि दीनेऽलसमेनमद्य मुंच
सदय: सदयं[1]स्त्वमेव किं ते मुनिगीतं न यशः श्रुतं पवित्रम्. १
असदंतकराः शराः खरास्ते यमदंडात्सततं सतां सहायाः
किमदो विमदो न यन्मनोभूरतनुः शर्वदृगग्निना कृतोऽपि. २
ग्रसते त्वदिषुर्द्विषं न राहुः स तथेंदुं कवयो नरेश्वराहुः
जहि रोषमरिं सतामलं का सरुषो हंत धियोऽपि राम! लंका. ३
यदि वानरसख्यमेवमीड्यं किमु वक्तव्यमहा नरैस्तदेभिः
[2]अब्धिसंसृतिसिंधु सेतुमेकं कुरु [3]भोः! किं स्वकृते कृतेन तेन? ४
विरहे न पितापि सांत्वितो यो विलपन्नेव मृतस्त्वदेकचित्तः
अहमज्ञतमस्तमद्य याचे [4]तृणवत्त्यक्तसदंगनानुजं त्वाम् ५
न हि तस्य हितं नतैर्यदीश! स्मृतमेकं खलु तावकं पदाब्जम्.
भ्रमरैर्भ्रमरैरिवातिलुब्धैः परिपीतं मुनिभिश्च राजहंसैः. ६
न फलं विषयाः फलं तु दास्यं तव जंतोर्वरमत्र जीवनस्य
तदृते न [5]दृतेरिवास्य राम! क्षणमप्युच्छ्वसितं सतां प्रशस्यम्. ७
दुरितोदधितो [6]दरप्रयत्नान्मुनिदारान्दयया यदुज्जहार,

---

*. अत्र कविः संसारदावानलदग्धः स्वसमुद्धरणायोपास्यं दैवतं श्रीरामचन्द्रं स्तौति रघुनाथेत्यादिना। भवाटवीपरिभ्रमणपरिखिन्नश्च स्वोद्धारे बिलम्बमसहमानो दुरितवारिधित्वमात्मनोऽत्र निदानमाशङ्कमानश्च श्रीरामचरितादेव बहून्युदाहरणानि समुपन्यस्य "पापिनामुद्धार एव ते व्रतम्, अहं च तेषामग्रणीः तन्मामपि द्रुतं समुद्धर" इति च विज्ञापयति। १. सतां अयः शुभंकरः। २. भवसागरे इत्यर्थः। ३ हस्तदोषः—भो। ४. तृणवत् त्यक्तौ सदंगना पतिव्रता सीता अनुजश्च लक्ष्मणो येन सः। ५. दृतिश्चर्मभस्त्रा। यथा भस्त्राया उच्छ्वसितमकिंचित्करं तथा तव दास्यादृते जन्तोर्जीवनं निष्फलमित्यर्थः। ६. दरप्रयत्नात् अल्पेनैवायासेन।

पदपद्मरजस्तवास्तु तन्मे न[1]तरक्षाविकलं कलंकनुत्यै. ८
वि[2]षयप्लवगैश्चलस्वभावैः सह सख्यं गतमेनमात्मतुल्यम्
रहितं प्रियया‍पि शुद्धवृत्त्या बत सत्या व्यसनेऽव मां नृपाल(म्?) ९
वितरे[3]त्वमृतं करैरनेकैर्न जडात्मानमहं भजेऽपि तप्तः
अमृतं तव नाम पातुमीहे यदभूच्छूलभृतोऽपि तापशांत्यै. १०
बहवः सवितुः कुले प्रसूतास्त्वमलं तेभ्य उतापि गो[4]त्रकर्तुः
द्विकरोऽप्यकरोः समूलमेको जगतां तापतमःक्षयं स्वयं यत्. ११
सुधियो युधि योधमूर्धरत्नं विकिरंतं विशिखानरिष्वसुघ्नान्
करुणं तरुणं पुराणमाहुर्नरमीशं कथमुग्रमक्रुधं त्वाम्? १२
परिपालय मामनाथमार्तं भवरोगेण न[5]सोढवेदनेन
सुखयत्युदितश्चकोरमिंदुः कमलं भानुरथो मयूर[6]मब्दः १३
तव भक्तजनेन मत्सदृक्षाः शुचिनोदारतरेण निस्तुलेन
विपदोऽत्र समुद्धृताः प्रभूताः किमदो राघव! विस्मृतोऽहमेकः? १४

---

१. नतानां भक्तानां रक्षायां रक्षणे विकलं सर्वदा व्यापृत प्रयतमानमिति यावत्। २. यथा त्वं शुद्धवृत्त्या पतिव्रतया सीतया विनाकृतश्चलस्वभावैर्वानरैः सह सख्यमकरोस्तथाहमपि शुद्धवृत्त्या सदाचारेण रहितश्चंचलैर्विषयप्लवगैः सख्यमकरवम्। तदात्मसब्रह्मचारिणं मां हे नृपाल त्वं रक्षेति योजनीयम् । शुद्धवृत्त्येति पदं श्लेषेण योजनीयम् ३. जडात्मा डलयोरभेदाज्जलात्मा चन्द्रः। जडस्वरूप इति ध्वनिः। चन्द्रः अनेकैः करैः किरणैः अमृतं वितरतु । तप्तोऽप्यहं तं जडात्मानं जलात्मानपीति अपिशब्द आवृत्त्या द्वियोंज्यः। न भजे। यत्तव नाम शूलभृतोऽपि शशिशेखरस्य शिवस्यापि तापं शममनयत्तत्ते नामैव मेऽमृतं तदहं पातुमिच्छामीत्यर्थः। अत्र शशिनामृतवर्षिणा शूलभृतः शिवस्य तापो न शान्ति नीतः स च तव नाम्ना नीत इति शशिनोऽपि ते नाम गुणवत्तरमिति व्यज्यते। ४. गोत्रकर्तुः मूलपुरुषात्सवितुरित्यर्थः । ५ न सोढा नसोढेत्यत्र नशब्देन सुप्सुपेति समासः। ६. अब्दो मेघः। कविपक्षे तु ध्वनिना घनश्यामो राम इत्यर्थ। १३. "यशसा च जनेन मत्सदृक्षाः शुचिनोदारतरेण तेऽतुलेन"। इति साधुः पाठः। (**मयूरकविः**)।

[1]अहिषूग्रमरं गरं तमस्ते न परोत्कर्षसहाः सुराः समस्ते
भुवने परिदर्शितः समस्ते समनुक्रोशभरः प्रभो! नमस्ते. १५
कृपया नृप! याः स्वधाम नीता विरहं सोढुमनिष्ठुराः प्रजास्ताः
अयि भो! मयि भोगलालसे तत्कठिनत्वं त्वयि वा किमत्र युक्तम्?
यशसा विमलेन सन्मतेनापि च गीतेन मुनीश्वरेण तेन
कथमार्यमुखात्तदादृतो[2]ऽहं परिपीतेन न पावितोऽस्मि पापः? १७
कलिना प्रबलेन राहुणेंदोरिव तेजो यशसस्तवापि पीतम्,
कथमेवमहं ब्रवीम्यशंकं बुधशिष्योऽपि च सत्स्वदो विगीतम्? १८
[3]यशसाप्यचिकित्स्य एक आहोस्विदहं निस्तुल एवमेव दोषी,
न सतां मतमेतदप्यसारं विषहेद्धाम तमो न गाढमार्कम्. १९
कुरु यत्सदृशं व्रतस्य लोके यशसश्चापि सुविश्रुतस्य तस्य
किमतोऽधिकमेष दीनबंधो! गतिमंधो गहने न वेत्ति दीनः २०
शमनं न हि पश्यति प्रभो! त्वां [4]शमनं तं लभते जनः प्रपन्नः
असकृच्छ्रुतमित्थमार्यवक्त्रात्सदसि स्वादुवचः सतां सुधातः. २१
अनवद्यगुणार्य राम! भोः! किं बहुनोक्तेन पदोपकंठमेत्य,
स्वदृशः सदृशः प्रभो! भवेद्यः कृपणे त्वं मयि तं कुरु प्रसादम्. २२
नमदुद्धरणं सुदुष्करं ते मृतमुज्जीवयतः शिशुं द्विजातेः
दृषदप्यतिसुंदरी कृतैव प्रभुणा किं न वचः श्रुतं शुनोऽपि. २३

१. अहिषु सर्पेषु उग्रं गरं अलं प्रभूतमस्ति । अतस्तेऽहयस्तमः तमस्स्वरूपाः सन्ति । सुराः देवा अपि परोत्कर्षसहाः न । अतस्तेऽपि तमःस्वरूपा इत्यर्थः । किन्तु हे प्रभो, ते समनुक्रोशभरः कारुण्यभरः समस्ते भुवने समः । दृश्यते इति शेषः । नागलोकात्स्वर्गलोकाच्च मर्त्यलोक एव ते कारुण्यभरात्प्रशस्त इति भावः । २. तस्मिन् यशसि आदृतः आदरयुक्तः आर्यमुखात् सद्भ्यः त्वद्यशः श्रुतवानप्यहं न पावितोऽस्मीति योजना । ३. अहं तथा दोषैर्वातपित्तकफैः पातकैश्च व्यापृतशरीरः यथा तव यशोऽपि मे व्याधिं न प्रतिकुर्यादिति यत्सतां मत तदसारं न सारवदेवेत्यर्थः । किंतु आर्कं धाम सवितुस्तेजः यथा गाढं तमः न विषहते तथैव तव यशसा अहमपि समुद्धर्तव्य एवेति भावः ४. शमनो यमः तम् । मरणमित्यर्थः ।

[1]वशमारतमिंगितज्ञमाज्ञाकरमप्याकुलयंति मामनाथम्
अनयं जनयंति राम! कामप्रमुखा हंत कथं भवत्पुरेऽपि २४
न जने भजनेऽलसः प्रमादीत्यपटुर्वेत्यघदृग्[2]वरं मयीश!
न हि तैरहितैरयं न बद्धः कथमेवं सति किंकरः करोतु. २५
द्विषता दशकंधरेण रुद्धा पुरि क्रुद्धा दयितापि सा तदानीम्
भवतो भजनं किमीश! चक्रे स च नक्रेण वशीकृतः करींद्रः. २६
चरणस्मरणं सदा न दासस्तव कर्तुं क्षम उत्सुकोऽप्यभाग्यः
सुतनप्तृमुखानुवर्तिना यन्मनसांतर्वत यंत्रितोऽस्वतंत्रः. २७
स्मरणं शरणं ममेति युष्मच्चरणाब्जस्य न चान्यदस्ति जाने
बहिरंतरपि द्विषन्निरुद्धोऽप्यहमार्तोऽर्तिहरं क्वचित्स्मरामि. २८
द्विरदे चिरदेवनाभितप्तेऽस्युचितश्चेत्करुणाकटाक्षपातः
पद एव स शत्रुणा गृहीतः प्रबलैः षड्भिरयं तु सर्वतोऽपि. २९
बहुवारमहं द्विषद्भिरुग्रैरिह पातित एव गर्भगर्ते
शृणु देव! तदेव कृच्छ्रमाप्तोऽमितकल्पानधुनापि तत्र वर्ते. ३०
द्विषतोऽप्यनुजे कृतः प्रपन्नेऽथ च सुग्रीववलीमुखे प्रसादः
दर[3]सादरसात्त्वया तथा मय्यपि दीने स सदार्य! कार्य एव. ३१
रिपुभिः कृतगंजनं जनं कः कृपणं स्वं शरणं भियाप्तमार्यः
सदयः परिपालयेन्न शक्तः स्वनुरक्तः सुकृते नये यशोर्थी. ३२
कुपितोऽसि किमागसा न साधुः कृतमंतौ प्रणते जनेऽप्रसन्नः
नमनादितरन्निसर्गसिद्धं किमिवार्येश! न पापिनामसन्नः ३३
शरदा वरदाधिराज! कृत्स्नः पयसो वार्यत एव मंक्षु पंकः
तव तूदितया दशाऽतमस्कः क्रियते चंद्रिकयेव सर्वरंकः ३४
पिबतोऽखिलतापपापहंत्री तव कीर्तिर्द्रुतमेव सत्सुधातः

---

१. कामप्रमुखाः वशमनाथमपि मामाकुलयन्ति अनयं च जनयन्तीति योजना
२. अघदृक्षु पापिषु वरं श्रेष्ठम। तैः अहितैः अयं बद्धः न इति न इत्यन्वयः। ३. दरस्य भयस्य सादो नाशः तस्मिन् यः रसः प्रेमा तस्माद्धेतोः, हे आर्य! सदा त्वया दीने मय्यपि स प्रसादः कार्य एवेत्यर्थः।

अपि वेदशिरोधिदेवतातः श्रुतमुच्चैरिति हंत सत्सुधातः ३५
जहि[1] मामहिमावहं विभो! मां जनमेवंविधमन्यमप्यवद्यम्
अयसा हि विना सुवर्णहेतोर्न गुणः स्पर्शमणेः प्रसिद्धिमेति. ३६
सुकृतं न किमस्य पंकमग्नामबलां गां विपदः समुद्दिधीर्षोः
मृतिभीतमरिं तृणास्य[2]माजौ जयिनस्त्वादृश एव पालयंति ३७
करुणावरुणालय! प्रभो! स्यान्मम किं स्वर्ग[3]सदां जडेन तेन
तरुणा तरुणार्कतप्तमूर्तेः सरसाल्पेन गजस्य वा भवेत्किम्. ३८
शिलया कपिभिर्निशाचरेण द्विजराजेन महेश्वरेण सेव्यः
त्वमितीश! भवंतमाश्रितोऽहं ससुरा मुक्तिमितास्त्वयैव देव्यः. ३९
सहितं प्रियया श्रियात्तमूर्त्या महितं भूपमुनींद्रदेववृंदैः
रहितं विगुणैः सदा[4] गुणाढ्यं स्वहितं राम कमन्यमाश्रयामि. ४०
अयि! तं श्रित एष इंदिराया दयितं त्वामहमाद्यमीश्वराणाम्
मयि तंत्र इहाप्यशर्महासं शयितं तर्तुमघाढिधमद्य विश्वम्. ४१
मनसि स्मृतिरस्तु तापहंत्री वदने नाम भवामयौषधं च
श्रवसी च वशीकरोतु कीर्तिस्तव सीतादयितेति मे मनीषा. ४२
वरदेश्वर! देव! देहि दास्यं दयया दर्शय पादपद्ममाशु,
अयनं नयनं विपक्ष्म[5]पातं तव गोर्वत्सवदेव पश्यतीश! ४३
स्पृशता दृषदं पदेन युक्तं दयितां भूमिभुवं सदा हृदा ते
बत बाहुयुगेन धन्व[6] चैशं कुत आसं कठिनत्वमार्यहग्भ्याम्. ४४
न जनं स्वजनं प्रियागृहीतं सरसोशीरसरोजपत्रक्लृप्तम्

---

१. हे विभो अहिमावहं सन्तापकरं मां तथा चान्यमपि अवद्यं दुष्टं जहि । पापिनां सत्त्वं च जगत्यवश्यमित्याह । अयसेति । सुवर्णहेतोः स्पर्शमणेः सत्त्वेऽपि अयसोऽभावे नस्य गुणः प्रसिद्धिं नैति । तथा मादृशां पापिनामभावे नमदुद्धरणाख्यस्तव गुणः प्रसिद्धिं नोपेयादिति भावः । २. तृणमास्ये यस्य सः प्रपन्न इति यावत् । इयं लोकोक्तिः । ३. 'स्वर्जनुषा' इति पाठान्तरम् (कविलिखितम्) । ४. "गुणैर्युतं कं स्वहितं त्वाद्य विना" इति पाठान्तरम् । ५. विगतः पक्ष्मपातः अक्षिनिमीलनं यस्मिन् कर्मणि । ६. धन्व धनुः ।

सुखयस्यतितापतप्तमाप्तोत्तम ते नाम यथा कथोपनीतम्. ४५
सततं यदि दीनबंधुरेतद्बहु ते संमतमात्मनाम राम!
अयि! किं मयि किंकरेऽपि दीने करुणां कर्तुमियान्कृतो विलंबः. ४६
नवतामरसेन भृंगपोतस्तृषितो राम! यथा व्यथाहरेण
भवताऽमरसेव्यपादुकेन स्वगुणैस्तोषकरैर्वशीकृतोऽहम्. ४७
तव नाम [1]भवदृते सुदूरादपि चेत्कर्णमुपैति सज्जनेन
उदितं मुदितं करोति चेतो दयितताया इव वाचिकं [2]प्रियस्य. ४८
धनिनः सुखिनस्तवैव नाम्ना परतः प्राकृततो धनादनित्यात्
धनिका न निकाममोदपात्रं जठराद्बिभ्यति ये स्वकादपीश! ४९
भवतो भवतोषदेन नाम्ना भिदुरेणामृतगर्वपर्वतस्य
[3]भवतोऽभव तोकमात्मनोऽहेरिव मोच्यः स्वहितेच्छुनाहमज्ञः. ५०
तव सद्भिरुपासकैरुदारैः सदयैराप्ततमैरुपेक्षितः किम्
[4]न विनश्यदुपेक्ष्यमस्य कार्यं त्विति यत्सा खलु पत्युरत्युपास्तिः ५१
रहसीश [5]निपीयते प्रसादामृतमाकंठमिता मुदं हि संतः
वितरंति न मह्यमीषदेते बत कुक्षिंभरिरीतिमाद्रियंते. ५२
सकृपाः कथमार्तमत्यशक्तं कृपणं मां शरणागतं न पांति
अमिताश्च दयामृतादुदारा अपि दातुं कथमीषदुत्सहंते. ५३
विभवेऽधिगतेऽमिते सुहृद्भिर्न समं केवलमेव साकमन्यैः
कृपणैरहितैरपि प्रकामं सुखमार्येश्वर! साधवो भजंते. ५४
त्वमुदारवरः कथं सखायस्तव सख्युर्ननु नो समानशीलाः
मयि तेऽत्रभवान्कृपाविवार्ये बत बुद्धं ह्युभयेऽपि तुल्यलीलाः ५५
यदि नाथ! गतोऽसि साकमिष्टैर्वरमस्मान्कृपणाञ्जिहासितान्स्वमेव

---

१. भवदृते भवद्दर्शनं विनापीत्यर्थः । २. मन्देशः । ३. अभव अज इति संबुद्धिः । आत्मनः तोकमपत्यं अज्ञः अहं स्वहितेच्छुना त्वयैव अहेरिव भवतः संसारान्मोच्य इति योजना । ४. विनाशं गच्छत् अस्य भगवतः कार्यं न उपेक्ष्यम् । सद्भिरिति शेषः। सा हि पत्युः ते अत्युपास्तिः परमोपासनेत्यर्थः । ५. निपीयते इत्यस्य सद्भिरिति कर्तृपदम् ।

ननु पालयिता कृतोऽत्र कः स क्व च किं चानिलनंदनोऽपरो वा. ५६
स तु संप्रति गंधमादनाद्राविति नाथ! श्रुतमस्तु नः किमूनम्
परमेकमिहान्यसर्वकार्यस्मृतिरोधि व्यसनं हि सद्भिरुक्तम्. ५७
स हि किंनरचारणादिगीतं मुनिभिः साकमुदश्रु मीलिताक्षम्
सततं चरितामृतासवं ते पिबति त्यक्तभयोऽस्मृताखिलेहः ५८
श्रुतमेवमपीह यत्र नाम्नस्तव संकीर्तनमेष तत्र तत्र
रचितांजलिरश्रुपूर्णदृक्चेत्यपि वाल्मीकिमुनेर्न गीरपार्था. ५९
अयि नाथ! कथं नु तर्हि साधुर्बत सोऽद्यापि कपिर्मया न दृष्टः
यदि पातकनष्टदृष्टिरस्मि प्रतिमां तेऽहमहो कथं पिबामि? ६०
स्वजनो वरमात्मनः प्रियत्वात्प्रतिमातः किमितीश! चेत्तथास्ताम्
भवतो भवतोपदाच्च नाम्नोऽप्यधिकः किं श्रवणोत्सुकोऽस्मि दीनः. ६१
अधिको निजनामतो मतोऽयं स्वजनस्ते यदि तर्हि राम! तेन
क्षमिणातिदयावतापि सद्योऽखिलतापापह! कीर्तनेन भाव्यम्. ६२
अलमोमिति चेत्कथं न नाथ! द्रुतमद्याप्युपयाति हंत पातुम्
असकृद्धि पुरा स्मृतस्तदास्तामधुनैवापि तु चेतसा स्मरामि. ६३
अयि कीशवराग्र्यवर्य! साधूत्तम! सीताहृदयव्यथौषधोक्ते
रघुवीर! यशःसुधाकरस्य त्वमनंतोऽस्यनवद्यपक्ष एषः ६४
अधुनापि च संस्तुतो न चास्यां स कवींद्रो[3] मुदितः स्तुतौ कथं स्यात्
इति वाच्यमहो यतोऽधिकस्ते भजकस्त्वत्त उदार आशुतोषः. ६५
कृतयैव यया कयापि नुत्या मुदमाप्नोषि विभो! भजज्जनेन
किमु योऽभ्यधिकः कृपालुरार्यो भवतो भागवतो मतोऽतिसाधुः. ६६
भगवन्! स[4] समीरसूनुरार्यस्त्वयि ते नाम्नि च साधुमोदधाम्नि
परमादृत इत्यवैमि तद्वत्स्मरतामुद्धरणेन नूनमद्य. ६७
स समीरसुतः कृतप्रयासः सुतरां संप्रति साधुविश्रमार्थम्
सखिभिश्चरितासवं तवालं परिपीयाद्य सुखं समं नु सुप्तः. ६८

---

१. महद्भिरिति पाठान्तरम्। २. असत्या। ३. वाल्मीकिः। ४. स इत्यपेक्षितमपि मातृकाद्वयेऽपि न दृश्यते।

न कृतः खलु लक्ष्मणेन देव्या भवता वात्र सुहृन्मणौ प्रसादः
कथमेष न खिन्नमानसः स्यादनुरूपामनवाप्य सत्कृतिं स्वाम्. ६९
स हि कष्टभुगेव देव! नीता इतरे तु स्वपदं सहैव सर्वे
न कुशस्य[1] लवस्य वाप्यमात्येष्वपि ते ह्यासपदः कृतो महात्मा. ७०
अथ किं बहुना भवान् दयालुर्न कृतज्ञो[2] न वरप्रदो न चाप्तः
त्यजतानुजदारमारुतींस्ते[3] कृतिना किं सुकृतं कृतं कृपालो! ७१
न भवाश्च भवज्जनोऽपि दीनेष्वशुचिष्वद्य कलावदयकाले
करुणो वरदं कृतज्ञमेकं तव तेषामपि नाम राम! कामम्. ७२

इति श्रीरामे स्तवोऽर्पितोऽयम् ।

राममनाममहिमा

(गीतिवृत्तम्)

राम! तव नाम हित्वा मंत्रानन्याञ्जपञ्जनो मंदः
त्यक्त्वा चिंतारत्नं गृह्णन्नितरान्मणीन्कथं सुज्ञः. १
तव नाम्नैव कविमुखं भाति न चान्येन शब्दशास्त्रेण
अशिवमसिंदूरतिलकमपि रत्नभृदेव सुभ्रुवो वदनम्. २
यो नाम वज्रकवचं तव चंद्रकलावतंसनुत! धत्ते
रघुनाथ! जगति सकले स कलेरतिदुःसहः पुमानेकः. ३
अपि यस्मै कस्मैचिज्जपते दीयंत एव नाम्ना याः
दातुमलं ताः सिद्धीरधिकारापेक्षिणो हि नाम्नायाः[4]. ४
मज्जयति श्रितमितरा जनमजकुलतिलक! का न नौकाऽस्ताम्
तर्तुं श्रिता वयं यां पदयुगुलीं ते सकामनौकास्ताम्. ५

---

१. हनूमतस्त्वया कुशस्य लवस्य वा मन्त्रिषु पदं न दत्तमिति भावः । २. "भवान् कृतज्ञो न दयालुर्न" इति पाठान्तरम् । ३. अनुजः लक्ष्मणः, दाराः सीता मारुतिश्च तांस्त्यजतेति योजनीयम् । ४. आम्नायाः वेदाः ।

स्फुटतु शतधा श्रुते त्वयि यन्नाश्रुतमपितमेवतत्तूरः.
धत्तेऽभक्तः[1] पशुरपि नृत्वं कनकत्वमिव स धत्तूरः. ६
भूतिं बिभर्ति तनुते गतिमपि च वृषेण सत्यसुप्रियकृत्
कामं हरति हरति ते नाम श्रीराम वैश्रवणमित्रम्. ७
पिबतः सुरभेः स्तन्यं वत्सस्याण्वपि तथा न राम! हितम्
अन्तोर्नाम यथा तेऽप्यमरा न पिबन्त्यदो न रामहितम्. ८
नाम्नीवाप्नोति न शं कारुण्यनदीन[2]! मातुरंकेऽपि
नाम्नोऽन्ये त्रातुमलं लोकेषु न दीनमातुरं केऽपि. ९
प्राप्य तव नाम निर्वृत्तिमेति यथा मातुरुरसिजं बालः
मंचोऽपरः पिपासोरिव लिप्तः काममुरसि जंबालः[3]. १०
मातुः स्तन्येन यथा बालास्त्यक्तास्तवार्य! नाम्ना ये
स्पष्टं तदितररस इव शक्तिस्तांस्त्रातुमस्ति नाम्नाये. ११

इति रामनाममाहिमा[4]।

रामाष्टकम्

(प्रथमम्)

(स्रग्विणीवृत्तम्)

यत्प्रसादाद्विपद्बन्धुरप्यच्युतं राज्यमिंद्रादिभिर्दुर्लभं शाश्वतम्
प्राप कृत्वा सकृत्पादयोर्वंदनं चिंतयामः सदा तं सदानंदनम्[5] १
सज्जनानां प्रियं दुर्जनानामपि स्वांतसंतोषदं स्वाश्रितानां समम्

---

१. यथा धत्तूरः कनकस्य सुवर्णस्य सर्वानपि पर्यायान् धत्ते न तु स तत्त्वतः सुवर्णं तथैव अभक्तः पशुपदवाच्योऽपि वृथैव नृत्वं धत्ते । २. नदीनामिनः स्वामी। कारुण्यनदीनः करुणासमुद्र इति यावत् । ३. जंबालः पंकः. ४. अस्य प्रकरणस्य नाम न कविलिखितमुपलभ्यते । अस्माभिस्तु प्रकरणार्थमनुसृत्य नामैतत्कल्पितमिति ज्ञातव्यं सहृदयैः । ५. सतामानन्दनं श्रीरामचन्द्रम्.

सर्वतापप्रणाशक्षमं चंदनं चिंतयामः सुमित्रासखीनंदनम्. २
पुत्रतामेत्य चक्रे खरांशोर्विधोर्यो जयं तस्य न स्वामिनोप्युच्चकैः
जन्मदात्सर्वलोकेषु दिवस्यंदनं चिंतयामः सदा तं रघोर्नंदनम्. ३
क्ष्माभृतां पालकं व्यक्षमत्यद्भुतं चापबाणैकपाणिं तपस्विप्रियम्
एकपत्नीव्रतं विश्वसंक्रंदनं चिंतयामोऽजसूनोः[1] प्रियं नंदनम्. ४
सादरं यद्धनुर्ज्यानिनादो[2] गुरुर्नागभूदेवदेवांगनाराक्षसीः
गीतमध्यापयामास चाक्रंदनं चिंतयामोऽद्य सख्युर्हरेर्नंदनम्. ५
शिश्रिये यत्पुरोपाटवी[3] केवलं नैव सर्वर्तुभिर्योगिभिश्चोत्सुकैः
स्वर्गिभिश्चापि हित्वा प्रियं नंदनं[4] चिंतयामः सदा तं सदानंदनम्. ६
यन्मुखं[5] प्रेक्षतां नाकिनामेव नो विस्मृतं पक्ष्मभिर्भूगतानामपि
चित्रसन्मित्रतामीयुषां स्पंदनं चिंतयामः सदा तं सदानंदनम्. ७
अर्थिचेतश्चकोरामृतांशुर्मुखं साधु यस्यावदत्सर्ववर्णेष्वपि
एकमेवेति मय्यंगमानंदनं चिंतयामः सदा तं सदानंदनम्. ८

इति मयूरकृतं रामाष्टकम् ।

रामाष्टकम्

(द्वितीयम्)

(पुष्पिताग्रावृत्तम्)

नवजलधरनीलमीड्यमेकं कलिमलनाशनकीर्तनं सुभद्रम्
प्रशमपरमुनींद्रगीतकीर्तिं दशरथनंदनमीश्वरं नमामि. १

---

१. अजसूनोः दशरथस्य । २. गुरुर्यद्धनुर्ज्यानिनादो नागभूदेवदेवांगनाः गीतं राक्षसीश्चाक्रन्दनमध्यापयामास तं चिंतयामः इति योजनीयम् । ३. यत्पुरस्योपाटवी अयोध्याया उद्यानमित्यर्थः । ४. नन्दनवनम् । ५. "यन्मुखं प्रेक्षतां चित्रसन्मित्रतामीयुषां स्वर्गिणामेव नो विस्मृतम् । पक्ष्मभिर्भूगतानामपि स्पंदनम्" इत्यन्यः कविलिखितः पाठः ॥

जलरुहदलकोचनं प्रशांतं पतितजनावनदक्षमीशितारम्
विपदघगिरिवज्रसारपादांबुजरजसं रघुनायकं नमामि. २
भजदखिलजनैककामकल्पद्रुममममलामितसद्गुणामृताब्धिम्
शिवहृदयनिवासमादिदेवं दशमुखकालमनंतमाश्रयामि. ३
सकरुणमवने रतं निजानामुरुभुजविक्रमनिर्जितारिदर्पम्
मुनिजननुतनीतिवर्त्मनिष्ठं परमपदप्रदमंतराश्रयेऽहम्. ४
शरधि[1]शरशरासनासिवल्लीधरमारिकाननदावमुग्रवीर्यम्
शरणदचरणं रणप्रचंडं विधिमुखमार्गितमुक्तिवर्त्म वंदे. ५
शुचिमुचितचरित्रमंचितांघ्रिं चतुरचकोरकचंद्रमिंद्रनाथम्
अचलमृचि[2] गतं चराचरेशं चिरतरमच्युतमीशमानतोऽस्मि. ६
पवनसुतरथं ककुत्स्थनाथं विमलकथं चतुरास्यगीतगाथम्
कुशिकमुनिवशं नृपालवेषं प्रशमिततापमपास्तपापमीडे. ७
सुखकरमुरगेंद्रशय्यमार्यं वरदमुरुक्रममाश्रितामरद्रुम्
द्रुहिणगुरुमुदारमाद्वितीयं नुम उदरीकृतदीनमब्जनाथम्. ८

श्रीरामाष्टकम् ।

रामप्रार्थना

भक्तास्ते धनमिति मया श्रुतं श्रुतेर्ननु राम
अतस्त्रातुमत्रानिशं यक्षीभूतं नाम ॥ दोहाछंदः । १
राम रघूत्तम रावणकाल! मयि प्रणते करुणां कुरु रंके
धर्मधनः सदयोऽसि समुद्धर मुंच न गामिह दुस्तरपंके
त्वां प्रणतास्मृते जनमापदि पातुमलं जगतीश्वर कं के
त्वद्यशसा जित आधिमितो विधुरित्यपरेऽप्यहमेव न शंके २

—इदं सवयाछंदः

---

१. शरधी तूणीरौ च शराश्च शरासनं धनुश्चासिवल्ली खड्गलता च तासां धरम्. २. ऋचि वेदेषु गतं वेदवेद्यमित्यर्थः.

*अम्लानपंकजमालाबंधपंचकम्

(स्रग्धरावृत्तम्)

धाता दाताविता त्वं गृह इह गहने लोकशोकघ्नकर्मा
दीनानां नाथ! नान्यो [1]हृतनतपतनस्त्वां विना [2]विश्ववित्तः
[3]मायेशा ये न ये त्वामनु ननु मनुजास्तैः कृतं कृत्स्नकृत्यं
वाविद्याविद्याविघ्नैर्बत! हतमतयो राम! वा मद्यमत्ताः. १
ज्ञानात्मानादिनाथः [4]स्वजनजयजनुः पावनो वर्ण्यवर्यः
सेवा ते वासवार्हा किमुत मुनिमुदे राम! भूमन्! नमस्ते.
[5]कालं कालं बलं त्वद्भुजमज! न जहातीश! भो शर्वशक्ते!
त्वं हंहो [6]हंत! हंता हरिररिहरिणो रावणोऽवद्यवर्मा. २
वीरो धीरो गुरो! त्वं [7]शुचिरुचिरुचितं सेवितुं विज्ञवित्तं

---

* स्रग्धरावृत्तपादे सर्वेऽपि यतिविभागाः समानाः सप्ताक्षराश्च । अतश्चित्रकाव्येष्वन्यतमस्याम्लानपंकजमालाबन्धस्य तदेवार्तावोपकरोति । अस्मिन् हि द्वादश यतिविभागाः प्रतिश्लोकं तावन्ति पंकजानीति कल्प्यते । उद्धाररीतिस्त्वियम् । प्रथमस्यां पंक्तावक्षरमेकं द्वितीयस्यां त्रीण्यक्षराणि तृतीयस्यां च पुनरक्षरमेकमिति क्रमेण लिखिते एतान्येव पञ्चाक्षराणि सप्त सम्पद्यन्ते । प्रथमपंक्तिस्थितं प्रथममक्षरं, द्वितीयपंक्तिस्थितं मध्यमं द्वितीयमक्षरं, द्वितीयपंक्तिस्थितं प्रथम तृतीयं, मध्यमं चतुर्थं, तृतीयं पञ्चमं पुनर्मध्यमं षष्ठं, तृतीयपंक्तिस्थं च सप्तममिति वाचनक्रमस्तु इह योजितादुद्धारादर्शपत्रादवगम्येत । १. हृतं नतानां भक्तानां पतनं नाशो निरयगमनं वा येन सः । २. विश्वमेव वित्तं धनं यस्य तादृशः । ३. ये मायेशाः मायाधीनाः, ये च त्वदनुसरणेऽनुत्कण्ठाः तेषां नान्यत्किञ्चित्कर्तव्यं विद्यते । ते हि अविद्यैव वित्तं तदेव विघ्नास्तैर्दूषितमतयो भवन्ति वा मद्यमत्ता वा भवन्तीति कथञ्चिद्योजनीयम् । ४. स्वजनानां भक्तानां जयस्याभ्युदयस्य जनुः प्रभवः । ५. कालं कालं सर्वदा बलं त्वद्भुजं न जहातीत्यन्वयः । ६. हंहो इत्याश्चर्यार्थकमव्ययम् । हन्ता हरिः मारकः सिंहः, निन्द्यकर्मा रावणस्तु अरिहरिणः । ७. शुद्धतेजाः ।

मोदाढ्यो [1]दासदाय: खलबलविलयो [2]भावनावत्सु वश्य:
शांतोऽनंतोऽतितोषात्सममरमणे! [3]भासि पासि [4]स्वसिद्ध:
साधुर्बंधुर्विधुर्भो: कुरु गुरुकरुणां सेवकेऽव स्ववत्सम्. ३
माने दानेऽवनेऽलं त्वमसि महिमनोमोहनो हर्षहर्म्यं
कीशादीशातिशातं सुरनरवर! ते ह्यादरादत्र दत्तम्,
स्वाचारं चापचारुव्रतमत इतरे त्वां न केऽनर्घ्यनम्राः
सेवां ह्येवांग वांछन्कपिरपि स पिनाकी सदा सख्यसक्तः. ४
स्वौजा राजा प्रजानां त्वमतिमहिमहःपालको लब्धलक्षो
भोगी त्यागी [4]भगी सोत्सवनवसवको मंदकंदर्पदर्पः
आशानाशाम शाठ्यं कृतमुत नतरां घात एतच्च तज्ज्ञै-
र्ज्ञातं तातं हितं त्वां [5]जगुरगुरुगुरुं ज्ञानिनो नित्यनिष्ठाः. ५

मुक्तामाला*

(गीतिवृत्तम्)

[6]पुण्यश्लोकशिखामणिचरणं शरणं सतामतापकरम्
वंदे नतनरकपिसखमखलजितं मखभुजां महः प्रथमम्. १

---

१. दासस्य दाय: पित्राद्यागतं धनम् । २. भक्तिमत्सु । ३. स्वयंप्रकाशः । ४. सिद्धिसम्पन्नः । ५. अविद्यमानः गुरुः श्रेष्ठः यस्य सः अगुरुः सर्वश्रेष्ठो गुरुरित्यर्थः।
*. अष्टोत्तरं शतमपि रामायणानि विरच्य श्रीरामकथागानेऽतृप्त इव मयूरकविर्दाशरथिचरितादेव कियन्तश्चन प्रसङ्गान् क्रमेणोद्धृत्य विविधालङ्कारचमत्कृतियुतान् विधाय पञ्चदशेन शतेन गीतिभिः सहृदयेभ्य उपायनीकरोति । ६. तत्रादौ स्वचिकीर्षितखण्डकाव्यस्य निर्विघ्नपारिसमाप्तयेऽवश्यविधेयं मङ्गलमातनोति । पुण्यश्लोकेति । पुण्यश्लोकाः नलयुधिष्ठिरवैदेहजनार्दनाः तेषामन्त्यनिर्दिष्टोऽपि सर्वश्रेष्ठो भगवान् शेषशायी विष्णुस्तस्य चरणं वन्दे । तद्धि सतां सदाचाराणां देवादीनां शरणमाश्रयस्थानम् । न च तेषां कदाचिदपि तापमकरोत् । नतौ भक्तौ यौ नरोऽर्जुनः कपिश्च हनूमांस्तयोः सखायं मित्रवदुपकारकम् । खलाः दानवाः तैः अजितम् । मखं यज्ञं

वरदानव्रतवित्तं वंदे करुणासुधैकघनचित्तम्
निस्पृहनिर्भयवित्तं श्यामलमतिशायितदयितमनिमित्तम्. २
बहुभिः कृतं, चतुर्भिः पंक्तिरथः पुत्रिणामभूत्प्रथमः
बहुदानामपि, पुत्रौ धर्मार्थमसौ ददौ यदौदार्यात्. ३
गाधिज! भवतोऽधीतं शिष्यैः कतिभिर्न गालवप्रमुखैः
वरमेको दाशरथिः पिबतामुदधेरपोऽबुदो ह्यधिकः. ४
मातरहल्ये! स्पृष्टा येन पदा तमपि पूजयसि बालम्
नूनं स तव सतीर्थ्यः पदाहतोऽप्युरसि यो ननाम भृगुम्. ५

लक्षणया यागीयहविर्द्रव्यं भुञ्जते ते मखभुजो देवास्तेषामाद्यं महस्तेजः। एतादृशं भगवतो विष्णोश्चरणमहं वन्दे । अत्र राक्षसैर्विहतयज्ञत्वादनशना देवा भगवन्तं शरण्यं दानवानामजय्यमादिनारायणमासाद्य तुष्टुवुरिति रामायणकथाभागो व्यज्यते । एवमेवोत्तरत्रापि समुचितैर्विशेषणपदैरेव क्रमेण रामायणी कथोपनिबद्धा सा च रसिकैः स्वयं सुखमूहनीया । १. निस्स्पृहाः निर्भयाश्च ये साधवस्तेषां वित्तम् । २. बहुभिर्निर्गुणैः पुत्रैरलं तैर्न कोऽप्यर्थः सम्पद्येतेति भावः । पङ्क्तिरथो दशरथस्तु चतुर्भिरेव गुणिभिः पुत्रैः पुत्रिणां श्रेष्ठोऽभूत् । तथा बहुदानामुदाराणां त्यागिनामपि श्रेष्ठोऽभूत् । यतो यज्ञरक्षणार्थं विश्वामित्रेण याचितोऽयं पुत्रौ रामलक्ष्मणौ धर्मार्थं यज्ञरक्षणार्थमदात् । ३. विश्वामित्रस्य गालवप्रमुखाः प्रभूताः शिष्या आसन् । सततं गुरुपारिचरणबद्धादरैरपि तैर्न तस्माद्बलातिबलाख्ये द्वे विद्ये अधिगते । रामस्तु सुबाहुप्रमुखान्निहत्य विश्वामित्रमेकवारमेव मन्तोष्य ते अधिगतवान् इति तस्य गालवादिभ्यो बहुगुणत्वं सूच्यते । अनुभूतश्चायमर्थो लोके बहुशः । यथा राम एव विश्वामित्रादेते विद्ये लब्धवान् न गालवादयः । यतः जलनिधेर्जलं पिबतां मेघ एव श्रेष्ठः स एव सर्वेषामधिकतरं वारि लभते इत्यर्थः । ४. कतमो देवानां श्रेष्ठ इति पृष्टो भृगुर्वैकुण्ठं गत्वा शेषशायिनं परीक्षितुकामस्तं पदा जघान । भगवांस्तु प्रबुध्य तस्य पदं संवाहयितुमारेभे । तं च समुचितयार्चया सम्भावितवान् । एवमेवाहल्याऽपि पदा स्पृष्टं राममर्चन्ती कविना निर्दिश्यते । पदा स्पृष्टस्य पूजनेऽहल्या च भगवान् रामश्च सतीर्थ्यौ एकस्यैव गुरोरन्तेवासिनौ एकाचारौ चास्तामित्यर्थः ।

अ[1]बलाकृष्टमपि सदसि धनुरैशं हा कथं नु भग्नमिति
भीतमिवानतकंधरमाश्लिष्य ददाविवाभयं भगवान्. ६
[2]सर्वसहापि धनुषस्तस्य चकंपे रवेण घोरेण
बालापि भृशं मुमुदे सीता मृदुनेव वेणुनादेन. ७
गु[3]रुणा योगं कर्तुं संजीविन्येव सीतयातुलया
सर्वमतेन विनाशश्चापेनांगीकृतः कचेनेव. ८
ब[4]हुभुजमारिमजयमिति किमनेन दैवं तु हेतुरत्रैकम्
ग्रसते सहस्रकरमपि काले राहुर्हि बाहुविकलोऽपि. ९
भगवन्वसिष्ठ ! कथमिदमधुनैव मुहूर्तमीदृश दत्तम्
क्व वनप्रयाणमहह क्व च युवराज्याभिषेकम[5]हकालः ? १०
पंके[6]रुहदृशमध्वनि तं केवलमंगनानुजानुगतम्

---

१. ईशस्य शिवस्येदमैशं धनुर्बलान्नाकृष्टमपि अबलया सीतयाकृष्टमपीति-ध्वनिः । नु वितर्के । कथं नु भग्नमितीशकोपप्रसङ्गाद्भीतमानतकन्धरं च रामं भगवान् विश्वामित्र आलिंग्याभयमिव ददौ । धनुःसज्जीकरणाय कृतेनाल्पेनैवायासेन धनुर्भग्नम् । भग्ने च तस्मिन् शिवकोपमुत्प्रेक्ष्य भीतं रामं विश्वामित्रः साधुवादेन समाश्वासयदित्यर्थः । २. सर्वसहापि भूमिस्तस्य धनुषो घोरेण निनादेन चकम्पे । किंतु बालापि सीता मुमुदे । रामस्योत्तीर्णपणत्वमालोक्य तस्या आनन्दातिशयोऽभूत् । बालापीत्यनेन सुलभभयत्वं द्योत्यते । ३. यथा कचेन गुरुणा बृहस्पतिना सञ्जीविन्या योग कर्तुं विनाशोऽङ्गीकृतस्तथा चापेनापि शर्वस्य मतेन गुरुणा रामेणातुलया सीतया योगं कर्तुं विनाशोऽङ्गीकृतः । चापभङ्गानन्तरं रामः सीतां पर्यणयदित्यर्थः । ४. हे जामदग्न्य, बहुभुज सहस्रबाहुं कार्तवीर्यमहमजयमिति गर्वं मा कृथाः । तत्कुलविनाशे च दैवमेव केवलं हेतुः । अत्र दृष्टान्तः । बाहुरहितोऽपि केवलं शिरःस्वरूपोऽपि राहुः सहस्रकरमपि सवितारं पर्वण्यमावास्यायां ग्रसते । जितेऽपि कार्तवीर्ये रामस्ते जेतुमशक्य इत्यर्थः । ५. महः उत्सवः । ६. केवलमङ्गनया शुभाङ्ग्या सीतया अनुजेन लक्ष्मणेन चानुगतं पङ्केरुहदृशं कमललोचनं रामं वनगमनोद्यतं वीक्षितुं द्रष्टुमङ्के स्थितं शिशुमपि विस्मृत्य स्त्रीभिर्धावितमित्यहं (कविः) शङ्के । धावितामित्यत्र भावे निष्ठाप्रत्ययः ।

शंके धावितमीक्षितुमंके विस्मृत्य शिशुमपि स्त्रीभिः. ११
नृत्यन्मयूरपरिवृतमेणकुलानुगतमलिभिरुपस्पृष्टम्[1]
तं घनदूर्वापुंजश्यामलमब्जाननं भजेऽध्वन्यम्. १२
सौरावप्यमृतकरौ[2] यौ राजवरैः सदा शिरोधार्यौ
गौरासितौ वरमणी पौरा बत! हारितौ प्रमादेन. १३
मात्रा[3] माऽत्राऽऽस्वेति प्रहितो वनमालयान्निजं धर्मम्
पित्रापि त्रातुं यस्तं धर्मज्ञोत्तमं जगुः कवयः. १४
किमिति[4] निषाद! विषादः पश्य कुमारोऽयमर्ककुलपालः
वनमागतोऽपि वल्कयपि जटिलोऽपि नृपोत्तमश्रिया श्लिष्टः १५
कुशली[5] तेऽस्ति कुमारो मा रोदीरम्ब तं बहोः कालात्।

---

१. अहं अध्वन्य वनेचरं तापसवेष रामं भजे। कीदृशम्। घनवन्मेघवत् श्यामलं नीलकांतिम्। अत एव घनभ्रान्त्या प्रमोदान्नृत्यद्भिर्मयूरैः परिवृतम्। तथा च दूर्वापुञ्जवत् हरिन्नीलमत एव यवसपुञ्जभ्रान्त्या एणकुलैर्हरिणसमूहैरुपसृतम्। तथा च अब्जाननं पद्ममुखमत एव पद्मभ्रान्त्या भ्रमरवृन्देनोपसृष्टम्। २. सूर्यवंशोद्भवावपि अमृतकरौ चन्द्राविति विरोधः। अमृतं नाम मोक्षः हस्ते ययोस्ताविति परिहारः। गौरो लक्ष्मणः स्फटिकश्च। असितस्तु रामः इन्द्रनीलश्चेति द्वौ वरमणी। ३. यो मात्रा कैकेय्या अत्र मा आस्स्व मा तिष्ठेत्यालयाद् गृहाद्वनं प्रहितः प्रेषितः। यश्च पित्रापि आत्मनो धर्मं दत्तपूर्वस्य वरद्वयस्यानुष्ठानात्मकं त्रातुं पालयितुं वनं प्रेषितः। तं रामं कवयः पण्डिता धर्मज्ञेषु श्रेष्ठं जगुः। पित्राज्ञापालनात्मकस्य धर्मस्यानुष्ठानाय रामो वनं वव्राजेति भावः। अत्र आस्व इत्येकसकारं रूपं सर्वत्र दृश्यमानमशुद्धम्। ४. हे निषाद गुह रामो राज्यं परित्यज्य वनमागतः इत्यत्र किमिति किमर्थं ते विषादः। विषादं मा भजस्वेति भावः। यतः पश्यायमर्ककुलपालः सूर्यवंश्यानां धुर्यः राज्यं परित्यज्य वनमागतोऽपि वल्कलधरोऽपि बद्धजटोऽपि नृपोत्तमश्रिया राजलक्ष्म्या श्लिष्टोऽविरहित एव। वनं गतं जटावल्कलधारिणमपि राजलक्ष्मीर्न त्यक्तवतीतिभावः। ५. सीतारामलक्ष्मणान् वनं प्रापय्य निवृत्तः सुमंत्रः कौसल्यामाह। हे अम्ब तपश्चरणेन कार्श्यं गता वनवासितपस्विनो रामदर्शनमेव परमं जीवितफलं मन्वाना एतावन्तं कालमवातिष्ठन्त। तत्तेषां तपश्चरणं सफलं भवतु। वनं गता रामादय ऋषिभिः सत्कृता इत्यर्थः।

तृषिताः पिबन्तु वन्याः संन्यासिन उत्सुकाः सुकार्यमिताः १६
[1]वर्ते पितुरुत्संगे संगे मातुः पुरे पुरेव सुखम्
इति भवदात्मजमतमत आत्मानं देवि! काननेऽमंस्थाः. १७
नं[2]दन वनं व्रजेति त्वमवोचः सत्यमजकुलोत्तंस!
स तु वनमगात्तमीक्षितुमविचार्य गतोऽसि नंदनं हंत! १८
अमृतमपि नाम पिबतस्तापो बहुलीभवत्यदः किमिति
प्रष्टुं नु दशरथ! त्वं [3]दस्रावस्राकुलेक्षणो यातः. १९
[4]स्त्रैणं त्वामूचुरहो रहोगता मन्त्रिणो न मुनयोऽपि
साकममरपतिना के नाकेऽपि भवन्तमागतं वीक्ष्य. २०
शो[5]च्यासि त्वमयोध्ये!ऽपहृतमटव्या त्वदीयसौभाग्यम्
पतिमिच्छन्त्या भाव्यं त्वयापि मातर्विपक्षवेषयुजा. २१
[6]मा मातरमवमंस्था भरत! स्वगुणप्रकाशहेतुमिमाम्
सेकादधिकमशोके कुशलं पादाहतेर्यदि वरं सा. २२
विषयविरक्तिर्गुरुपदभक्तिराखिलसज्जनेषु महितत्वम् ।
कथ्यं सत्यं वद पदपद्मं मा जातु मातुरवमंस्थाः. २३

---

१. वने स्थितोऽप्यहं पितुरुत्सङ्गे वर्ते । मातुः मङ्गे सन्निधौ चास्मि । पुरे स्थित इव च सुखमनुभवामि । इति भवत्पुत्रो मन्यते । तत्किमिति हे देवि, आत्मानं कानन इव शून्ये गृहे वर्तमानममंस्थाः अमनुथाः । २. हे अजकुलोत्तंस दशरथ, त्वं पुत्रं रामं "नंदनवनं व्रज" इत्यादिष्टवान्। सोऽपि नन्दन-शब्दं सम्बुद्धौ वर्तमानमवगत्य वनं गतः । त्वं तु नन्दनवनं गतो मे पुत्रो भवेदित्याशयाविचार्यैव नन्दनं स्वर्गं गतः । वनं गते रामे दशरथः पञ्चत्वमगमदिति भावः । ३. दस्रावश्विनौ देवभिषजौ । अस्रमश्रु तेन आकुले आक्षिणी यस्य तादृशः । ४. रहोगता मंत्रिणो मुनयोऽमराधिपेन सहिता देवा अपि त्वां स्त्रैणं स्त्रीवशंगतं वदन्ति । ५. हे अयोध्ये! त्वं शोच्या शोचनीया सम्पन्ना । यतस्त्वदीयं सौभाग्यं प्रकृष्टमैश्वर्यं श्रीरामरूपमटव्याऽपहृतम् । यदि त्वं पुनरात्मनः पतिमिच्छसि तर्हि त्वमपि विपक्षस्य सपत्न्या अटव्या वेषं धारय । रामेण परित्यक्ता अयोध्या वनवन्निर्जना शून्या च समभूदिति भावः । ६. हे भरत स्वगुणानां भ्रातृप्रेमादीनां प्रकाशस्य

मातः कैकेयि! जगति कृतिषु कृतोपकृतिषु त्वमेव वरम्
यदखिललोकहितं कृतमुररीकृत्यापि दुःसहं व्यसनम्. २४
कास्यान्यास्याऽब्जासवमधुपी[1] त्वत्तो नृपस्य बहुमान्या
दास्या हास्यास्पदतां सरले! नीतासि देवि! मन्थरया. २५
उदितं[2] नीतिमदमतं मुदितं सिद्धिं समीक्ष्य भोक्तुमलम्
उदितं फलमनयतरो रुदितं बत मंथरे! त्वया किमिति? २६
शोकदवज्वलनावृतशुद्धांतवनैकसंश्रया[3] मृग्यः?
बाष्पस्नातास्तिष्ठत जीवनदः क नु स सांप्रतं मृग्यः? २७
दीपक इव निःश्वासैर्नहि शोकशिखी[4] प्रयाति निर्वाणम्
बत! वर्धतेऽश्रुसलिलैरपि तूष्णीकैस्त्वयं सुखं जेयः. २८
चिंते! किं ते विषयैर्ध्यातैः क्षणभंगुरैर्विषादफलैः
दास्यति लब्ध्वा कामं कामं का मंगला मुदं संपत्. २९
मूर्तः सदयः सदयः सरसः सुधैकपरिपूर्णात्[5]

हेतुं कारणभूतामिमां ते मातरं मावमन्यस्व । यद्यशोकस्य सेकात्पादाहतेः प्रमदापादताडनेनाधिकं कुशलं सद्यो विकसनरूपं भवति तर्हि सा पादाहतिरेव वरम् । एवमेव मातुस्ते रामस्य वनं प्रति प्रव्राजनं ते गुणानां प्रकाशस्य कारणमभूदतस्त्वया नेयमवमन्तव्येति भावः । १. अस्य नृपस्य का अन्या अब्जासवमधुपी न कापि त्वदन्येत्यर्थः । किंतु हे देवि सरले, त्वमनया दास्या मन्थरया हास्यास्पदतां नीतेति योजना । २. नीतेः कुटिलनीतेर्यो मदस्तस्य मतं त्वयोदितमुक्तम् । सिद्धिं च प्रारिप्सितस्य दृष्ट्वा त्वया मुदितम् । अधुना त्वस्यानयतरोर्भोक्तुमलं पर्याप्तं फलमुदितं प्रादुर्भूतम् । हे मन्थरे किमिति त्वया रुदितमिति प्रश्नः । ३. शोक एव दवज्वलनो वनवह्निस्तेनावृतं व्याप्तं शुद्धान्तः अन्तःपुरमेव वनं तदेव एकः संश्रयः आश्रयस्थानं यासां तत्सम्बुद्धौ । मृग्यः कौसल्यादयः । जीवनं ददातीति तादृशो मेघः । मृग्योऽन्वेष्यः । ४. शोकशिखी शोकाग्निर्निश्वासैर्नैव निर्वाप्यते । किंतु तूष्णीकैः शनैः-शनैः प्रवर्तमानैरश्रुभिरेव शमं याति । ‘ शोकक्षोभे च हृदयं प्रलापैरेव धार्यते ’ इतिवत् । ५. सुधैकपरिपूर्णात्सरसस्तडागादपि सरसो मधुरः आह्लादक इति यावत् । शमलं कल्मषम् । द्वितीयत्र शम् अलम् इति पदच्छेदः ।

शमयन्नमतां ममतां शमलं शमलं ददाति कोऽपि जटी. १०

[1]कोपि तपस्विजनानां तपसां सिद्धिर्महेळागळमाला
नीलापिलाधरमुपहसति गुणैरिंदुमपि पयोधिमपि. ११

[2]अवने पटुस्त्रिजगतामवनेराद्यः प्रियोऽपि जामाता
भवने विधातुरीड्यः स वने सवनेतृनायको जयति. १२

रक्षोबलदलनविधौ दक्षो वक्षोजगिरिहरिर्लक्ष्म्याः
[3]पक्षो जयति वलक्षोऽस्माकमधिक्षोणि शक्रनीलनिभः. १३

[4]अव्ययमदस्युगोचरमुर्वपि न मदप्रदं पदं प्रमुदाम्
वित्तमनीहमनोहरमस्माकं चित्तमात्मसात्कुरुते. १४

[5]अंकरहितममृतकरं शंकरहितमनिशमेधमानकलम्
मित्रं स्वया श्रियाप्युपकुर्वाणमहं भजे चकोरशिशुः. १५

कति न जटिला वटा इव धन्वधराः कति न कानने शबराः?
एकः कोऽप्यजकुलजः [6]कपर्दिसुमधन्वनोः श्रियं हरति. १६

यामे रजनेश्वरमे या मेघनिभा मुनिस्पृहैश्चिंत्या

---

१. काप्यनिर्वचनीया तपसां सिद्धी रामरूपा नीलापि श्यामापि इला पृथ्वी तस्या धरं शेषमिन्दुं पयोधिं च गुणैः सामर्थ्याह्लादकत्वगाम्भीर्यादिभिरुपहसति तानतिशय्य वर्तते इत्यर्थः । २. अवनेः पृथिव्याः प्रियोऽपि भर्ताप्याद्यो जामाता सीतापाणिग्रहणेनेति विरोधाभासः । सवस्य यज्ञस्य नेतारः फलभोक्तारो देवास्तेषां नायको मुख्यः । ३. पक्षः सुहृत् । वलक्षो यशसा धवलः । अधिक्षोणि पृथिव्याम् । ४. अव्ययं विकारं क्षयं चागच्छत् । उर्वपि प्रभूतमपि मदप्रदम् । अनीहानां वीतस्पृहाणां मुनीनां मनो हरतीति तादृशम् । ५. चकोरशिशुर्बालचकोरोऽहं अमृतकरं अमृतं मोक्षो हस्ते यस्य तं श्रीरामचन्द्रं चन्द्रं च भजे इत्यन्वयः । अयं रामचन्द्रोऽङ्करहितो लाञ्छनरहितः स तु सलाञ्छनः । अयमनिशमेधमाना वर्धमानाः कला यस्य तादृशः स तु कृष्णपक्षे क्षीयमाणकलः । तथा चायं स्वया श्रिया मित्रमपि सुहृदमप्युपकुर्वाणः स तु मित्रात्सूर्यादात्तश्रीर्न तस्योपकरोतीति व्यतिरेकः । शङ्करहितामित्युभयत्रापि समानम् । ६. कपर्दी शङ्करः सुमधन्वा कुसुमधन्वा मदनस्तयोः श्रियं हरति तावपि श्रियातिशेते इत्यर्थः ।

सामेतरैरुपायैः सा मे भूतिर्न कैश्चिदपि लभ्या. १७
[2]द्यावाभूमिभ्यामिव याभ्यां स्त्रीभ्यामपि प्रजाः सुचिरम्
निर्भयमराजकेऽपि त्राता वां पादुके नमस्यामः. १८
[3]भरत! भगवता गुरुणा सुशिक्षितनयो युवाप्यधीरस्त्वम्
मन्ये धन्ये त्वत्तो जडेऽपि खलु पादुके समे व्यसने. ३९
भो [4]याज्ञवल्क्यशिष्य त्वां नैव यथा जहाति सन्निष्ठा।
जामातरं तथा ते कन्यानन्या सती वने भवने. ४०
लब्धा विराध! भवता सीताऽ[5]पात्रेण मृत्यवे न मुदे
कपटपटुना क्षणं सुरपंक्ताविव राहुणा सुधाधारा. ४१
जंग[6]मनिर्जरतरुणा तरुणारुणपादपल्लवेन सह
दृष्टा कनकव्रततिर्व्रततीर्थतपःफलप्रदा वनिभिः. ४२
धन्वी जटी फलाशी त[7]न्वीरत्नेन सादरं सततम्
अन्वीयमान इंद्वत्सन्वीतभयः सतामगादुटजम्. ४३
[8]अभ्रामलदीप्ति महो बभ्राम चिराय दंडकाभूमौ

---

१. सा मेघनिभा घनश्यामा मे भूतिरैश्वर्यं रामरूपं सामेतरैः सामादिभ्यः शमध्यानादिभ्योऽन्यैरुपायैर्न सुलभेति योज्यम्। २. पादुके इति सम्बुद्धौ द्विवचनम्। वां युवां नमस्यामः। अराजके दशरथे दिवं गतेऽयोध्यायां राजाभावात्। स्त्रीभ्यामपीति प्रायः स्त्रीणां राज्यपालनानर्हत्वम। सुचिरं चतुर्दश समाः। ३. अत्राधीतनीतिशास्त्रोऽपि युवापि भरतः आत्मानं प्रजापालनकर्मण्यसमर्थममन्यत। पादुके तु जडे अपि तदनुष्ठितवत्याविति भरतस्य व्याजनिन्दा ध्वन्यते। व्यसने श्रीरामविरहाख्ये उभयोः समे तुल्येऽपि ४. भो याज्ञवल्क्यशिष्य जनक, यथा सति ब्रह्मणि निष्ठा त्वां न जहाति तथा ते कन्यापि भवने वा वने वानन्यपरायणा सती जामातरं रामचन्द्रं न मुञ्चति। ५. अपात्रेणानर्हेण। ६. वनिभिस्तपस्विभिः व्रततीर्थतपसां फलप्रदा तरुणौ नूतनौ अरुणावाताम्रौ पादौ पल्लवाविव यस्य तादृशेन जङ्गमेन चलेन निर्जरतरुणा सुरद्रुमेण रामेण सह काऽपि कनकव्रततिः स्वर्णलता सीताख्या दृष्टेत्यर्थः। ७. तन्वीरत्नेन रमणीमणिना सीतयान्वीयमानोऽनुगम्यमानः। ८. अभ्रं-मेघस्तद्वदमला कान्तिर्यस्य तत्। घनश्यामं महो रामचन्द्राख्यं अभ्रैर्गतैः-

दभ्रामधश्चकार श्वभ्रामयमलिनशशधरज्योत्स्नाम्. ४४
सहसैव पंचवट्यां हरिणा हरिणानुयायिना स्वगुहा
सापि च मुक्ता मुक्ता नीता बत! वंचकेन केनापि. ४५
नीता शुनाशु नाशायात्मन एवासि पुत्रिके! मोहात्
हास्यति नो निधनमृते न मृते स्वयमत्र किं तवोत्कर्षः? ४६
तादिदमुपस्थितमचिराद्यदवोचोऽनागसं किमप्यंब!
पात्रे दानं क्षेत्रे बीजं बहु भवति गुप्तमुप्तमपि. ४७
तप्तो वाचा लतया विषमय्या भुक्तयेव बालमृगः
शप्तो वाचालतया कथमनघोऽप्येष देवरो देवि! ४८
एकं क्षणमपि धीरैरपि नूनमसह्यवेदना वाचः
स यदपससार सहसा सौमित्रिः साश्रुराश्रमादाशु. ४९
दस्यो! क्व त्वं यास्यसि हृत्वा रत्नं जगन्निवासस्य?
कुत्र निलीय स्थेयं मत्स्येनागस्कृता पयोराशेः? ५०
अहृद्यां कथमनया त्यक्तां छायामिव स्ववत्सलताम्

रामयेन राजयक्ष्मणा च मलिना कान्तिर्यस्य तस्य शशलाञ्छनस्य ज्योत्स्नां प्रकाशं दभ्रामल्पामधश्चकार तिरश्चकार । चन्द्रादप्यतिसुन्दरो राम इति व्यतिरेकः ।
१. हरिणानुयायिना मायामृगमनुसरता केनापि हरिणा सिंहेन रामचन्द्रेण च आत्मनो गुहा निवासस्थानं सापि मुक्ता मौक्तिकं सीतारूपं मुक्ता हारिता । सा च मुक्ता केनापि वञ्चकेन जम्बुकेन रावणेन च नीता । २. हे पुत्रिके सीते! शुना रावणेन त्वमात्मनो आशु नाशायैव नीतासि । स श्वा रावणस्त्वां निधनमृते मरणादृते न हास्यति न परित्यक्ष्यति । स्वयमेवास्मिन्न मृते सति तव गुणानामुत्कर्षः सम्भवेत्किम् । नैवेत्यर्थः । अननुष्ठिते हि रावणेन मरणापादके सीतापहरणाख्ये तद्विलोभनाख्ये च कर्मणि तव गुणानामुत्कर्षोऽविदित एव स्यादित्यर्थः । ३. हे अम्ब सीते । त्वमनागसं निरपराधमपि लक्ष्मणं यद्दुरुक्तमवोचस्तस्यैवेदमुपस्थितं फलम् । यतो गुप्तं पात्रे दानं क्षेत्रे गुप्तमप्युप्तं निक्षिप्तं बीजं बहुलीभवति । ४. शप्तो निन्दितः । देवरो भर्तुर्भ्राता । ५. वाचो दुष्टवाचः । ६. पयोराशेः समुद्रस्यापराधं विधाय मत्स्यः क्व स्थास्यतीत्यर्थः । ७. रामो लक्ष्मणं वक्ति । हे

गरलप्रसवां कथयस्यमृतमयीमादितोऽपि वत्स! लताम्. ५१
सा[1] कुत्र पर्णशाले! मालेहाद्यैव या मया निहिता?
लब्धा मिथिलाजानेर्जाने न्यासापहारिणीं त्वाहम्. ५२
गोदावरि! सा क्व गता? जगता सख्येति संस्तुता त्वमसि.
तमसि[2] च्युतरत्नं जनमंजनदानेन मामनुगृहाण. ५३
कासार[3]कुंदकदलीकीरकेसरिकृष्णसारकेकिपिकैः
अलिचंपकबंधूकैः शून्ये बत! सुंदरी विभज्य हृता. ५४
अयि[4]! ते दयिते! मयि तेऽमी संति कृतप्रतिक्रियाः कृतिनः
गुणलवजितोऽमृतद्युतिहारिणः करिणस्तथैव केसरिणः. ५५
यद्यपि गणरात्रं गतमद्यैवाहं समागतोऽस्मि वनम्
यद्भद्र[5]हितो भद्रहितोत्सवसुवसत्या श्रिया तया सत्या. ५६
मृग! यामीक्षणविजितः शक्ष्यसि नोदीक्षितुं बत! त्रपया

वत्स, अनया सीतया छायेव सदा सन्निहिता स्ववत्सलता त्यक्ता इत्यहं कथं श्रद्दध्यां कथं विश्वस्याम्। यतस्त्वं हि आदितः प्रभृति जन्मन आरभ्यामृतमयीं लतां गरलप्रसवां विषमयीं कथयसि। निदर्शनालङ्कारः। १. सीतामपहृतां विज्ञाय विलपन् रामः पर्णशालां सीतागतं पृच्छति। या माला सीतारूपा मिथिलाजानेर्जनकादधिगता मया अद्यैवात्र निहिता त्वयि न्यस्ता सा क्व वर्तते? अहं त्वा त्वां न्यासापहारिणीं न्यासमपहरति तच्छीलां जाने। त्वयैव मे न्यासोऽपहृत इत्यहं तर्कयामीत्यर्थः। २. तमस्यन्धकारे च्युतं रत्नं सीताख्यं यस्य तं मामञ्जनस्य दिव्यदृष्टिप्रदस्य दानेनानुगृहाण मय्यनुग्रहं कुरु। ३. कासारादिषु वर्तमाना गुणास्तैः सीताया अपहृता इति द्योतयन् विलपति। अस्मिन् शून्ये विपिने सा सीता कासारादिभिर्विभज्य हृता। कासारे गम्भीराशयत्वं, कुन्दकलिकासु दन्तपंक्तिसाम्यं, कदल्यामूरुद्वयसादृश्यं, कारिणि गमनं, केसारिणि कटी, कृष्णसारे आयतलोचनत्वं, केकिनि केशपाशानुकारिता, पिके स्वरः, अलिषु कटाक्षनीलिमा, चम्पके नासिकावंशसारल्यं, बन्धूके चाधरराग इति गुणानां दर्शनात्। ४. तेऽमी कासारादयो मयि कृतप्रतिक्रियाः कृतवैरनिर्यातनाः कृतिनो धन्याः सम्पन्नाः। ५. भद्रं कल्याणं हितोत्सवः आनन्दसमयस्तयोः सुवसत्या सीतया रहित इति योजना।

मृगयामि क नु तां वद मित्रमहं ते वनेचरो रामः. ५७
लीनासि किमेकांते कांते! कां ते व्यलंघयं वाचम्?
विरहज्वरविपदयि! ते दयिते! दयितेऽतिदुःसहाऽधीरे. ५८
सत्यं तकेऽप्यरातौ सत्यं सोढुं तमप्यहं धीरः
[1]सत्यंचितांगि! दूये सत्यंचलतोऽतरेऽपि किं विरहे? ५९
[2]दृष्टं यत्सत्यागो वत्स! त्यागोचितं मयि प्रियया
तत्किं त्वया न लक्षितमक्षि तवाप्यनलसं मदाचरणे? ६०
वीजय मामंचलतः पं[3]चलतः पल्लवोऽमृतव्रततेः
सुदति! शयस्ते व्यजनान्मुदतिशयस्यैकहेतुरब्जकृतात्. ६१
कानन! तदासि नंदनमधुना पितृकाननं सुविस्पष्टम्
अहमपि [4]हरिरभवं तामृते त्विदानीं श्रियं महाभूतः. ६२
नित्यं निरंतराभ्यां सुदति! गुरुभ्यां निसर्गकठिनाभ्याम्,
ध्रुवमुपदिष्टं हृदयं तव स्तनाभ्यां स्वभावमृदुलमपि. ६३
किं दोषाकर! वच्म्यहमिंदो! निंदोचितं कुरु स्वैरम्
यस्य श्रियासि सुभगस्तस्मिन्मित्रे गतेऽस्तमुल्लससि. ६४
वत्स! न यदि ललना किं लोलेनालिंगिता मया लतिका
अस्तु त[5]दनुकृतिदयितामहमेनां झटिति नोत्सहे हातुम्. ६५
असवः क स वः प्रि[6]यसख एकाकी जन इतो गतो दूरम्
अलसा जलसारसयोर्नहि शोभा जीवनं मिथो विरहे. ६६

---

१. सति अञ्चितानि प्रशस्तान्यङ्गानि यस्याः सा तत्संबुद्धौ। पदद्वयमपि संबोधने। अञ्चलतः वस्त्रतोऽप्यन्तरे सति अहं दूये इति योजना। २. हे वत्स लक्ष्मण! अपि दृष्टं त्वया यत्सत्या पतिव्रतयापि प्रियया मयि त्यागोचितमागो दृष्टं इति योजनीयम्। तदागस्त्वयापि न लक्षितं किम्। यतस्त्वदीयमपि नयनं मदाचरणे सदा बद्धलक्ष्यम्। ३. हे सुदति ते शयस्तव पाणिरमृतवल्ल्याः पंचलतः पंचशाखः पल्लवः अब्जकृतात् पद्मनिर्मितादपि व्यजनान्मुदोऽतिशयस्य हेतुः इति योज्यम्। ४. हरिरिन्द्रः। ५. तस्याः सीताया गुणानां मार्दवादीनामनुकरणेन दयिता प्रिया। ६. प्रियः सखा प्रियमित्रम्। अलसा इति सम्बुद्धिपदम्। जलं च सारसं कमलं च तयोः।

[1]नीता वधूर्न दस्योस्त्रातेत्यलमार्य! तेन तापेन
शापेनेव सखा तेऽधर्मेण हतोऽस्यनेन पापेन. ६७

कश्चन युवा तपस्वी विरही परिषस्वजे तरुव्रततीः
व्रततीर्थपरा मुनयोऽनुनयोदारोक्तयस्तमानर्चुः. ६८

[2]अमृतममृतफलमदरं बदरं प्रेम्णा बभक्ष चित्रमिदम्
तदपि च शबरीदत्तं मत्तं मन्ध्वं न मामियं मुनिवाक्. ६८

किमधिकमतोऽस्ति चित्रं मित्रं विपिनौकसां श्रुतिरहस्यम्
[3]यैर्द्दर्शनाय यतिभिः पतिभिः पृथ्व्या मृगायितमरण्ये. ७०

वासववैभवमूनं चक्रुः कपयोऽप्यहोऽद्भुतं शृणुत
पपुरमृतम[4]ागलं ददुरगनगखगमृगारिपुभ्य उत्सवतः. ७१

[5]पत्युः करतस्त्वामप्युटजान्मामिव कथं बलाद्धृतवान्
न स मुद्रेऽत्र समुद्रे नौ नौवत्त्रातुमागतः कस्मात्? ७२

स्वपतिस्त्वसतां हंता हंताहं तापमनुभवाम्यबला
[6]तुल्यैवाधिसमुद्रे मुद्रे मुद्रेखया लिखितयाप्सु. ३७

अखिलप्रश्रयपात्रं सखि! लक्ष्मीवान्स लक्ष्मणः कुशली.
[7]नखिलक्षगुरुर्हरिरिव मखिलब्धास्त्रः स चापि वीरमणिः. ७४

स्वं भागमिवादातुं हारिरिव हारेणेऽविहागमिष्यति किम्

---

१. आर्य हे जटायो! नीता वधूः स्नुषा सीता दस्यो रावणात्त्र त्रातेत्यलं सन्तापितेन। यतस्त्वमात्मनः सखा दशरथो यथा शापेन हतस्तथा पापेन रावणेनाधर्मेण त्वं हतः। २. अमृतं रामो मोक्षरूपः। अदरं भीतिरहितम्। बभक्षेत्यपाणिनीयम्। मन्ध्वमित्यप्यपाणिनीयम्। मुनिवाग् वाल्मीकिवचः। ३. यतिभिः पृथिव्याः पतिभिर्नृपैश्च यद्दर्शनायारण्ये मृगवदाचीरतमू। ४. गलं मर्यादीकृत्यागलमाकण्ठम्। उत्सवतो मुदा। ५. राममुद्रां वीक्ष्य हनूमन्तं चादृष्ट्वा सीता मुद्रां प्रति ब्रूते। हे मुद्रे, यथा रावण उटजान्मां हृतवांस्तथा त्वामपि पत्युः करतः कथं हृतवानिति प्रश्नः। स श्रीरामः समुद्रे नौवत् नौ आवां त्रातुं कस्मान्नागतः इति योजना। ६. आधिसमुद्रे मनोव्यथासमुद्रे मुद् आनन्दः अप्सु लिखितया रेखया तुल्यः इत्यन्वयः। ७. नखिनां लक्षं तत्र गुरुः श्रेष्ठो हरिरिव सिंह इव। मखिनो विश्वामित्राल्लब्धान्यस्त्राणि येन सः।

मां सांत्वयितुमनाथां नूनं त्वं प्रेषितासि दयितेन. ७५
द्रष्टुं मातरिह त्वामार्यप्रहितोऽहमागतो दूतः ।
सूतः[1] प्रथमं रविणा नलिनीमिव जयति सोऽस्त्रिपुरुहूतः ७६
ग्रीष्मे गज इव सरसीं त्वां सीतां काननेष्वनासाद्य
श्रांतस्वांतः[2] श्रांतः कांतः कां तद्यथां ब्रवीम्यंब ! ७७
गोष्पदमिव तीर्णं उदधिमयमहमबलोऽपि यस्य दासचरः
कथमर्णवभेकमरिं[3] पत्रिपतिजवस्तरेन्न तस्य शरः. ७८
अदहदजभवप्रहितोऽनंतबलोऽरिपुरमाशुगः[4] स हरिः
अयमपि तथैव दूतः पश्यत पीतांबरश्रिया श्लिष्टः. ७९
कोऽप्याह यतो धर्मस्ततो जयः सत्यमिति कविप्रवरः,
यैस्खलु[5] विजितः सदनुगकपिना स पिनाकिवरसुरोन्मत्तः. ८०
न[6] कपिरनुक्तोऽग्निरपि न परवान्वनभंगमरिपुरीदाहम्
किं तु क्षुब्धाः सत्या निश्वासा एव चक्रुरत्युष्णाः. ८१
असुरप्रियाभिरारात्पाखंडोक्तिभिरशंकमाशिवाभिः[7]

---

१. सूतोऽरुणः । अस्त्रिषु पुरुहूतः इन्द्रः श्रेष्ठ इत्यर्थः । २. श्रान्तस्वान्तः खिन्नचेताः । ३. पत्रिपतिर्वैनतेयस्तस्येव जवो यस्य सः शरः अर्णवस्थं भेकमिव क्षुद्रमरिं कथं न जयेदित्यर्थः । ४. आशुगो हरिर्बाणरूपधारी विष्णुरजो यो भवः शिवस्तेन प्रहितः पुरा मयासुरनिर्मितं पुरमदहत् । तथैवायं हरिर्वानरो हनूमान् अजभवेनाजकुलोत्पन्नेन रामेण प्रहितो लङ्कापुरमदहत् । एवमयमपि पीताम्बरस्य विष्णोः श्रिया युक्तः । ५. सन्तः अनुगा कपयो यस्य तेन रामेण । पिनाकिवरः एव सुरा तयोन्मत्तः । ६. कपिरशोकवनिकाभङ्गं नाकरोद्यतः सोऽनुक्तः अनादिष्टः । रामेणेत्यर्थात् । नाप्यग्निः शत्रुपुरीमदहत् । सोऽप्यस्वतंत्रो भगवदिच्छावर्तित्वादस्येति भावः । किंत्वेतद् द्वयमपि क्षुब्धाः सत्याः सीताया निश्वासा एव चक्रुरिति योजनीयम् । ७. एकसती पतिव्रताश्रेष्ठा सीता आरात्समन्तात् कुटिलायाभिर्दुर्मतिभिः अशिवाभिरमङ्गलाभिः पाखण्डा दुष्टा उक्तिर्यासां ताभिरसुरस्त्रीभिर्वने रुद्धा परिवृतातिष्ठत् । अत्रौपम्यं कलावुपनिषदिव । सापि परमपवित्रा कुटिलाशयाभिरसुरप्रियाभिर्दुष्टमतिभिः पाखण्डानां चार्वाकादीनामुक्तिभिः परिवृता दूषिता आसीत्.

रुद्धा वने कलावुपनिषदिव कुटिलाशयाभिरेकसती. ८२
रक्षति कथमपि तन्वी देहादधिकं श्रुती दृशावपि सा
आरिसुंदरीविलापं मधुरं त्वामपि च पातुममृतमिव. ८३
कपय[1]: स पयः केवलमब्धेस्तीर्णः सखा न बाहुभ्याम्
व्यक्तं नक्तंचरवरबलमपि कपिसैन्यदैन्यहरतेजाः. ८४
आर्यामपश्यमहितस्त्रीरुद्धां तां नितांततांततनुम्
अ[2]धिकंटकारिकावृति घर्मे इवोत्खातरोपितां जातिम्. ८५
द[3]ग्धुमना अप्यबला बालतृणानि क्षणादनार्द्राणि
दहनशिखेव सखायं त्वामेवास्ते सती प्रतीक्षन्ती. ८६
बंधु[4]रपि दस्यवे यः संश्रयदः स जडधी रिपोरिष्टः
किं प्रार्थ्यतेऽतिवेलं बध्यो लंघ्यस्त्वया जनैश्चान्यैः. ८७
राज्ञा गुरुणा त्यक्तो न विषयसक्तः सतां मतोऽत्यर्थम्
दैवात्खलु समशीलव्यसनः प्राप्तः सखा बिभीषण! ते. ८८
जीवेत्या[5]शीरुचिता दातुं नमतेऽविचार्य दत्ता श्रीः
न मनाक्पात्रविचारो नमनात्सर्वस्वदानमाश्चर्यम्. ८९

---

१. कपय इति सम्बुद्धिः। स सखा हनूमान् कपिसैन्यस्य दैन्यहरं तेजो यस्य तादृशो बाहुभ्यां न केवलमब्धेः पयस्तीर्णः। अपि तु राक्षससैन्यमपीत्यन्वयः। २. कंटकारिकावृतावित्यधिकण्टकारिकावृति। घर्मे निदाघे उत्खातरोपितां जातीलतामिव नितान्तं तान्ता ग्लानिमुपगता तनुर्यस्यास्तां सीतामपश्यमिति योजना। ३. अबला असमर्था दहनशिखा यथा अनार्द्राणि शुष्काणि बालतृणानि दग्धुमिच्छन्त्यपि सखायं वायुं प्रतीक्षते तथैव सीता रावणादीन् भस्मसात्कर्तुमिच्छन्त्यपि त्वामेव प्रतीक्षमाणा तिष्ठतीत्यर्थः। ४. बन्धुरपि सगरपुत्रैर्यज्ञियमश्वं मृगयमाणैः खाततवात् यो जलधिः डलयोरभेदाज्जडधीः। दस्यवे रावणाय संश्रयं लङ्कारूपमदात्। अतः स रिपोरिष्टः शत्रुपक्ष्यः। अतः सोऽतिवेलं भृशं किमिति प्रार्थ्यते। प्रार्थ्यमानोऽपि नायं मार्गं त दद्यादिति भावः। ५. नमते प्रणामं कुर्वते बिभीषणाय जीवेत्याशीर्दातुमुचिता। अभयदानमेव केवलं युक्तम्। किन्तु राघवेणाविचार्य श्रीरपि दत्ता। सर्वस्य स्वस्य सम्पदो दानमाश्चर्यम्। रावणस्य सम्पद एव बिभीषणाय प्रतिश्रुतं दानमिति विरोधपरिहारः।

राम ! त्वया [*]वयात्खलु समदुःखसुखः स[1]खा समासादि
व्यसनमुदधिं सुदुस्तरमन्योन्यबलेन यत्सुखं तीर्णौ. ९०

[2]अविलंघितमर्यादं बबंध बंधुं गुरुं ललंघ बली
भक्तं जघान शंभोर्मुनिसुतमपि कोऽपि हंत ! दारकृते. ९१

वंदे तं देवीनां हृतशोकं राक्षसीविलापगुरुम्
[3]उंगुरुंच्छवृत्तयो यं तापापहमस्त्रभोगिनामगुरुम्. ९२

जटिलस्तमालनीलो वनवासिसखः प[4]तंगकुलपालः
कश्चन ददाह खेचरभूभृतमधिजलधि तापहा दावः. ९३

मेघेन केनचिदहो ! धनुष्मता भूगतेन शरवृष्ट्या
जलपूर्णा वा[5]हिन्यः खगमा निर्जीवनीकृताः सिंधौ. ९४

तृणकाननं ददाह न कीलालनदीः ससर्ज तापहरः
कश्चन पतंगकुलजस्तमालनीलस्त[6]नूनपात्तरुणः. ९५

कपिसख एकः कश्चन चक्रे ना[7]कौकसां क्षणात्कुशलम्
यत्कुलिशकरसुदुष्करमकालकूटाशशूलाशिसाध्यम्. ९६

आस्तां यद्वधमकरो रक्षोधिपते रणे पणेन स्वम्
सोऽपि प्राज्यं राज्यं प्राणान्प्रजहौ न तु प्रतिज्ञां स्वाम्. ९७

आपदमाप्तुं स्पृष्टस्तापदमुग्रं कथं परकलत्रम्

---

१. सखा मित्रं बिभीषणः । समासादि लब्धः । २. अविलङ्घिता मर्यादा वेला गुरुजनादरश्च येन तादृशं बन्धुं सागरं बबन्ध । गुरुं च सागरमनुल्लंघनीयं ललङ्घ । शम्भोर्भक्तमपि मुनेः पुलस्त्यस्य सुतं रावणं च कोऽपि राम इत्यर्थात्। दारकृते सीताया अधिगमार्थं जघान । सर्वत्र विरोधाभासः। ३. उंच्छः कणशः क्षेत्रस्थस्य धान्यस्यादानं स एव वृत्तिर्येषां ते उञ्छवृत्तयो मुनयः । अस्त्राण्येव भोगिनः सर्पास्तेषामगुरुवत् कृष्णचन्दनवदाश्रयो रामः। ४. पतङ्गः सूर्यः । खेचरा राक्षसास्तेषां भूभृतं रावणम् । ५. वाहिन्यो नद्यः सेनाश्च। निर्जीवनीकृताः निरुदकाः कृताः हताश्च । विरोधाभास आश्चर्यहेतुः । ६. तनूनपादग्निः। तृणकाननं न ददाह किन्तु कीलालनदीः शोणित-नदीः ससर्ज प्रवर्तयामास । विरोधाभासः । ७. नाकौकसां देवानाम् । कुलिशकरो महेन्द्रः । कालकूटाशः शिवः । * तु अयात् इति पदच्छेदः । अयः शुभावहो विधिः ।

पापदवानलदग्धो हा ! पदमखिलश्रियां त्वमपि वीरे[1] ! ९८
अ[2]न्यकलत्रं विषमं विषवल्लेरपितमां यदामूलम्
स्पृष्ट्वैकदैव दग्धो गुणदोषज्ञोऽपि बत ! समंत्रिकुलः ९९
नक्तमिवाशोकवनेऽप्यनिरीक्ष्य प्रियतमं त[3]मांतांता
दृष्ट्वा तु वह्निकुंडेऽप्यहृनीव सरोजनी बभौ कांता. १००
सु[4]हृदो वियोगयोगौ नान्यौ स्तस्तापतोषयोर्हेतुः
प्रमदवने ग्लानिमिता तुष्टिं दहनेऽपि यत्प्रिये दृष्टे. १०१
विमलकनकमूर्तिरिव ज्वलनेऽप्यसि देवि ! लब्ध[5]परभागा
मा गा विषादमधिकां नुतिमाप्ता त्वं जगत्सु यदनागाः. १०२
अ[6]वताद्विभीषणस्त्वां लंके ! यं केसरीव मेरुगुहाम्
आकल्पमचलपदभागेष पतिर्ध्रुवसखस्तवास्तु सुखी. १०३
भवमिव दुस्तरमुदधिं तीर्णास्त्वां देवि ! सु[7]गातिमिच्छंतः
अवलंब्य स्वोत्पादितमचलात्मानं सुपुत्रमिव सेतुम्. १०४
सु[8]षमाजितघनशंपे पंपेयं पेयवाणि चिरमस्याम्
सुदति ! रुदितमयि शिखिभिर्नृत्यद्भिरसाद्भिरिव भृशं मुमुदे. १०५
पंचवटि ! त्वय्युषिताः श[9]र्मेयोध्यायामिवाव ! लब्धाः स्मः

---

१. हे वीर रावण। २. विषवल्लेरतितमां विषमं परकलत्रं स्पृष्ट्वा स आमूलं दग्ध इत्यन्वयः। अपितमामिति लिपिकरप्रमादः। ३. "तमांतान्ता" इति लिपिकरप्रमादः। तम् आतान्ता आक्रान्ता इति पदच्छेदः। सरोजनी सरसो जनी जन्म यस्याः सा। 'जनी' इतीदन्तः 'कृदिकारादक्तिन.' इतीप्‌विधानात्। ४. सुहृदो वियोगयोगावेव तापतोषयोर्हेतुर्नान्याविल्यन्वयः। ५. लब्धः परभागः उत्कर्षो यया सा। ६. अवता-दित्याशिषि लोट्। ध्रुवस्य सखा तद्वदचल इति भावः। ७. सुगतिं मोक्षस्वरूपां त्वा-मिच्छन्त इति योजना। स्वोत्पादितमात्मजम्। ८. अयोध्यां प्रति प्रस्थितो राम-चन्द्रः सीतां वक्ति। सुषमया परमया शोभया जिता घनस्था मेघमध्यवर्तिनी शम्पा विद्युद्यया तत्सम्बुद्धौ। विद्युत्प्रभे सीते। पेया वाणी यस्यास्तत्सम्बुद्धौ। मयि अस्यां पम्पायां चिरं रुदति शिखिभिरसाद्भिरिव नृत्यद्भिर्भृशं मुमुदे। भावे लिट्। ९. शं सुखम्। इता गता। स्वरपगेत्यत्र स्वरापगेति भाव्यम्। स्वर्धुनीत्यर्थः।

मामियमितारिकीर्त्या सह सिंधुं स्वरपगेव कालिंद्या. १०६
भो मातर्गोदावारि! यौवरिकरिहरिपती सतीसहितौ
सुचिरमुषितौ त्वदंके कौसल्याया इवांब ! तावेतौ. १०७
तुभ्यं बद्धोऽञ्जलिरयमीशशिरःसारसासने देवि!
गुर्वीमुल्लंघ्य त्वां तीर्णाः कथमापदं प्रतिज्ञां स्वाम्. १०८
तृषितोऽसि बालचातक! तात! करुणयागतोऽद्य जविनदः
पश्योन्मीलय नयने नय नेहामृतमनेहसं पातुम्. १०९
शृणुत मयूरा यं प्रियमीक्षितुमत्यंतमुत्सुका मुदिरम्
स महाभागत आगत उत्सव एकान्तिकेऽध नृत्यध्वम्. ११०
सिंहासन किं हा! स न पतिरद्य स्मर्यते महेंद्रसखः
येनास्यखिलनृपतिपतिनतिभाजनममृतपायिपीतयशाः. १११
नाके साकेतयशोऽरुचिममृतरसेऽमृतांधसामकरोत्
सत्ये रत्येकपदं स्वं तांडवपंडितं मृडानीशम्. ११२
पस्पर्श पदा साध्वीं विश्वस्तं वीरमपि जघान वने
तत्याज सतीं कोऽपीनवंशजानां सतां मतः कुपतिः. ११३
यदमृतममृतजुषामपि यच्च सुखं योगसंपदामतुलम्
उपनिषदां यत्तत्त्वं तदयोध्यावासिनां विधेयमहो! ११४

---

१. अरय एव करिणस्तेषां हरिपती सिंहाविव रामलक्ष्मणौ सतीसहितौ। पतिव्रतया सीतया सहितौ। अत्र प्राप्तौ स्तः इति शेषः। २. ईशस्य शिरःसारसं शिरःकमलं आसनं यस्यास्तत्सम्बुद्धौ हे गङ्गे। कथं कथमपि। ३. बालचातक भरत। अमृतं पातुमनेहसं कालं मा नयेत्यन्वयः ४. मयूराः पौराः। महाभागतो महता भागधेयेन। मुदिरं मेघं रामं च। ५. महेन्द्रस्य सखा दशरथः। येनाधिष्ठितं त्वं अखिलानां नृपतिश्रेष्ठानां नतेर्नमनस्य पात्रमसि। यस्य ते यशोऽमृतपायिभिर्देवैः पीतं तं दशरथमद्य स्मरसीति प्रश्नः। ६. अमृतमन्धो भोजनं येषां तेषां देवानाम्। रतेरानन्दस्यैकं स्थानम्। ७. इनः सूर्यः। कोः पृथिव्याः पतिः कुत्सितः पतिश्च। विरोधाभासः। ८. विधेयं भृत्यः। राजा प्रजानां भृत्यः कार्यकरोऽस्तीति प्रसिद्धिमाश्रित्येयमुक्तिः।

मातर[1]योध्ये ! भुक्ताः पतयः पारेशतं त्वया सत्या
स्मरसि कथं न तदधुना मधुना ननु मोहितामुना पत्या. ११५

श्रीकृष्णस्तवनम्

(गीतिवृत्तम्)

केशव ! के शवतुल्या न त्वयि विमुखाः खला मलाकाराः ?
भक्तास्तव सक्ताः स्तवनातिपूजासु प्रभो ! न के धन्याः ? १
माधव ! साधव एव त्वद्यशसि रता न दुर्जना मलिनाः,
हंसा[2] इव नो दृष्टा मौक्तिककवलादृता बकाः काकाः. २
यस्याहृतकथ ! भगवन्नत्यादरतस्[3]त्वमुपगतांछरणम्,
नत्या सकृदपि कृतया सत्यानंदप्रदो भवसि सद्यः. ३
यत्साधुगीतया त्वं कीर्त्या निजयापि देव ! मुदमेषि,
तस्यां तव प्रियार्थं गातुमहं प्रेमतः प्रवृत्तोऽस्मि. ४
दत्वा विषमपरिमितं लब्धं त्वत्तोऽमृतं नु पूतनया,
पूतन[4]याऽद्य वृतस्त्वं कीर्त्या तत एव नित्यनूतनया. ५
ये[5]ः सति साधुः स तथा न यथाऽसति साधुरीड्य एष सताम्,
सदसि कथयंति कवयः पापोद्धृतिमेव विस्मरंति न ताम्. ६
अयि ! के त्वयि केशव ! न हि [6]विनतातनूजवाह ! जनाः,

---

१. हे अयोध्ये ! परःशता नृपतयस्त्वया भुक्ताः । तानधुना कथं न स्मरसि । अमुना पत्या त्वं मोहिता ननु । 'सरघेव लोभिना' इति पाठान्तरम् । मधुना सरघा मधुमक्षिकेवामुना पत्या रामेण मोहितेत्यर्थः । २. यथा हंसा मौक्तिकानां कवलेष्वादृता दृष्टास्तथा दुर्जना इव बकाः मलिना इव काकाश्च नो दृष्टा न दृष्टाः इत्यन्वयः । ३. उपगतान् शरणमिति पदच्छेदः । ४. पूतनया पवित्रया । पवित्रार्थे पूतनशब्दो न कुत्रापि दृष्टचरः । ५. यथा असति दुर्जने साधुः सतामीड्यो भवति न तथा सति सत्पुरुषे साधुरित्यन्वयः । ६. विनतातनूजो वैनतेयो वाहः वाहनं यस्य तत्सम्बुद्धौ ।

कंसारे! कं सारे पीते ते यशसि न च पुंमर्थमिताः. ७
अजगरमजे गरनिधिमरिमस्युग्रं ग्रस्तसात्मशिशुवत्सम्,
अकरोरमृतनिधिं किं न करो दाता जनायते सुहृदे. ८
अमुना यमुनामिव मे मतिमपदोषां पदौ कदा कर्ता,
वद भो मदभोगिमथन! पृच्छामि यतस्त्वमादृतो यशसि. ९
कुरु कुरुवरं इव पतिते मयि शरतल्प इव देव! संसारे,
करुणां करुणावरुणालय! वरदगुरो! मुकुंद! कंसारे! १०
जानन्नप्यहमहितैः प्रसभं विषयैर्जनैः स धर्म इव
क्रीडितुमलं प्रवृत्तस्त्वं दीनानां स एव बंधुरसि. ११
कामादिभिरहितैर्मे मतिरुग्रैः कौरवैरिव प्रसभम्,
धर्मस्य वधूरिव हाऽन्यायाद्विवशीकृता त्वया रक्ष्या. १२
कंसाराते! कीर्तिः कं सारा ते जनं न पातुमलम्,
वसुधाधाराद्य विभो! न सुधाधारा क्षमावितुं रुग्णम्. १३
य उपायनं प्रदातुं पृथुकप्रसृतिं त उपगतो, भवता
अवता स दीनबंधोऽकारि सुदामा पदं मुदामाशु. १४
कविना न विना व्रजति ख्यातिं, बह्वपि यशः प्रभोर्जातु
मुदितमतः कुरु मां कविमविगीतकथा यथासुखं गातुम्. १५
पीतांशुक! गीतां शुककविना वाल्मीकिनेव रामस्य
रसिकाः पिबंति भवतः कीर्तिं देवाः सुधामिवाजस्रम्. १६
साधु शुकेनेव पुनर्गीतानि यशांसि ते मयूरेण
ख्यातिं प्रयांतु लोके भोः! के बद्धादरा न नव्यरसे? १७

---

१. पुमर्थ पुरुषार्थ धर्मार्थकाममोक्षाख्यम्। २. अज हे कृष्ण। गरस्य विषस्य निधिम्। ३. त्वपदसञ्चरणेन यमुनामिव त्वद्भक्त्या मे मतिमपदोषां विगतदोषां कदा कर्ता करिष्यसीति योजना। ४. शरतल्पे पतिते कुरुवरे भीष्मे। ५. धर्मो युधिष्ठिरः। अहितैर्जनैः कौरवैः। ६. वसुधाधार आद्य इति सम्बुद्धिस्थं पदद्वयम्। ७. सुधाधारा रुग्णमवितुं रक्षितुं क्षमा न किमिति प्रश्नः। क्षमैवेत्यर्थः। ८. पृथुकानां प्रसृतिम्। ते उपगतस्त्वामुपगत इत्यर्थः। ९. नव्ये रसे सर्वेऽपि बद्धादरा इत्यर्थः।

स्तोतुमनसमकरोः किल गह्ले स्पृष्ट्वा[1] ध्रुवं ध्रुवं दरतः
तद्वन्मामाद्रतः कुरु पुरुकरुणार्य निजनुतौ निपुणम्. १८
नुतिकृतिकृतादरस्त्वं सदसि सतां श्रुतमिति श्रुतिज्ञानाम्.
त्वां तेन ते नमज्जनमंदारं प्रार्थये नमच्चांघ्रिम्. १९
ननु ते न नुतेरधिकं मतमन्ययदि तदिष्टमेव तव,
वितर वरं मय्याश्रिताहित रवरंजितजगत्स्ववंशेन[2]. २०
स्तुत्वास्तु त्वामयमिह संसारे भोः प्रभो! जनो धन्यः,
याचे यतस्त्वमिच्छां पूरयसि सुखं वदान्यमूर्धन्यः. २१
येनार्थिकामपूर्तिः क्रियते खलु झटिति पारिजातेन,
स मया कथं नु रमया पूजितमपहाय ते पदं सेव्यः? २२
भवदाश्रितैः स[3] लभ्यस्त्वं तु न जात्वपि तदाश्रितैर्भगवन्!
भामाद्वारि स सततं न भवान् स्थित इंद्रमंदिरांतरपि. २३
तं जडमविवेकिनमगम[4]स्वाधीनं समाश्रयिष्यति कः
त्वां प्रभुमपास्य सर्वगमादिकविं करुणमखिलकामकरम्. २४
अंतर्बहिरपि कठिनश्चिंतामणिरुपल एव खल्वेषः
कामधुगपि पशुरशुभं भवतोऽन्यन्नाथ सर्वमस्माकम्. २५
ब्रह्मादयोऽपि देवाः कृच्छ्रे[5] त्वां देवदेवमुपयांति
सगदा[6] जगदाधार! प्राज्यामृतपाणिमिव[7] गुरुं भिषजाम्. २६
यः पुरदाहं चक्रे शक्रेण प्रार्थितः प्रभुः[8] सपदि
सोऽपि वृकव्यसनात्किल विलयं गत एव रक्षितो भवता. २७
भीतांस्त्रातुं दातुं वरमभिलषितं समस्तमर्थिभ्यः

---

१. शंखेन गह्ले स्पृष्ट्वा त्वं ध्रुवाख्यं बालं ध्रुवं निश्चितं स्तोतुमनसमकरोरिति योजना । २. स्ववंशेन स्ववेणुनिर्गतेन रवेण रञ्जितं जगद्येन तत्सम्बुद्धौ । सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात्समासः । ३. स पारिजातः । ४. अगं वृक्षं पारिजातमिति यावत् । व्यतिरेकेण पारिजाताद्भगवानेव श्रेष्ठ इति सूच्यते । ५. कृच्छ्रे संकटे । ६. सगदाः सातङ्का भीता इत्यर्थः । ७. अमृतहस्तं धन्वन्तारिमित्यर्थः । ८. प्रभुः शिवः । वृको भस्मासुरः ।

अनलसमनल[1]समं खलशलभलये त्वां वदंति सत्कवयः. २८
गजमंबुजंतु[2]शक्राच्चक्राच्चक्रायुधावता भवता
दत्तमनुक्त्वाप्यभयं संसारग्रा[3]हपीडितेभ्यो नः. २९
नारायणेत्यजामिल आक्रुश्यापत्यमत्यपत्यमतिः
त्वां प्राप पापनिलयः किल यः [4]शतकल्पनिरयवासार्हः. ३०
त्वामहमनिशं क[5]लये कलये यद्दत्तसाध्वसोऽसि त्वम्
[6]प्रणतेर्यत्ना अवमा अव मामित्यानतं दयालुमणे! ३१
एकस्त्वमेव शाश्वत आस्से सुखमब्जनाभ! यदनल्पे
कल्पेऽखिललोकानां भो भगवन्! भोगिभोगमयतल्पे ३२
नाथ कथंकारं ते महिमानमगाधमिममहो! ब्रूमः,
यत्त्वत्तत्त्वविचारेऽप्याप्यास्ते प्रभुरचंचल भ्रमः. ३३
गोप्या कोऽप्याहस्ते पांसुलयापि प्रसाद ईश्वरतः
सत्याप्यरत्याहतया न मया न मयाद उच्यतेऽप्यखिलैः. ३४
बद्धोऽस्युलूखले त्वं गोप्या हंत! व्रजे स दाम्ना यम्
ज्ञातुं कवयो न वयोगतमपि पश्यंति खलु सदाऽऽम्नायम्. ३५
अवता[9]रातिभ्यो जगदवतारा देव! ये गृहीतास्ते
माथुरतः साधुरतः कोऽपि नतेष्विह तु सूहृता बहवः. ३६
इह गोकुलं व्रतं ते शिशवोऽप्यसवः कुमारिकाः श्रुतयः
गोपा गुरवः परमेश्वर किं बहुनारयः प्रियातिथयः. ३७
मा[10]थुरमवतारमिमं मन्येऽखिलकामकल्पतरुमेव

---

१. खला एव शलभास्तेषां लये विनाशेऽनलसममग्निसदृशम् । २. अम्बु-जन्तुषु जलजन्तुषु शक्रात् श्रेष्ठात् । ३. "षड्वर्गग्राहपीडितेभ्यः" इति पाठान्तरम् । षड्वर्गः कामादीनां समूहः । ४. शतं कल्पान् निरयवासं नरकवासमर्हतीति तादृशः । ५. कलये मनसि करोमि चिन्तयामीत्यर्थः । ६. प्रणतेर्यत्नाः अवमाः अपीरत्याज्याः । सदा मया प्रणतिः कार्यैवेत्यर्थः । ७. "अत्यानतया" इति पाठान्तरम् । ८. मया अदः इति पदच्छेदः । ९. अरातिभ्यो रिपुभ्यः । १०. मथुरायां भवम् ।

वस्तु सकलमेकरसीकर्तुं द्रुतमस्ति जगति न रुमेव. ३८
भुक्तं सह पशुपशिशुभिरुक्तं कृतमेव गोपवामदृशाम्
मुक्तं चाश्रु वियोगे युक्तं भगवत्यदः किमात्मरते? ३९
भक्तानां पुरतस्त्वां नर्तयतीत्थं स्वभक्तवत्सलता
न व्यापृतो भवानिव कोऽपि कुटुंबी क्वचित् कुटुंबे स्वे. ४०
पार्थसहायस्य न ते का वा रीतिः कुटुंबिरीतिरिव?
दूतत्वं सूतत्वं भजतो व्रजतोऽनृतेन चापि पथा. ४१
सक्तं सपत्नमथनं भक्तं भजता किरीटिनं पार्थम्
व्यक्तं निजमहितत्वं त्यक्तं स्वीकृत्य साधु सारथ्यम्. ४२
सोढ्वाप्यायासमरं समरं गत्वाऽसुसंशयं प्राप्य
लुब्धेनेव स्वार्थः पार्थः परिरक्षितस्त्वया व्यसने. ४३
भंगे श्रीकांत! नवे शांतनवे[1] प्रकुपिते प्रतिज्ञायाः
प्राप्तस्तथा न कंपं त्वं पंकजनेत्र! हृदि यथा सख्युः. ४४
उपनिषदां सर्वस्वं मूर्तं श्रेयः श्रियः सतां सत्वम्
वपुरापगेयसमरेऽनादृतमिषुविक्षतं[2] न ते मित्रम्. ४५
श्रितमवतस्तव भीष्माद्रथचक्रभृतः क्षतप्रतिज्ञस्य
अद्यापि सत्यसंधैरप्युच्चैर्गीयते यशः सदसि. ४६
भगवन्नूनं[3] नूनं श्रितसमवनतोऽन्यदखिलमपि कर्म
परिपालयन्यदेकलमर्जुनमसि सर्वथा सतामीड्यः ४७
भक्तं नक्तंदिवमपि कपिकेतुं[4] नेतुमीप्सितां पदवीम्
किं किं न रक्षता कृतमुत किं किं कारितं न वान्यैस्ते. ४८
धर्मो यद्वददनृतं यदकांडेऽदर्शनं जगाम रविः,
यद्भजदिषुतल्पं कुरुगुरुरन्यद्यच्च तत्तवैव मतम्. ४९
धर्मद्विषोऽनुसरणे न रणेऽपि धनुर्भृतां गुरोर्विजयः
धर्मस्य तु ध्रुवं सोऽशस्त्रस्यापीति त उपदिष्टमिह. ५०

---

१. भीष्मे । २. आपगेयो भीष्मस्तेन सह समरे । ३. भगवन् ऊनम् इति पदच्छेदः । ४. अर्जुनम् ।

यद्यत्कृतं त्वयेश्वर जीवानामाशु तत्समुत्कृत्यै
धृतयेच्छया नृमूर्त्या श्रीसख्या शृण्वतां सतां [1]धृतये. ५१
वल्लोप्या राधिकयाराधि [2]कयाधूसुतेन चाप्यंतः
हृतभवगदं पदं ते ध्यायंति विमुक्तिपदमपि न संतः. ५२
राधामाधवयोरसि बाधा माधाग्नि कामजा हृत्वा
सुप्तं गुप्तं सतमःपुंजे कुंजे स्मरंति यतयस्त्वाम्. ५३
गोपीर्भुक्त्वापि विटैः कृत्वापि न दस्युभिः [3]सम स्तेयम्
हृत्वापि घातुकैस्त्वं जगति गुणस्तेऽद्भुतः समस्तेऽयम्. ५४
यासां त्वया सुसंचितमपहृतमेकांततोऽपि नवनीतम्
ताभिरबलाभिरपि वद मनसि हृते देव! किं न तव नीतम् ?५५
राधास्तननिहितदृशं गलदमलस्तन्यबिंदुवदनेंदुम्
त्वां ध्यायत्यंतःश्रीः साधुसभा साश्रु सात्म[4]कुत्समपि. ५६
त्वामधिकदम्बमबलापटुपटपाट[5]च्चौरं विलिख्य यथा
सत्यः प्रत्यहमात्मव्रतसंसिद्ध्यै भजंति पतिमत्यः ५७
दीपमिव त्वां स्नेहादुद्भासितरूपसंपदं गोप्यः
अभजन्पतंगिका इव मरणभयमपास्य हाविरहाविरुचयः. ५८
[6]मृत्स्नाशनागसि विभो! भीताया विश्वदर्शनान्मातुः
त्वय्यस्मिन्दुर्लभपुत्रस्नेहापायात्त्वमेव बहुभीतः. ५९
हा! बत! हंत! पिबंतं त्वाममृतनिधिं द्रुतं निरस्य भुवि
याता माता बहुमतदुग्धा, मुग्धाः खलु स्त्रियो जात्या. ६०
दुग्धे मुग्धे किमधिकमंब! त्वं बत! सुवंचितासीति
ज्ञापयितुमेवमेव त्वं गोरसभाजनेऽकरोः कोपम्. ६१
गुरुभिरपि गुरुवरेण च भवता ये बोधिताः क्रतौ गुरवः

---

१. प्रमोदाय। २. कयाधुसुतः प्रह्लादः। ३. समः स्तेयमिति पदच्छेदः। विटैर्न दस्युभिः समः त्वं स्तेयं कृत्वापीति योजना। ४. सात्मकुत्समात्मनो निन्दया सहितं यथा स्यात्तथा। ५. स्तेनम्। ६. मृत्स्नाया मृत्तिकायाः अशनेन भक्षणेन यदागः योऽपराधस्तस्मिन्।

हंत कथं तेऽप्यंधा अंधावहमेव चैर्वृतं कर्म. ६२
धन्या मन्यामह इह ता रामाः[1] सत्कृतोऽसि याभिस्त्वम्
अज्ञपतीनां नौकाः सत्यः सत्यः स्तुतिर्न माहिमासाम्. ६३
श्रीकरधृतो जडोऽपि प्राप यशो जगति पर्वतः[2] स ततम्
तैर्दुर्दिनमप्यभवत्साधुमतं पुण्यपर्वतः[3] सततम्. ६४
करुणामृतघन! करुणामृतवृष्ट्या ते जितैव सा वृष्टिः
जडजाप्यधः पतंती हेतुः पंकस्य या च कंपस्य. ६५
गोवर्धनधर! तव भुजवीक्षाक्षणविस्मृतात्मनां[6] स्त्रीणाम्
अपि खरशब्दा अब्दाः[7] शंपाः[8] कंपाय नाभवन्मनसः. ६६
त्रासेन सहोत्खातः सुहृदां सममुद्धृतो गवां पुच्छैः
अवतारितः पुनर्गिरिरिंद्रमदभरेण साकमीश्वर! ते. ६७
भूगोलभृद्भुजगमनमनुकुर्वन् लीलया धृताहार्यः
उच्चैर्बभौ भुजस्ते छत्रस्य महेंद्रनीलदंड इव. ६८
वपुषः कांत्या मेघास्तव करकाराशयः[10] स्मितप्रभया
तडितोऽपि वाससा खलु पीता[11] भीता भुजाद् ध्रुवं वाताः. ६९
पर्वतधरेण भवता वज्रधरो लीलयाद्रिभिद्विजितः
आस्तां गिरिरपि हरिरपि जेतुमलं त्वं तृणेन कालमपि. ७०
गोत्रारेर्वज्रभृतः[12] क्रुद्धाद्रिरिरेकलोऽप्येषपक्षोऽपि[13]
प्राप्तो जयं न भङ्गं सत्पुरुषभुजाश्रितो न को विजयी? ७१
अमितापराधशमनं नमनं तव पादयोः सकृद्विहितम्

१. ऋषिपत्न्यः। २. गोवर्धनगिरिः। ३. व्याप्तम्। ४. मेघच्छन्नमहः। ५. डलयोरभेदाज्जलजा। पंकस्य कम्पस्य च हेतुरित्यन्वयः। ६. भुजवीक्षायां क्षणं विस्मृतः आत्मा याभिस्तासाम्। ७. गर्जन्तः। ८. शेपम्। ९. अत्र "तोर्लि" इत्यनेन नकारस्यानुनासिको लकारः कविना न प्रयुक्तः १०. करका वर्षोपलास्तासां राशयः ११. पीताः पीतवर्णास्तडितः। १२. गोत्राणां पर्वतानामरेरिन्द्रात्। १३. पुरा पर्वतानां पक्षा आसंस्ते च महेन्द्रेण च्छिन्ना इति कथात्र लक्ष्यते। व्यतिरेकोऽर्थान्तरन्यासश्च।

किं द्राग्गिद्राग्दूरीकर्तुमघमतोऽन्यदद्भुतं तीर्थम्. ७२
आगस्कृत्सु नमत्सु द्राक्कुरुषे त्वं क्षमां भृशं करुणः
अपराधिनां न चेत्किं कवचं तव चण्डकालभीतिजुषाम्. ७३
त्रातो न कस्तृणादिर्जीवस्ते स्वपदरेणुना दुरतः
कश्च चरः संसारान्मशकादिर्मधुरवेणुनादरतः. ७४
यश्चुंबितस्त्वयानिशमीश्वर! परमाहतेन वंशस्तम्
मन्ये रमाधराद्वरामिह माधुर्यं सदा नवं शस्तम्. ७५
जगता सममनुभूतं माधुर्यं चुंबता त्वया यस्य
स वरं श्रियोऽधरादिति वदता कविना श्रियः किमपराद्धम्? ७६
कास्ताः स्त्रियो न नीता वंशेन[1] स्थाणुभावममुना याः[2]
अन्यासां कैव कथा? सुकविशुक स्तंभमाह यमुनायाः[3]. ७७
एणो[4] न केवलं तव वेणो रवमोहितो भुजंगोऽपि
हिंस्रोऽपि देव! बहुना किं स्रोतश्चारिजंतुनिकरोऽपि[5]. ७८
[6]द्युसदां सुमोहिता रवमधु पाययता च वेणुना सत्यः
पिदधे श्रुती शयाभ्यां यासां मुखमीक्ष्य मंक्षु नासत्यः. ७९
वंशो राकाजानेरंशोरपि[7] तापनाशको मधुरः
कोऽप्योघ[8] एष वहता गोप्यो दूरं हता रसैर्येन. ८०
अगदं जगदंतर्बहिरस्तु समुत्तव[9] यशोऽमृतं पीत्वा
इति भगवत्यपराद्धं विधिना खलु वत्सवत्सपान्हरता. ८१

---

१. वेणुः। २. स्थाणोः स्तंभस्य भावं धर्मं स्तब्धतामिति यावत्। ३. यमुनाया जलमपि निश्चलमासीदित्याहेत्यर्थः। ४. हरिणः। ५. जलचरसमूहः। ६. यासां मुखं वीक्ष्य पुरा नासत्योऽश्विनीकुमारः पाणिभ्यां मंक्षु सपदि श्रुती श्रोत्रे पिदधे पिहितवांस्ता द्युसदां देवानां सत्यीऽपि स्त्रियोऽपि रवमधु पाययता वेणुना सुमोहिता नितरां मोहिता इत्यर्थः। ७. अंशोः किरणात्। ज्योत्स्नाया इत्यर्थः। ८. एष वेणुरवस्य कोऽप्यपूर्व एव ओघः प्रवाहः। येन वहता रसैः शृङ्गारादिभिर्जलैश्च गोप्यो दूरं हृताः। "दूरं गोप्यो वहता रसैर्हता येन" इति पाठान्तरम्। ९. मुदा सहितं यथा तथा।

तदनुभवाप्तेर्भूमो वयमद्भुतमेव हंत मोहस्तम्
निन्ये वत्समाकृष्य द्युमणिमिव निजं गृहं तमोहस्तम्. ८२
पित्रा गवां रसास्ते तव पुत्रेण तु सपालका वत्साः
तच्चरितेन तु सकला गोपा गोप्यो वयं सुराश्च हृताः. ८३
स कथं निंद्यः कविभिः संस्थापयितुं पदं प्रशस्ते नः
योऽमृतसागरफेनस्तेनमिह ततान ते यशस्तेनः. ८४
कृच्छ्राद्यददित्याप्तं दुर्लभमतुलैस्तपोव्रतैश्चीर्णैः
प्राप्ता गोप्यो गावस्तच्छुश्रूत्वं श्रियो जगन्मातुः. ८५
यद्ब्रह्मोगोप्यो गावस्त्वामापुरपत्यमीश्वरं जगतः
न गतः किमिहोत्कर्षं विधेयपराधोऽपि नाकिनां नगतः. ८६
अंगीकृता यदा ते गोगोपीनां जगद्गुरो! सुतता
मूर्तिर्न केवलं तव जाता सत्कीर्तिरपि जगत्सु तता. ८७
विधिपशुपशुपसमदया गोपकरायत्तबंधमोक्षेण
वत्सायितेन भगवन्! दाम्न्यर्पितकंधरेण तृणमाशितम्. ८८
येषां यत्स्वतनुभुवा धनमपहृतमीश! सत्यपतिनापि
तेषां तदनूनाधिकमात्मधनं तेऽर्पितं सदीक्ष्येन. ८९
सर्वसंस्कृतहविषोऽपि प्रापितमुच्चैः पदं त्वया यवसम्
भवसंतरणेच्छुरहं हंत तृणेष्वपि तदा नतेष्ववसम्. ९०
हा हंत! तं तमंतर्भावयतोऽनुग्रहं व्रजे भवतः
मम तदपात्रस्य मनः किं तां चिंतां ब्रवीमि यां यातम्. ९१
वत्सीभूतं ब्रह्म ब्रह्मप्रमुखैर्महात्मभिश्चिंत्यम्

---

१. अमृतसागरस्य दुग्धसागरस्य यः फेनस्तस्य स्तेनं चौर्यकरम्। ततोऽप्याधिकं धवलमित्यर्थः। २. यत् अदित्या आप्तमिति पदच्छेदः। देवजनन्या यत् कृच्छ्रादाप्तमित्यन्वयः। ३. विधेर्ब्रह्मणः अपराधस्त्वां गोपीनां पुत्रं विदधतो विधेरपराध एव। स तु तासां नाकिनां नगतः कल्पवृक्षादप्यधिकं फलमदादित्यपराधस्योत्कर्षः। ४. "समकरुण" इति पाठान्तरम्। ५. स्वपुत्रेण ब्रह्मणा। ६. सर्वे यज्ञे संस्कृताद्धविषोऽपि। यवसं तृणम्।

त्वां गोगोपीगोपाः पुपुषुः प्रेम्णा तनौ च रोमांचम्. ९२

स्वर्गाद्गुरु सत्यपदं सत्यपदाद्गुरुतरं च वैकुंठम्

वैकुंठादपि गुरुतममवनौ वृंदावनं वनं मन्ये. ९३

याः पूर्वं न क्वचिदपि कस्मैचिदपि प्रदर्शिताः प्रभुणा

अत्रैव पीतपट! ता अटता नटता त्वया कलाः सकलाः. ९४

यौ कमलावक्षस्यपि वक्षोजस्पर्शभूरिरक्ततलौ

तौ तव वृंदावनभुवि चंक्रमणं चक्रतुश्चिरं चरणौ. ९५

वृंदावनेऽनुभूतं गोपैर्गोपीभिरपि च यद्गोभिः

तन्नंदनेऽपि न सुरैर्नानंदवनेऽपि पंडितैः शर्म. ९६

चरणसरोजरजोभिर्देवसरित्कतिपयैः पुरा प्राप्तैः

महिमानमियंतामिता वृंदावनभूः किमंकिता पद्कैः. ९७

तृणगुल्मप्रततिद्रुमदृषदो वृंदावनेऽत्र धूलिरपि

सर्वं तीर्थशताधिकमीश्वर! तीर्थाङ्घ्रिणा[1] कृतं भवता. ९८

भोः! कतमो लोकतमो बाह्यं हर्तुं क्षमोऽन्य आदित्यात्

तेजस्विपूज्यपादात् आंतरमपि लोकबंधुतस्त्वत्तः. ९९

कुंभभुवां[2]भोधिरिव स्वेन निरुपमेन तेजसा यशसा

शौरिभुवा भवता द्रागप्ययमप्ययमलं भवो नीतः. १००

गोपोऽपि पंडितानां सर्वेषां संमतः सदा नंदः

यत्तैरलब्धगंधस्त्वमपि तदंकं गतः सदानंदः. १०१

जगति यशोदानंदौ धन्यौ शिशुना त्वया जगद्गुरुणा

उक्त्वा[3]श्लिष्य गले यौ शतकृत्वस्त्वयांब! तातेति. १०२

वृद्धैरलमन्यैर्नो मैत्री भवतैव गोपशिशुनाऽस्ताम्

वृद्धसखा यामाप्तास्त्वत्तो मुदमाश्वपीह पिशुनास्ताम्. १०३

यममृ[4]तमुचो वरं निजकिसलयतोऽमंस्त देवविटपी तम्

---

१. तीर्थं क्षेत्रं अंघ्री यस्य तेन। २. कुम्भभुवा अगस्त्येन। ३. यौ यशोदानन्दौ त्वया अम्ब! तात! इति शतकृत्वो गले समाश्लिष्योक्तौ इत्यन्वयः। ४. यं देवविटपी कल्पवृक्षोऽमृतं मुञ्चतो निजपल्लवाद्वरममंस्त तं घोषयोषिदधरं विटेन भवता पीतं धन्यं

किं घोषयोषिदधरं धन्यं ब्रूमो न देव विटपीतम्. १०४
द्रागद्रवति धीः श्रुते ते यशसि यथा नस्तथा न वेदांते
लब्धरतिः स्वपिति भुवि न पल्यंकेऽपीतरो नवे दांते. १०५
त्वां सगुणं ब्रह्म वयं निर्गुणमपि नाथ संश्रिताः कवयः
रुचिवैचित्र्यादेकेऽलंकृतिमिव हेम केवलमिवान्ये. १०६
कैवल्यं पदमाशा ये भक्ता ये च विद्विषस्तव ते
तेन श्रिता वयं त्वां ब्रूमो भगवन्! प्रभो! नमो भवते. १०७
स[2]कलं स्ववयः कवयस्तव यत्र वयस्यममृतकरमहसः
सुयशः काले देशे व्यवहारे तन्नयंति तत्रैव. १०८
सरसि सरोजमिव त्वयि हृदयमिदं नः सुजीवने वसतु
तत्[3] श्रीरिव भक्तिश्चात्रापि परंतु मात्र सेव चला. १०९
गीत्या मृग इव कुशलैः कामी प्रभुरिव सुरूपयार्पितया
भक्त्या भागवतैस्त्वं भगवन्! बहुभिर्वशीकृतोऽस्याशु. ११०
हृत्[4]त्रस्तं कस्य कवेः कालाच्छ्रुतरत्नसानुकंपस्य
तव संश्रयेन्न पादौ श्रितचिंतारत्नसानुकंपस्य. १११

इति श्रीरामनंदनमयूरविरचितं श्रीकृष्णस्तवनं संपूर्णम्।

न ब्रूमः किमिति प्रश्नः। १. "प्यन्यथा" इति साधुः पाठः। (मयूरकविः) २. कवयो यत्रामृतकरमहसो वयस्यं तव सुयशो यत्र काले देशे व्यवहारे च वर्तते तत्रैव तत्सकलं स्ववयो नयन्तीत्यन्वयः। ३. त्वयि श्रीरिव नो भक्तिर्वसतु। सा भक्तिस्तु सा श्रीरिवात्र त्वयि चला मास्तु इति योजना। ४. हे श्रितानां चिन्तारत्न चिन्तामणे! श्रुतो रत्नसानोर्मेरोः कम्पो येन तादृशस्य कस्य कवेः पण्डितस्य कालान्मृत्योस्त्रस्तं भीतं हृन्मनः सानुकम्पस्य करुणावतस्तव पादौ न संश्रयेत्। सर्वस्यापि मनस्ते पादौ संश्रयेदेवेत्यर्थः।

रामकृष्णस्तुतिः

(शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्)

कौसल्यासुत देवकीसुत यशोदापुत्र गोगोपिका-
  सूनो पृश्नितनूजनेऽदितिविकुंठाजानसूयात्मज
रोहिण्यात्मज देवहूतितनय श्रीरेणुकानंदन
  ब्रह्मापुत्रवमूल निस्तुल गुणैकालंकृते ! पाहि माम्. १
कालिंदीतटकेलिलोल ललनालास्यैकबद्धादर
  क्रीडानिर्जितकालियस्मय महादावानलप्राशन
कृष्ण क्लेशविनाशनाखिलकलाकौतूहलालंकृत
  क्रूरारातिसमूहकाल करुणावारांनिधे ! पाहि माम्. २
कस्तूरीतिलकाभिराम कलिताकालांबुदात्मच्छवे
  कुंजारण्यविलासकोकिल कलालापैकलुब्धश्रुते
कर्णालंबिविलोलकुंडल करेवेणो गलेकौस्तुभ
  भ्राजत्कांचनकांतिचेल शिखिपिच्छोत्तंसभृत् ! पाहि माम्. ३
खड्गालंकृतबाहुदंड खगमेशस्यंदन ख्यातिभृ-
  त्खर्वीभूत कृतप्रसाद खलखद्योतप्रदीपायित
खेदानाप्त खरासुरांतक खरेषुस्तोमतूणीरभृ-
  त्खेलत्खेचरखंजरीटनयनागीतोन्नते ! पाहि माम्. ४
गोधीगोचर दूरगूढगरिमन्गीतामृतांभोनिधे
  गोपीगोरसभुग्गुहागत गृहस्थश्रेष्ठ गुणाशय
गीष्पत्युत्तम गुर्वनुग्रहगृहीतागाधविद्याकातनो

---

* यद्यपि कविलिखितायां मातृकायां "रामकृष्णस्तुति, पत्रें २." इति लिखितं वर्तते तथापि काव्यसंग्रहमुद्रिते पुस्तके दृश्यमानं 'हरिसम्बोधनस्तोत्रम्' इत्येवान्वर्थं नामास्य भासते । १. देवकीतनय । २. हस्तदोषः-खर्वी । खर्वीभूत वामन । ३. खराणामिषूणां स्तोमो यत्र तादृशं तूणीरं बिभर्तीति तत्सम्बुद्धौ ।

गुह्यज्ञानगभीरतत्त्व गगनप्रस्तायते[1]! पाहि माम्. ५

गोविंदाच्युत गोपबालक गिरां दूरेत्य[2] गोपीपते
गंगातात गजेंद्रतारक गदापाणे गदाग्रेभव
गोसंरक्षक गेयसद्गुणतते गोवर्धनोद्धारक
ग्रैवेयीकृतगुंज गोकुलवधूलीलागुरो! पाहि माम्. ६

गंगाभृद्गिरिभृद्गदाभृदरि[3]भृत्पाथोजभृत्कंबुभृ-
च्छ्रीभृत्कौस्तुभभृन्महीभृदसिभृत्तूणीरभृच्छार्ङ्गभृत्
गुंजाभृच्छिखिपिच्छभृत्तुलसिकाभृद्वंशभृद्वेत्रभृ-
च्छिंग[4]भृत्कंबलभृन्मनुष्यतनुभृच्छ्रीवत्सभृत्पाहि माम्. ७

चार्विश्रितच्चकोरचंद्र चतुरास्यादे चतुर्वेदवित्
चातुर्याकर चारुचित्रचरितानिर्वाच्यवाचस्पते
चेतश्चोर चिरंतनाचल चमत्काराचिताचंचला-
चाराप्रच्युत चिंतकाखिलजगच्चिंतामणे! पाहि माम्. ८

ज्योतिर्जीवनकृत् जनार्दन जगज्जीवातुकृज्जाह्नवी-
जन्मक्षेत्र जरादिवर्जित जयैकाधार जीवाश्रय
ज्याजाने जगदीश्वर व्रजवधूजाराऽज जन्याजित
ज्याघातांकितरम्यदोर्जलधिजामातः प्रभो! पाहि माम्. ९

तीर्थाधीश तपस्विमुख्य तपन त्रैय्यात्मक त्राणकृ-
त्तत्त्वज्ञानद तारक त्रिभुवनस्थायिन् तमालद्युते
ताराचक्रगत त्रिविष्टपगुरो तेजोनिधे तूर्णग
त्र्यक्षेषो[5]ऽतनुतापशामक[6] तुरंगास्य प्रभो! पाहि माम्. १०

दैत्यारे दलिताघ दानवरिपो दामोदर द्रौपदी-
दुःखारण्यदवाग्निदेव दमितादांतावदाताद्दत
दूरास्तोदय दीर्घदर्शन दयासिंधोऽतिदेवद्रुमो-

---

१. गगनप्रस्ता आयतिर्विस्तारो यस्य। २. गिरां वाचां दूरेत्यो दूरेभवोऽविषय इति यावत्। ३. अरि चक्रं तद्बिभर्तीति। ४. शिञ्जं शिक्यं बिभर्तीति तादृक्। ५. त्र्यक्षस्त्र्यम्बकः इषुर्बाणो यस्य। ६. 'क' इत्यपेक्षितमपि प्रमादादलिखितम्।

दार द्राग्दितदासदैन्य दरभृद्दिव्यद्युते! पाहि माम्. ११
दूर्वाश्यामल दासदूत दुरितास्पृष्ट द्युमन्देवकी-
दायाद द्युसदां पते द्विजपते दर्वीकरारिध्वज
दत्तात्रेय दिगंतविश्रुत दशां दुर्लक्ष्य दीनावनो-
द्युक्तादीनवदावदाव दयितानादिस्मृते! पाहि माम्. १२
दोषज्ञ द्रविणप्रद प्रथमजाऽभिज्ञ क्रियाज्ञ क्रतो
वैकुंठाधिपते दृढव्रत जितक्रोध प्रतीपांतक
कैवल्यैश्वर देव केशव हृषीकेशाऽक्षराऽधोक्षज
द्वारावत्यधिराज रुक्मिमदजित्सौभांतकृत्! पाहि माम्. १३
धर्मोध्वावन धन्य धीर धरणीध्राधार धीप्रेरक
ध्येयध्याननिविष्ट धार्मिक धुतानेकाघ काल ध्रुव
धानामुष्टिसुतुष्ट धेनुचरणप्रोद्भूतधूलीमिल-
द्धाराधूसर धीमतां धन धृताऽजीर्यद्धृते! पाहि माम्. १४
नित्यानंद निसर्गनिर्मल निधे नागेंद्र नारायण
न्यासीशान नवीननीतिनिपुण न्यग्रोध नासीरभृत्
नानारूप निरीह नाथ नृहरे निर्माय नाकेश्वर
न्यायात्मनृपते नमस्कृतिगते नानानुते! पाहि माम्. १५
नंदांगप्रसनोत्सुकाजगरभिद्युग्मार्जुनोन्मूलन
द्रष्येशानुग शंखचूडदमनारिष्टप्रलंबांतकृत्
केशिद्वेषण धेनुकांतक तृणावर्तघ्न विघ्नापह
स्वीयानंदकरावतार खलजिद्राधापते! पाहि माम्. १६
पद्मावल्लभ पद्मनाथ परमप्रख्यात पाथोधर-
प्रख्य प्राज्ञ परात्पर प्रशमितापारप्रपन्नापद
पृथ्वीपालक पापिपावन पुरारातिप्रमोदास्पद
प्रेष्ठ प्रेमक पार्थसूत पुरुजित्पूर्णद्युते! पाहि माम्. १७

---

१. दितं खण्डितं दासानां दैन्यं येन सः। २. आदीनवा दोषास्तेषां दावो वनं तस्य दावो वह्निः। ३. सौभः शाल्वः। ४. नासीरं सेनामुखम्।

पारावारग पापपर्वतपवे पर्जन्यकृत्पूतना-
प्राणप्राशन पद्मसंभवपितः प्रेक्षावतां पूर्वज
पुण्याख्यान पुराणपूरुष पद्मानम्रापदुद्धारकृ-
त्पूताख्य प्रणवापराजित विपत्पाथस्तरे! पाहि माम्. १८

प्रद्युम्न प्रथितप्रभाव पिशिताशघ्न प्रजापालक
प्रह्वप्रेप्सितकृत्प्रसादसुमुख प्रांशोऽपवर्गप्रद
प्रीत प्रीतिकर प्रयागसदन प्राणिप्रयासापह
प्रज्ञानाकलित प्रपंचरहित प्राचां पते! पाहि माम्. १९

बह्वाश्चर्य बुधेंद्र बुद्धिद बलिन्बुद्धाख्य बुद्धाखिल
ब्रह्मन्ब्राह्मण बाणबाहुदलन ब्रह्मण्य देवाऽजहक्
बीभत्सुप्रिय बालकृष्ण बलभिद्बंधो बकारे बकी-
क्ष्वेडस्तन्यनिबद्धतृष्ण बलिभूयांचाबटो! पाहि माम्. २०

बद्धोन्मोचनकृद्बिभीषणसख ब्रह्मद्विडुत्सादन
ब्रह्मास्त्रानलदग्धशात्रव बृहत्कीर्ते बलैकार्णव
बाणव्रातनिकृत्तराक्षसचमूतुंगोत्पतन्मस्तक-
व्यूहाच्छादितबिंबभास्कर कृतानेकस्तुते! पाहि माम्. २१

भौमास्वंतक भीष्मसंस्तुत भुजंगेंद्राभबाहोऽभव
भ्राजिष्णोऽभयदासदक्ष भरतभ्रातर्भृशोदाहृत
भूषाभूषण भूतिभासुर भिषग्भैषज्यकृत् भारभृत्
भैष्मीभर्तरिभारिविक्रमगते भृत्यार्तिभित्! पाहि माम्. २२

भक्ताभीप्सितभद्रभव्यचारितांभोधेऽभिरामाकृते
भूमन् भीहर भूभरापह भवभ्रांतिघ्न भूतिप्रद
भावायत्त भजज्जनाप्त भगवन्भास्वत्पराध्यप्रभ
भ्रूसंकेतवशानुवर्तिजगदुद्भूतिक्षते! पाहि माम्. २३

मेघश्याम मनोज्ञ मन्मथजने मानाथ मीनाकृते
मायाधीश्वर मानमानमधुभिन्मायिन्मुरद्वेषण
मूर्तानंद महेश माधव मुने मात्सर्यमोहातिग

म्लायत्सज्जनसस्यपूर्णकरुणावृष्टे महन्! पाहि माम्. २४
मार्कंडेयगुरो मृडार्चितमहाशक्ते मनोमंत्रकृत्
मंगल्याभिध मंजुरूप मघवन्मार्तंड मृत्युंजय
मुक्तालंकृत मुक्तपूजित मनोवाक्कायकर्मातिग
म्लेच्छोत्सादन मुक्त मुक्तिद महोराशे मधो! पाहि माम्. २५
यज्ञाधीश यशोधने यदुपते योगेश योगीश्वर
ध्येयांघ्रिद्वय यत्नलभ्य यमिहृद्विश्राम यत्युत्तम·
यातायातविरामकारण यमाद्यष्टांगयोगास्थिते
यज्वन् यज्ञशरीर यज्ञफलभुग्यज्ञांतकृत्! पाहि माम्. २६
रोलंबालक[1] रोहिताक्ष रणजित् रागिन् रसज्ञार्चिकृत्
रत्नाधीश्वर रेणुकेश रिपुभिद्राजीवपत्रेक्षण
रक्षादक्षिण रैवताहितरते रोगघ्न रौद्राकृते
रुद्राराधितपादपल्लव रमारंग प्रभो! पाहि माम्. २७
श्रीमद्राघव रामभद्र रमणीयोदारकीर्ते रवे
राजाभिष्टुत राजराज रघुवंशोत्तंस रक्षोऽतक
रामारंजन राम रावणरिपो रात्रिंचरत्रासकृत्
रोचिष्णो रघुवीर रत्नरचिताकल्प प्रभो! पाहि माम्. २८
लावण्याकर लोभनीयललितरूपाहार लक्ष्मीपते!
लीलामानुष लक्ष्मणाग्रज लयोत्पत्तिस्थितिप्रेक्षक
लोभानास्पद लोकलोचन लसल्लक्ष्मन् ललामांबुधे
लंकेशांतक लेखमोचनयशोलोल प्रभो! पाहि माम्. २९
वेदोद्धारक वेदवेद्य विषयव्यावृत्त विद्यानिधे
विश्वव्यापक वेणुवादनपटो विद्युल्लताभांबर
विष्णो वामन वासुदेव विनतावंशावतंसध्वज
व्यालाधीश्वरतल्प वासववरव्यूह व्रतिन्! पाहि माम्. ३०
वीर्योदारविराजमानविरते वर्ण्यावदान व्रजा·

१. रोलम्बा भ्रमरास्तत्सदृशा अलका यस्य ।

लंकार व्यसनघ्न वारिरुहभृत् विद्वंद्य विश्वंभर
विश्वास्य व्यपकारावित्तम वराहाकार विश्वंभरो-
द्धारोदार विशिष्ट विश्ववरद व्योमावधे! पाहि माम्. ११
वालिध्वंसन वार्धि[1]बंधन वसिष्ठाप्तात्मदृक् विश्वदृक्
विश्वामित्रमखावन व्रतिपते वैदेहकन्यापते
विख्याताद्भुतलील वाडववधूव्रीडाव्यथावारण-
व्यापारांघ्रिरजस्क वारितविपक्षाघे विधे! पाहि माम्. १२
शौरे शाश्वत शुद्ध शोभन शतानंद श्रितानंदकृत्
शर्व श्लाघ्यगुण श्रमापह शरण्यांघ्रे शुभोत्पादक
शोचिष्केश शताह्व शोकशमन श्रेयस्तते शापहृत्
शंभो शंकर शर्वरीकरशरच्चंद्रास्य भो पाहि माम्. १३
शूराग्रेसर शांत शांतिद शमिन् शोभाकर श्रीकर
श्रीकांत श्रुतिशेवधे श्रुतिशतांतःशंसित श्रीपते
श्यामांग श्वसनस्वरूप शरणप्राप्तावनैकादृत
श्रीजाने शिशुपालशातन शिव श्रीश्रीनिधे! पाहि माम्. १४
शीलालंकृत शेषतल्पशयन श्रद्धालुसंशीलित
श्वेतद्वीपपदस्थिते शतधृते शंपाशताभांशुक
शर्माप्ते शिपिविष्ट शत्रुशमन श्रेष्ठश्रुते शारदा-
शब्दागोचर शक्तिशंसन शुचे शास्तारणे! पाहि माम्. १५
शब्दब्रह्मशरीर शास्त्रकुशल श्लाघार्ह सच्छेखर
श्लोक्य श्लक्ष्ण शिखींद्रपिच्छमुकुट श्यामासमालिंगित
शश्वच्छोभित शर्मकृत् शतमख श्लाघ्येश शुद्धागम
श्रीवत्सांचितवत्स शारदशशिच्छत्र प्रभो! पाहि माम्. १६
सूक्ष्म स्वच्छ सुधांशुसुंदर सुदृक् सर्वज्ञ सर्वेश्वर
स्रष्टः साधुसहाय सज्जनसख स्वाधीन सत्यप्रिय
सत्यावल्लभ सत्यसंगर सुभद्रासोदर स्वंगद

१. वार्धिः समुद्रः ।

स्रग्विन्सामग सीरिहेत्यनुजने सन् सत्कृते ! पाहि माम्. १७
सुत्रामानुज सात्वतर्षभ सहस्राक्षांघ्रिदोर्मस्तक
स्वर्भूसिद्धसमूहसेव्य सुभग स्वंग स्वतस्संभव
सर्वाध्यक्ष सुजात सिंधुर सुहृत्संसारसंतारण
स्वामिन्सारसनेत्र सात्त्विक सुखस्तोमारणे ! पाहि माम्. १८
सत्यज्ञाननिधे कलाकुलनिधे कारुण्यवारांनिधे
शब्दब्रह्मनिधे यशोमृतनिधे विश्वस्थलीलानिधे
नानारत्ननिधे जगत्त्रयनिधे लावण्यपाथोनिधे
कल्याणैकनिधे महागुणनिधे तेजोनिधे ! पाहि माम्. १९
हर्यक्षानन होमनिष्ठ हुतभुग्घोतर्हविर्भोजन
होमन्हेपितकाल हंस हितकृद्धेलाजितद्वेषण
हारालंकृत हेमभूषण हताराते हराराधक
हादिन्याभ धनुर्लताधर हरे हर्षांबुधे ! पाहि माम्. ४०
क्षेत्रज्ञ क्षमिणांवर क्षितिभरक्षत्रापह क्षोभण
क्षुत्तृष्णादिविकारषट्करहित क्ष्मानिर्जरैकप्रिय
क्षत्तृप्रेमपद क्षताहितमद क्षेमालय क्षौद्रवाक्
क्षेत्रेश क्षणदाचरेशदमन क्षोणीपते ! पाहि माम्. ४१
क्षीरांभोनिधिमंदिर क्षणकर क्षांतापराध क्षम
क्षाम क्षीणविवर्धन क्षपितरुक्क्षुण्णासुरानीकप
क्ष्वेडग्रीवनुत क्षुमासुमनिभ क्षुब्धाब्धिफेनस्मित
क्षिप्रोच्चार करोहित क्षरपर क्षेत्रस्थिते ! पाहि माम्. ४२
छिन्नानेकभवोत्थवासनगुण च्छंदानुगेच्छावश
छद्मद्यूतहृतात्मसंपदवनीपालासुरच्छेदक
छत्रीभूतफणींद्रवारितघनासारच्छलानाकुल
छंदोभिष्टुतपादपंकजरजःस्वच्छच्छवे ! पाहि माम्. ४३
सत्त्वाख्यप्रकृते परास्तनिकृते निर्दोषमोदाकृते

---

१. सीरहेतिर्बलभद्रः ।

सर्वत्रोपकृते विगीतविकृते लब्धात्मविस्सत्कृते
निस्यानंतधृते दयालयमतेऽन्वर्थोपबाधस्तुते
भक्तस्वर्मतते क्षताहिततते लक्ष्मीपते ! पाहि माम्. ४४
विद्वद्बृंदपते तपोनिधिपते तत्वज्ञगोष्ठीपते
पुण्यारण्यपते बहुप्रदपते सद्वीरसेनापते
योगाभ्यासिपते क्षमाधनपते विष्वग्दयावत्पते
दीनाऽनाथपते जगत्रयपते सीतापते ! पाहि माम्. ४५
वाणीनाथगुरो सनंदनगुरो सद्भक्तसंसद्गुरो
प्रल्हादादिगुरो बिभीषणगुरो सुग्रीवसेनागुरो
गीर्वाणर्षिगुरो पराशरशुकव्यासांबरीषोद्धव-
व्याधाक्रूरकिरीटिदाल्भ्यजनकश्रीसद्गुरो ! पाहि माम्. ४६
भक्ताब्जद्युमणे महीपतिमणे शस्त्रज्ञचूडामणे
भास्वद्वंशमणे सुलक्षणमणे शास्त्रज्ञसंसन्मणे
वैराग्याब्धमणे सुरद्रुममणे देवर्षिभूषामणे
पुण्यश्लोकमणे पुरातनमणे चिंतामणे ! पाहि माम् ४७
अक्रूरेक्षितदिव्यरूप रजकव्यापादन स्वेष्टकृत्
कुब्जारूपद पुण्यदर्शन जगन्नेत्रोत्सवैकाकर
मालाकारकृतप्रसाद कुशलालंकार रामानुज
ध्वस्तेष्वास हतद्विपेंद्र रदभृच्चाणूरभित् ! पाहि माम्. ४८
मत्तेभोद्भटमल्लमर्दन महावीर प्रजारंजन
स्वायत्तोग्रपराक्रमाद्भुतरुचे कंसासुविध्वंसन
सद्बंधो वसुदेवबंधहरण स्वीयेप्सितापूरण
श्रीसांदीपनिशिष्य कालयवनाराते प्रभो ! पाहि माम्. ४९
कौंतेयप्रतिपालनोत्सुक जरासंधाभियाते नृगो-
द्धर्तः पौंड्रकमूर्धकर्तन सुधन्वप्रक्षराजार्चित

---

१. हस्तदोषः–नृगोधर्तः ।

भामेच्छावशपारिजातहरण प्रत्यूहकृद्धप्रभृ-
द्दर्पघ्नाजित सन्मयूरकरुणांभोद प्रभो ! पाहि माम्. ५०

पांडुरंगस्तोत्रम्

(प्रथमम्)

(अनुष्टुब् वृत्तम्)

प्रसादं कामये नित्यं समदं पांडुरंगजम्
नचोच्चैःश्रवसं नित्यं समदं पांडुरं गजम्. १

वंदे निजयशःपानानिष्ठं तं स्वरसादरम्
शुद्धप्रेम्णामिष्टकायां तिष्ठंतं स्वरसादरम्. २

पांडुरंगं सकृत्स्मृत्वा कलिना मलिना अपि
भवंति भावुका भास्वद्रुचयः शुचयः सदा. ३

संसृतौ कलिकाले यः सदरः सदरस्तुतेः
विठ्ठलादभयं प्राप्तः करुणावरुणालयात्. ४

यच्चेतः पांडुरंगस्य सदा चरणसादरम्,
तं संतं नान्यमूचुर्ज्ञाः सदाचरणसादरम्. ५

विठ्ठलेति जपेन्नाम पांडुरंगस्य यः सदा,
कृपाकटाक्षा न विभोरंत्यजं तं त्यजंत्यहो. ६

यः पिबत्यसकृन्नाम प्रभोर्भवगदार्दितः,
ह्रेपयत्यमृतं किं न स कलौ सकलौषधम्. ७

---

१. अत्र समाप्तिद्योतकः कविकाव्यनामाद्युल्लेखो न वर्तते । २. समदं शमदम् । ३. स्वे आत्मनि यो रसस्तस्मिन्नादरो यस्य तम् । ४. स्वरे, शुद्धप्रेम्णा गाने सादरम् । ५. भास्वद्रुचयः सूर्यकान्तयः । ६. दरेण भीत्या सहितः । ७. सद्भिः अरं प्रभूतं स्तुतिर्यस्य तस्मात् । ८. ज्ञाः पण्डितास्तं संतं सदाचरणे सादरं नान्यमूचुरित्यन्वयः । ९. अमृतं सः पुरुषः कलौ सकलौषधं शुण्ठीं न ह्रेपयति किम् ? इत्यन्वयः ।

मोचिताः पांडुरंगेण पतिता अतितापतः,
अयमेव कलौ कीर्त्या निजया विजयावहः. ८
नाम्ना यः पाति यमलं[1] नाम्नायः स्तोतुमीश्वरम्[1],
यशसा यस्य सद्वृंदं समहं[2] तमहं भजे. ९
वैरस्यदर्शिना स्वर्गे कलौ वैरस्य कारिणा
यशसास्य प्रभोस्तीर्थे सज्जना मज्जनालसाः. १०
[3]वदंति विठ्ठलं विज्ञा जडेभ्योऽप्यतिदुर्लभा,
या दीयते प्रभो ! भक्तवश ! सा यशसा तव. ११
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा येऽन्येऽपि संकराः,
रंकराजमुखाः सर्वे कृताः श्रीशेन शंकराः. १२
पूर्वं प्रयासेनाविद्याविनाशमलभन् जनाः,
अद्य नाम्ना प्रभोः कष्टं विनाशमलभं जनाः. १३
पांडुरंगपुरं मोहो [4]वदत्यत्रत्यमानसे
कथं तिष्ठामि विजये हंत तेऽहं तते सति १४
नामसंकीर्तनप्रायं पांडुरंगपुरं विना
भ्रमन्भवति मेदिन्यां परितोऽपरितोषभाक्. १५
पांडुरंगपुरे पीतप्रभुनामयशःसुधाः
सुधाः स्मरंति न स्वर्गं दृष्टचक्रगदायुधाः १६
तीर्थान्यायांति सर्वाणि दैवतान्युत्सुकानि यत्,
द्रष्टुं भगवतः को न चत्वरं सत्वरं व्रजेत्? १७
पांडुरंगपुरं प्राप्य सर्वो ना [5]रेदति स्फुटम्,

---

१. यमीश्वरं स्तोतुमाम्नायो नालमित्यन्वयः। २. सानन्दम्। ३. विज्ञाः पण्डिता विठ्ठलं वदन्ति। हे भक्तवश! अतिदुर्लभा या मुक्तिर्जडेभ्योऽपि दीयते सा न त्वया किंतु तव यशसा यशोगानेनेत्यन्वयः। ४. अत्रत्यमानसे वर्तमानो मोहः पाण्डुरंगपुरं वदति। हन्तेति खेदे। त्वयीत्यध्याहार्यम्। त्वयि तते सति सर्वत्र प्रथितयशसि सति अहं ते तव विजये कथं तिष्ठामि। त्वां विजेष्ये इत्यर्थः। ५. रदति विदीर्णो भवति। द्रवीभवतीत्यर्थः।

हरिनामयशोगानानिरतोऽविरतोत्सवः. १८
पांडुरंगपुरं संतो भूवैकुंठं वदंत्यहो!
एतत्तु सर्वसुलभं कुलभंजनमंहसाम्. १९
प्रवर्तितेन परमामृतसत्रेण सर्वदा
पुंडरीकेण सर्वोऽपि सत्रपः सत्रपः कृतः. २०
पुंडरीकेण सर्वार्थैः सत्कृतं यत्कृतं तथा
ब्रह्मांडेऽत्र न केनापि कविना भविनोऽमकम्. २१
अमुना यमुनारोधः पूर्वं भीमरथीतटम्
पश्चादलंकृतं गोपच्छद्मना पद्मनाभिना. २२
दयालुना भगवता पांडुरंगेण बंधुना
दीना हीना निजगतिं गमिता अमिता जनाः. २३
पांडुरंगः प्रभुर्भक्तबहुमानवशंवदः
बिभर्ति भर्ता जगतां शिरसातिरसाच्छिवम्. २४
शृण्वन्नभंगानानिशं तृप्तो नाद्यापि विठ्ठलः
कथं हरंतु न सतामुक्तयो मुक्तयोगिनः. २५
धीः श्रियं जनतां भक्तौ तामसीर्मामुदारताम्
जानात्यच्छा प्रभोर्वेत्ति तामसीमामुदारताम् २६
मधुपा अप्सु राजीवं, सुरा जीवं यथा दिवि,
उपासते तथा संतं पांडुरंगपुरे जनाः. २७
पांडुरंगपुरस्था ये जीवन्मुक्ता हि तेऽखिलाः,
यत्प्रभूक्तिः स्वतीर्थोरुमज्जना मज्जना इति. २८
मज्जनं चंद्रभागायां, पांडुरंगस्य दर्शनम्,

---

१. पापानाम्। २. सत्रपो देवः। देवलोक इत्यर्थः। ३. लज्जान्वितः। ४. भवः संसारोऽस्त्यस्य तेन। संसारिणेत्यर्थः। ५. पद्मनाभिना पद्मनाभेन विष्णुनेति यावत्। ६. अतिरसात्प्रेम्णोऽतिशयेन। ७. मुक्ताश्च योगिनश्च तान्। ८. असीमाममर्यादाम्। ९. अच्छा निर्मलैव धीस्ताम्, असीमाम्, उदारतां वेत्तीति योजना। १०. बृहस्पतिम्। ११. मम जनाः मद्भक्ताः।

कीर्तनश्रवणं यस्य स महासमहा भवे. ९
तीर्थं क्षेत्रं पांडुरंगो नामसंकीर्तनं कलौ
मलौघहृत्स्वमहसा सहसा रविर्तेऽजलौ. १०
विदा ज्ञानेन ठान् शून्यान् लाति गृह्णाति विठ्ठलः
निरुक्तमिदमस्माकं चरमं परमं बलम्. ११
जडोद्धारयशोग्रंथग्रहहृतसुमेधसे
नमो भगवते तस्मै पांडुरंगाय वेधसे. १२
नमोऽस्तु पितृभक्ताय पुंडरीकाय साधवे,
जडोद्धारव्रतं पुण्यप्रभावाद्यस्य माधवे. १३
ज्ञानदेवैकनाथाद्या नामदेवादयोऽपरे
तेभ्यो नमोऽस्तु यैर्भक्त्या रंजितोऽरं जितोऽजितः. १४

पांडुरंगस्तोत्रम्

(द्वितीयम्)

(पज्झटिकावृत्तम्)

बालदिगंबर एको धूर्तः स्वांतहरो मनुरेव स मूर्तः,
भीमरथीसरितस्तट आस्ते लोकाः स्ववशं नीता आस्ते. १
सर्वस्वस्य करोत्यपहारं तदपि वदंति जनास्तमुदारम्,
द्रष्टुं यांति च वारंवारं प्रेम्णा श्लिष्यंत्यपि चमुदारम्. २
श्लिष्यंत्येनं सुदृढं योषाः स्वामिसमक्षमचिंतितदोषाः,
चित्रमिदं विगतेर्ष्यारोषाः सर्वेऽपि भवंत्येव सतोषाः. ३
यस्य पुरः स्वजनेऽप्यनुकालं विवशा आपंडितमाबालम्
गायंत्युच्चैः कृतकरतालं नृत्यंति च विहसंति बतालम्. ४

---

१. अतितेजस्वी । २. इयं विठ्ठलशब्दस्य निरुक्तिः। ३. अत्र कविमातृकायामपि समाप्तिद्योतको लेखो न दृश्यते । ४. आः ते इति पदच्छेदः ।

यं दृष्ट्वैव सकृत्खलु देहं सधनतनयदयितं निजगेहम्
स्मरति न हृदयं त्यक्तस्नेहं वशिनं मन्ये तमसंदेहम्. ५

पांडुरंगस्तोत्रम्

(तृतीयम्)

(द्रुतविलंबितवृत्तम्)

व्रजपते! अपतेऽस्त्वभयप्रदः सुरसदो[1] रसदो महिमा तव,
अघनगे घनगेयरुचेऽशनिस्त्वमव माऽभव मामकरोर्वराम्. (?) १
सततमस्तु मयि प्रणतेऽखिलप्रणतवत्सल! भव्य यशोनिधे!
चरणभक्तिरुदार! तव प्रभो! रविवराविवरासन! मुन्निधिः. २
इह कलावपि जंतुमजामिलादधिकमच्युत! नाम यदृच्छया
सकृदथाप्यसमग्रमितं नु कं न समलं[3] समलंकुरुते भवान्? ३
रुडपि ते शिवकृद्भगवन्! द्विषां प्रणमतां किमु युष्मदनुग्रहः
परमदुर्लभमीश! सुनिर्भयं पशमिता दमिता भवता खलाः. ४
सपदि संप्रति भीमरथीतटे स्थितिमुपेत्य जडा अपि जंतवः,
इह कृता निजकीर्त्यमृतेन के न भवता भवतापविवर्जिताः? ५
सितसरोरुहसाह्वमुनेः[4] पितृव्रतवशाज्ञतमःप्रशमोद्यत!
प्रणतवत्सल! विठ्ठल! ते यशः कविशते विशते स्वयमादरात्. ६
श्रुतिनुतस्य जने कृपणे कृपा परमते! रमतेऽपि सदाशिवः,
तव यशस्यमले विपुले सुधासरसि को रसिको न निमज्जति? ७

---

१. सुराः सीदन्ति अस्यामिति सुरसत् तस्याः । देवसभाया इत्यर्थः । २. घनवद् गेया वर्ण्या रुचिः कान्तिर्यस्य तत्सम्बुद्धौ । त्वमघनगे पापपर्वते अशनिर्वज्रं तद्वत् पापानि नाशयसीति भावः । हे अभव अज । मा मां अव रक्षेति योजना । ३. समलं सपापम् । ४. पुण्डरीकमुनेः । सितसरोरुहं पुण्डरीकं सा आह्वा नाम यस्य तस्य मुनेः ।

बत कबीरमुखा यवनाः कृताः शुचितमा निजनामपरास्त्वया
भवति पात्रमपि प्रजडः सतां शुनग! ते न गतेरिह को हरे! ८
वरदराज! मुकुंद! तुकाभिधो वणिगतिप्रथितः स्तवनैस्तव,
सकलसाधुमनःपरितोषकृत्कविवरो विवरोज्झितशुद्धवाक्. ९
स्वकरुणां वदसि ध्रुवमंत्यजः स्मरणकृद्यदि देवि न तं त्यज,
पतितपावन! नाम च तन्मृताववसरे वस रे! वदने श्रुतौ. १०
श्रुतकथे! भवतः स्वजनापदामगदयागदया क्रियते न सा.
पितृशतैः करुणा करुणानिधे! तनुभवेऽनुभवेन सतामिदम्. ११
दिश दयार्णव! चक्रमनर्थहृत्स्वशरणागतविघ्नविनाशकृत्,
त्वयि मनोऽस्तु मम प्रणतोद्धृतावनलसेऽनलसेवितसत्कथे. १२
सुपतिता अतितापसमाकुला अशरणाः शरणागतवत्सल!
तव मुकुंद! सकृच्छ्रुतसत्कथाः सुरगुरोरगुरोकसि सत्कृतिम् १३
जडसमुद्धरणं प्रथितं कलौ करुणविठ्ठल! तेऽद्य महाप्रभोः!
अनुभवञ्श्रुतवांश्च सदुक्तितो नयमतो यमतोऽपभयोऽखिलः १४
सदयकोटिशताधिककर्मणे नतसमस्तजनाशनिवर्मणे
भगवते ननु तुभ्यमहं करोम्यज! नमो जनमोहहराभिध! १५
उदितहार्दभरैः कृतकीर्तनैस्त्वमिह विठ्ठल भीमरथीतटे,
लसदभंगगुणैस्तव सद्यशः सुरसिकैरसि कैर्न वशीकृतः. १६
श्रुतिरहस्यविदः स्वपदं गता अपि भवंतमुदारगुणं प्रभुम्,
परमकारुणिकं सुहृदं परं मुनिजना निजनाथमुपासते. १७
स्वपरिरंभसुखातिशयोचितं प्रणतमाशु करोष्यखिलं जनम्,
अयि! वदान्यगुरो! तव सोऽधिकं हनुमतोऽनुमतोऽप्यलसो जडः १८
तव पुमर्थदपुण्ययशःकथाश्रवणविस्मृतदेह इतस्ततः
भवति विठ्ठल कोऽपि जनस्तपोवनमना न मनागपि तीर्थधीः. १९
य इह दृष्टभवच्चरणांबुजानपदमूनमुमेशवृतास्पदात्

---

१. विवरं मुखबिलं तस्मादुज्झिता निर्गता शुद्धा वाग् यस्य सः । २. वर्म कवचम् । ३. "गुरोऽद्य तवाधिकं" इति पाठान्तरम् ।

खलु लभंत उदाराशिरोमणेस्त्वदयि ते दयितेष्वपि श्रियः! २०

निजयशोधिकमांतरमादरं प्रकटयंतमुदारगुणं प्रभुम्,

स्वजनसद्यशसः श्रवणे सदा कृतमहं तमहं शरणं गतः. २१

निजयशोमृतसेवनसक्तया सततसात्त्विकभावसमृद्धया

भगवता भवता बहवः कृताः स्वसभया सभया भृशनिर्भयाः २१

(अनुष्टुब्वृत्तम्)

प्रियस्तुतेर्भगवतः पांडुरंगस्य पादयोः

मयूरेणार्पिता भक्त्या या स्तुतिः सास्तु तीर्थवाः. २३

पांडुरंगस्तोत्रम्

(चतुर्थम्)

(स्रग्धरावृत्तम्)

श्रीजाने! पांडुरंग! त्वामिह कलियुगे दर्शनात्पासि पापा-

न्नित्यालयात्तं दयार्द्रैः सुमतिभिरसकृत्स्वजनैः सत्यसंधैः,

तत्सत्यं मन्यमानोऽहमपि तव विभो!ऽपश्यमेवांघ्रिपद्मं

निष्पापोऽस्मीति मन्ये, तदपि खलु कुतोऽद्यापि नो तापशांतिः? १

वैराग्यं नो न भक्तिर्न च परिचरणं सज्जनानां बतास्मा-

द्धेतोस्तापोपशांतिर्न मम यदि विभो! सत्यमंगीकृतं [२]मे;

को ब्रूयात्साक्षिणस्ते पुर इह वितथं देव! किंत्वत्र किंचित्

पृच्छामि त्वां नमस्यन्ननु कलुषहृते तानि किं संति पूर्वम्? २

नाम्नो माहात्म्यतस्ते बहव इह कलौ विठ्ठल! प्रापुरग्र्यां

शांतिं भक्तिं विरक्तिं गतिमभिलषितां [३]योगिभिर्नारदाद्यैः,

---

१. तीर्थोदकम्। अस्मिन् स्तोत्रे चित्रकाव्यपरायणस्य कवेर्बहवः श्लोका अतीव दुर्बोधाः सन्ति। महता प्रयत्नेनापि तेषामर्थो न ज्ञायत इति विदितमस्तु रसिकानाम्। २. मे इति विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम्। मयेत्यर्थः। ३. "योगिनो नारदाद्याः" इति पठितुमुचितम्।

तत्ते नाम श्रुतं मेऽसकृदपि च विभो! गीतमुच्चैस्त्वदीयै-
हीं कष्टं नष्टमद्याप्यतिगुरु न कथं जालमाः संशयानाम्? १
त्वं तु स्वामिन्! स एव स्वयमसि तमसि स्वाश्रितानां प्रदीप-
स्त्राता योऽतेवसायिप्रभृतिमलधियां कीर्तनादेव नाम्नाम्,
विप्रेष्वप्यादरस्तेऽवसि यदि शरणं तान्स्वपादाब्जमाप्तान्
किं चित्रं विठ्ठलायं द्विजकुलज इति त्राहि मां दीनमद्य. ४
पापोऽहं पापकर्मेति च सततमहं स्नानकाले ब्रवीमि,
कृत्वा पापं कथं मे कृतमिति बहुशश्चापि तप्तो भवामि?
स्वामिन्! रक्ष क्षमस्वेत्यसकृदपि विभो! प्रार्थनां ते करोमि,
ब्रूह्यन्यत्किं करोमि प्रभुवर!? चरणौ तेऽर्तिशांत्यै स्मरामि. ५
दीनोऽहं दीनबंधुस्त्वमहमघनिधिः पावनस्त्वं प्रसिद्धो
भीतोऽहं कालदंडाच्छरणमुपगतस्त्वामसि त्वं शरण्यः
दाता त्वं सद्वराणां वरदगुरुरहं याचकस्त्वं दयावा-
नार्तोऽहं त्वं क्षमावानहमपि विनतः पादयोः सापराधः. ६
मां कामक्रोधलोभादिभिररिभिररं चेतसा मोहितेन
ग्रस्तं किं नाथ! दुष्टोऽयमिति परवशं मन्यसे मे न दोषः?
यातो दैवेन दीनः प्रबलखलवशं निर्दयैः पीड्यमान-
स्त्वां स्मर्तुं नालमन्यत्किमथ कथय ते कोऽत्र सेवावकाशः? ७
साक्षी पश्यस्यपि त्वं स्वयमनयकृतोऽरीन्षडुग्रान्समर्थो
हुंकारेणापि दुष्टानसि भुवनपते! भस्मसात्कर्तुमेतान्,
हुंकारेणात्रमात्मा प्रभुवर! भवतो मास्त्विहायासपात्रं
दृष्ट्या किं न स्युरेते भसितमयि विभो! मय्युपेक्षैव नूनम्? ८
दीनोपेक्षां न कर्ता त्वमहमिति विभो! वेद्मि तत्तूक्तमर्त्या
मर्त्यानां देवतानामपि खलु न हि भो त्वां विनान्योऽवितास्ति.

---

१. आः इति मनःखेदेः। २. त्राहीत्यपाणिनीयम्। त्रायस्वेत्यर्थः। ३. हे प्रभुवर! भवत आत्मा इहास्मिन् कर्मणि आयासपात्रं मास्तु इत्यन्वयः। ४. तत्तु तद्वचनं तु मया अर्त्या पीडयोक्तमिति योजना।

श्रांतः प्राप्तोऽसि निद्रां ननु किमयि विभो ! तिष्ठतापीष्टकायां
लोकैरालिंगितेनाप्यविरतमपि सा सेव्यते चित्रमेतत्. ९
भो नाथ ! प्राकृतोऽपि प्रभुरिह भवति त्यक्तनिद्रः कुटुंबी
पंचानां पालकोऽपि क्षणमपि न मनाग्जातु निद्रात्यचिंतः[1],
त्वं त्वेकश्चासहायोऽपि च खलु जगतां साधुभर्ता पुराणो
निद्रामासेवसे चेत्कथयतु भगवान्का गतिर्विष्टपस्य? १०
योगीशोऽस्वप्न[2]नाथः कथमवनविधावेकदक्षः कथं वा
यन्निद्रालुस्त्वमेवं सति मतिमति न त्वय्यदः किं यशोघ्नम्?
कालाद्दस्योः सुलुब्धादलमपहरतो मोचयेत्कः समर्थ-
स्त्वत्तोऽन्यो दीनदास[3]द्रविणनिधिमिमं मां द्रुतं जागृहीश ! ११
नेयं निद्रा यदि स्याद्भगवति जगतां भर्तरि त्वय्यपीशे
गुप्ते कृत्स्नापि जीवव्यवहृतिरनिशं किं यथापूर्वमास्ते?
न ह्यस्तं तिग्मरश्मावचलमुपगते भासके भव्यभासि
लोके दृष्टा श्रुता वा मृगजलतटिनी तत्र चैषां प्रवृत्तिः. १२
नो निद्रा नो समाधिः क्वचिदपि न च ते यातमन्यत्र चित्तं
नूनं रोषः सदोषे मयि तव भगवन् ! विद्यते तेन मौनम्,
नैवैतत्तार्कितं मे सुमतिमतमये प्राकृतोऽपि प्रभुर्यत्
सद्यः क्रोधं जहाति प्रणतिमति[4] कृतागस्यरातावपीश ! १३
शंके रंके मयि त्वं प्रभुवर कुरुषे कंचनामुं विनोदं
किं वक्तायं कविर्मामिति कुतुकितया श्रोतुकामो वचो मे,
नो चेदुच्चैः कृपालुः कथमियदणुतोऽप्यूनमद्यापि कार्यं
कर्तुं कर्ता विलंबं न हि गिरिधर[5] ! ते स्यात्तृणस्यातिभारः. १४
ग्रस्तोऽस्म्याकंठमुग्रप्रकृतिमनसिजेना[6]हिना बालभेकः

---

१. " निद्राति साधिः " इति पाठः । साधिः मनसस्तापः । २. अस्वप्नानां देवानां नाथः । ३. 'स्वीयदास' इति पाठांतरम् । ४. नमनपरे । ५. गिरिधरेति साभिप्रायं विशेषणम्। परिकरालंकारः । ६. " प्रकृतिपतिमनोजाहिना " इति पाठान्तरम् । मनोजो मदनः ।

पाह्यस्मात्त्वं त्वदन्यो ननु दशमकरोत्सानुकंपामिभे[1] कः ?
स्तोत्रं चेच्छ्रोतुकामोऽस्ययि मयि विकले बालिशे सेवके कां
शक्तिं पश्यस्यदृष्ट्वा घनमपि कुरुते किं शिखी देव ! केकाम् ? १५
त्वं चेदद्य प्रसादं ध्रुव इव कुरुषे देव ! बाले मयीह
स्तोतुं स्यामेव कामं निपुणतरकविः श्राव्यभव्यप्रबंधः,
कः स्तोता तात ! जातस्तव जगति विनानुग्रहाद्विप्रदेवे-
ष्वन्येष्वप्यब्जयोनिः प्रभुरपि भवतोऽनुग्रहादेव सुज्ञः १६
मह्यं देहि प्रभो ! स्वस्तवकवनवरं स्वस्य च प्रीतिहेतुं
यस्त्वं स्तुत्यातितुष्टो हृदि भवसि तथा नान्यसत्कारकोट्या,
नुत्या नुत्या च तज्ज्ञैरजित ! न विजितः कैर्भवान्पाददासै-
राप्तैराप्तो न मोदं प्रभुतिलक ! यथा भक्तवृंदैरसंगैः ? १७
आरब्धासु त्वदंघ्रिस्तुतिषु सुरधुनीवीचिमालामलासु
प्रादुर्भूते पुरस्ते नवमुदिरघटागर्वसर्वंकषेऽगे
भावैरालिंगितोऽहं सखिभिरिव समं सात्त्विकैरुत्सवोत्कै[2]-
र्युक्तो मुक्तोक्तिनत्या दर इव च जनौ त्वं वदास्यां कदा स्याम् ? १८
श्रीमत्या भीमरथ्यास्तटभुवि भवता तिष्ठता विष्टपेश !
स्वामिन् ! सौभाग्यमस्या गमितमतिनुतिं स्वर्धुनीभाग्यतोऽपि,
पाथःस्पर्शादपंकामलमियमवनीमेव नो चंद्रभागा
कर्तुं कीर्त्या त्रिलोकीमपि च विजयते तीर्थपादप्रिया ते. १९
देवास्तीर्थानि संतः खलु सततमपि स्नातुमायांति हर्षा-
दित्थं साधूक्तमेव श्रुतमसकृदहो देव ! दासेन ते मे;
तस्मादस्माकमेषा सकलमलधियां नाथ ! मातेव सद्यः
पंकप्रक्षालनेन प्रियमुचितमरं किं न कुर्याद्दयार्द्रा ? २०
भो श्रीमन्विठ्ठल ! श्रीपतिमतिथिरहं त्वामुपेतोऽस्मि. किं मां
सत्कार्यं नाद्रियंते बत भवदनुगाः साधवः सद्विचाराः ?

---

१. नक्रोपपीडिते गजेन्द्रे । २. उत्सवेनानन्देन उत्काः उत्कण्ठिता उत्पन्ना इति यावत् ।

ब्रह्मण्यस्त्वं तु लक्ष्म्या वससि दयितया नित्यमंतःपुरे हा!
कष्टं! नष्टं व्रतं ते. मम च यदफलप्रार्थनः सन्निवृत्तः. २१
भो ब्रह्मन्! पुंडरीक! द्विजवर! भवतः स्वास्थ्यमभ्येतु चित्तं
'दीनांस्तापत्रयार्तान् शरणमुपगतानुद्धरिष्येऽहमाशु'
इत्येवं सुप्रसिद्धं सुरमुनिसविधं यत्प्रतिज्ञातमग्रे
तत्सत्यं सत्यसंधस्त्वमिह कलियुगे कुर्वघारे! नमस्ते. २२
दुःखाब्धेरुद्धृतानां प्रभुवर! भवता मादृशानां जनाना-
माकंठं तर्पितानाममलममृतरसेनोत्तमेनादरेण,
आशीर्भिः पुष्कलाभिर्जगति नृपसुरैरप्यरं दुर्लभाभिः[1]
प्राप्तं पूर्वं यशस्ते परममिह पुनः प्राज्यमप्याप्नुहीश! २३
दीनानां दैन्यनाशात्समुपगतमुदामाननादादरेण
प्रोद्भूता आशिषस्त्वां पतिमभिवृणते कांतमेकं वरेण्यम्.
वंद्यो दुष्टोऽस्मि यद्यप्यहमुचिततरा मे गृहीतुं कुबुद्धे-
राशीराशीविषस्यार्पितमणिरिव ते स्यात्प्रभो भूषणाय. २४

इति श्रीरामनंदनमयूरेश्वरकृतं पांडुरंगस्तोत्रं समाप्तं तच्चरणयोरर्पितं च ।

पांडुरंगस्तोत्रम्*

(पंचमम्)

(स्रग्विणीवृत्तम्)

सख्यमापुर्यया बालगोपा वने भीमरथ्यास्तटे सत्यतः[2] पावने
साधिता पुंडरीकेण या साधुना सिद्धिरालिंग्यते[3] सज्जनैः साऽधुना. १

---

१. हस्तदोषः—दुर्लभाभि । *अस्य कविलिखिता मातृकोपलभ्यते । किंतु तस्यां समाप्तिद्योतको लेखो न दृश्यते न वात्रैवेतत्समाप्तमिति परिज्ञातुं पार्यते । इदं तु नामधेयमस्माभिः प्रकरणार्थमनुसृत्यैव विहितमित्यवधेयं सहृदयैः । २. सत्यतः सत्यलोकादपि । ३ सिद्धिः श्रीविठ्ठलरूपा ।

कोपि कस्मादपीषन्नदासादरं यात्विति त्यक्तनिद्रं सदासादरम्
तिष्ठते या कलौ सानुकंपाऽवनौ श्यामलाहं तदंघ्री भजे पावनौ. २
विठ्ठलाख्या भवाब्धौ तरिः पारदा यां श्रिता वज्रवेदेंदुभृत्सारदाः
स्थापयामास सद्धार्मिकः कोपि तां चेतसैवाश्रये साधुभिर्गोपिताम्. ३
पाणिपद्मद्वयन्यासराजत्कटिं श्यामलां कोमलां पीतविद्युत्पटीम्
साधुभिर्नृत्यमानामुदारां नटीं संपिबामोद्भुतांगीं सुधाया घटीम्. ४
गाढमालिंग्यते या सदा पापिभी रम्यरूपा यया नेक्ष्यते कापि भीः
स्वैर्गुणैर्मुग्धगीतैः सदा मोहितां तां विशंकं स्वमातुर्वदामो हिताम्. ५
मय्यपत्ये स्वकर्मालसेऽलं क्रुधा चिंतया साधुभिस्ताम्यते किं मुधा
भीमरथ्यास्तटे स्वर्ग्यलभ्या बुधा भो मया पीयते साधुलब्धा सुधा. ६
तापपापौषधं साधु यन्नाम या सन्मुखाच्च श्रुता सुप्रसन्नाभया
बल्लवीनां सखीं देवतादेवतां चिंतये चित्तमेत्युत्सवादेव ताम्. ७
त्यक्तसिंहासनाः साधवः केवलं प्राप्तुकामा हि यत्पादपांसुं दरीम्
ईयुरेवोत्सुकाः को न तां चिंतयेन्निर्जितस्वर्गसत्पादपां सुंदरीम्. ८
को न तां चिंतयेच्छुद्धिकामः कलौ यत्पदांभोजनिर्णेजनापां ततिः
साधुनीराजिता साधुनीराऽजिता सा धुनी राजिता शंभुमौलावपि. ९
सिद्धिरत्युत्तमा योग्यलभ्याऽसतश्चासदेवादरान्नित्यमभ्यासतः
पुंडरीकेण या साधुना रंजिता भक्तवृंदैः कलौ साधुनारं जिता. १०

---

१. ईषदपि दासाद् अरं द्रुतं क्वचिदपि मा यात्वितीव याऽवनौ तिष्ठते तदंघ्री अहं भजे इत्यन्वयः । 'यान्त्विति' इति तु बहुवचनं प्रामादिकम् । 'तिष्ठते' इत्यात्मनेपदमपाणिनीयम् । २. तरिर्नौः । ३. वज्रभृदिन्द्रः, वेदभृद् ब्रह्मा, इन्दुभृत् शंकरः । ४. स्वर्गिणो देवास्तेषामलभ्या । ५. अविद्यमानं भयं यस्याः सा अभया । ६. चित्तं तामुत्सवादेवैति इत्यन्वयः । ७. यस्य पदाम्भोजयोर्निर्णेजनं क्षालनं तदर्थमुपयुक्तानामपां ततिः साधुभिर्नीराजिता स्तुता । ८. साधुनीरा अजिता सा धुनी भीमरथी शंभुमौलावपि राजिता इत्यन्वयः । ९. आदरान्नित्यमभ्यासतः सततमुपसेवनया असतो भावयतीति तादृशीति कथञ्चिद्योजनीयम् ।

जीवनेनाप्यहोधीष्टकं[1] तर्पितो भीमरथ्यास्तटे पुंडरीकेण यः
श्यामलः कोपि दीपः पतंगप्रियः[2] श्लिष्यतां तापहा निर्मलः स्नेहकृत्. ११

शंकरस्तोत्रम्

(स्वागतावृत्तम्)

पर्वरात्रिरमणा[3]मृतभासां सर्वगर्वहर ! निर्मलकांते !
पर्वतेश्वरसुताधव ! शंभो ! शर्व ! मामव नतं जनमार्तम्. १
पंकराशिमपि पावनकीर्ते ! रंकराजमव मां करुणाब्धे !
शंकरा[4]ऽनतमलं तव कर्तुं कं कराब्जमनघं न सदीड्यम्. २
पादपा[5] दिविषदां न यथा ते पादपांसुरखिलेश सुखाप्त्यै
सादरा तव मतिर्भजदिष्टे[6] याऽदरादवति संश्रितवर्गम्. ३
स्वर्ग[7]वास्यरिशतक्षयकर्मानर्गलप्रथितनिस्तुलशक्ते !
भर्ग ! तेऽद्य भजतोऽपि न षण्णां[8] वर्ग एष निहतो द्विषतां मे. ४
नेदमन्नवसनादपि कालात्ते दरव्यसनमीश ! लभंते
वेदगीतगुण ! ते शिव ! दृष्टा ये दयामृतरसार्द्रदृशात्र. ५
व्यालदष्टमिव भेकशिशुं मां कालदष्टमव दीनमनाथम्
भाललोचन ! महेश्वर ! शंभो ! बालशीतकरशेखर ! शर्व ! ६
संतु कल्पशतसंचितनानामंतु[9]कोटय उमेश ! तथापि

---

१ अधीष्टकमिष्टकायाम् । २. पतङ्गस्य वैनतेयस्य प्रियः । ३. पर्वरात्रिरमणः पूर्णिमाचन्द्रस्तस्यामृतभासां सर्वं गर्वं हरतीति तत्सम्बुद्धौ । तेभ्योऽप्यतिधवलस्तापशान्तिकरश्च । ४. हे शंकर तव सदीड्यं कराब्जं कं आनतं अनघं निष्पापं कर्तुमलं न इत्यन्वयः । सर्वानपि नताननघान् विदध्यादिति भावः । ५. हे अखिलेश सर्वेश । यथा ते पादपांसुः सुखाप्त्यै भवति तथा दिविषदां पादपा अपि न इत्यन्वयः । ६. भजतां भक्तानामिष्टे । ७. स्वर्गवासिनामरीणां शतं तस्य क्षयकर्मणि विनाशेऽनर्गलमव्याहतं प्रथिता निस्तुला शक्तिर्यस्य तादृशः तत्सम्बुद्धौ । ८. षण्णां द्विषतां वर्गः कामादिषट्कम् । ९. मन्तवोऽपराधास्तेषां कोटयः ।

जंतुभिस्तु शरणीकरणीयस्त्वं तुषारुगिवाखिलतत्तैः ७
कामकोपमुखशत्रुभिरुग्रैरामयैरतितराकुलचेताः
हा महेश! किमहं वद कुर्यां नाम तेऽप्यलमयं न गृहीतुम्. ८
देव! या मुदिह सा खलु तोयादेव यादसि महत्यपि वाल्पे
सेवया तव सुखं जगति त्वामेव यामि शरणं श्रुतकीर्तिः. ९
इंदुचूड! गृणतां तव कीर्तिं बिंदुतां भजति संसृतिसिंधुः
विंदुना तदिह सैव निषेव्या किं दुरीश्वरगुणैर्बत गीतैः? १०
दासवत्सल! भजंति सुरास्त्वां वासवप्रभृतयः प्रभुमाद्यम्
हा सहास! पदमेव न नम्रो व्यासवत्कविरपि स्वगुरुं यः. ११
कापि नाकजनमंगलमूर्तिर्या पिनाकसमलंकृतपाणिः
पापिना करुणया द्रुतचित्ताप्यादृता बत मया न हृदिस्था. १२
मूलमुग्रविपदां स्मरमक्ष्णा तूलमाग्निरिव योऽदहदीशः
कूलमस्य महतो भवसिंधोः शूलपाणिरभयाय ममास्तु. १३
सोऽहिमुग्रमपटं जटिलं त्वां सा हिमाद्रितनयेश! यथासौ
भो! जडस्य मम धीस्तव पादांभोजमुत्कहृदयाभ्युपयाता. १४
अस्तु नाम तव संपदभावो वस्तुना मम मुदीश्वर! येन
तत्त्वयास्ति विधृतं खलु कंठे तत्त्वमाद्यमुरु मंगलमेकम्. १५
अद्य हंत कृपणः किमु कुर्यां यद्यहं तव दृशा नहि दृष्टः
चित्रमेतदयि! पंकजबंधुं मित्रमेव भवतो बहु मन्ये. १६
योगिभिर्न शिव! केवलमुग्रैर्भोगिभिः श्रितपदोऽप्यसि शंभो!
त्वां ततोऽभ्युपगतः शरणं तत्त्वांततोषद यशोर्णव! पाहि. १७

---

१. तुषाररुग् धवलः त्वं हिमगिरिश्च। २. अल्पे वा महति वा यादसि जलजन्तौ या मुदिह वर्तते सा खलु तोयादेव। एवं तवैव सेवया जगति सुखमिति योज्यम्। ३. विंदुना प्राज्ञेन। ४. दुष्टा ईश्वरा राजादयः। ५. सनागम्। ६. अपटं दिगम्बरम्। ७. उत्कमुत्कण्ठितं हृदयं यस्यास्तादृशी धीः। ८. येन वस्तुना मम मुत् तत् त्वया कण्ठे विधृतमित्यन्वयः।

(औपच्छन्दसिकं वृत्तम्)

किमनंगपिशाचयुक्सदाहं न मनो भूतभयंकरं श्मशानम्
भवता भवताप[1]भागशुद्धं मम वासाय हरोररीकृतं ते. १८

(शिखरिणीवृत्तम्)

नतोऽहं ते हृतेश्वर! चरणयोर्भूरिदययो-
रतः शंभो! शं भो! वितर हर! मह्यं त्वमतुलम्;
कृतं [2]नागो नागोत्तमवलयकैर्न भ्रमवशैः
क्षमा कार्या; [3]कार्याधव! तव कथा न क्षमिनुता? १९

(पृथ्वीवृत्तम्)

अनादृतमुमेश! ते [4]श्रुतिशतस्तवैकास्पदं
[5]पदं तदितरद्गुरु स्वहितमित्यरं सेवितम्,
जनेन बत येन तत्सपदि तस्य कालाकुलं
किमुग्रविपदां भवेन्न जनकं पदं कंपदम्, २०
पु[6]नाति न भवान्प्रभो! कमिह कीर्तितः कीर्तितः
ददाति न फलं मुदामतिशयाचितं याचितम्,
किमास्त उत नांतिकेऽप्यहह मेऽनया मेनया
तयेव कुधिया विभो! त्वमपमानितोऽसि ध्रुवम्. २१

---

१. भवस्य संसारस्य तापं दुःखं भजतीति तादृक्। अशुद्धं च मम मनो भवता वासाय नाङ्गीकृतं किमित्यन्वयः। २. न आगः इति पदच्छेदः। ३. का आर्याधव इति पदच्छेदः। आर्या पार्वती। तव का कथा क्षमिभिर्नुता नेत्यन्वयः। ४. श्रुतिशतस्य यः स्तवस्तस्या मुख्यमास्पदम्। ५. हे उमेश! येन जनेन ते श्रुतिशतस्तवैकास्पदं पदमनादृतं तादितरद् गुरु च स्वहितं द्रुतं सेवितं तस्य तत्स्वहितं कालेन मृत्युना व्याकुलं सत् उग्रविपदां पदं न भवत् किम्। कम्पदं पदं स्थानं न भवेत् किम् इत्यन्वयः। ६. हे प्रभो! कीर्तितः कीर्त्या कीर्तिवर्णनेन कीर्तितः स्तुतो भवानिह कं न पुनाति कं च याचितं मुदामतिशयेनाचितं व्याप्तं च फलं न ददाति। सर्वानपि ददात्येवेत्यर्थः। तत्फलं तवान्तिके आस्ते उत न इत्यनया कुधिया तया मेनयेव त्वं ध्रुवमपमानितोऽसीत्यन्वयः।

प्रसादमुपवर्णितं शिव! तवोपमन्यावहं
शृणोम्यसकृदादरात्कविभिरुत्तमैरुत्तमम्,
भवंतमपि भूतपं सदयमाशुतोषं भवं
प्रभुं त्रिजगतां गुरुं शरणमागतस्त्वामतः. २२

(द्रुतविलंबितवृत्तम्)

भव! न तेऽवनते कठिनं मनः सुरगुरोरगुरोरिव भोगिनि
[1]कुरु चिरं रुचिरं शिरसीश! मे स्वपदमापदमाशु यदुद्धरेत्. २३

(हरिणीवृत्तम्)

वरद! करदः संसृत्यब्धौ त्वमेव निमज्जतां
सदसि यदसि ख्यातः सत्यं सतामिति सर्वथा,
भवति भवतिग्मांशौ स[2]त्याः कथं न तमःक्षतिः
सदयपद! यद्युक्तं तद्भोः! कुरुष्व. नमोऽस्तु ते. २४

(पुष्पिताग्रावृत्तम्)

स्मरहर! करुणाघन! त्वमेकां शृणु निजभक्तमयू[3]रसूरिकेकाम्,
त्वमसि तमसि दिव्यदृष्टिरंधो भ्रममिह दीन इतोऽस्मि दीनबंधो! २५

इति श्रीरामनंदनमयूरविरचितं श्रीशंकरस्तोत्रं संपूर्णम् ।

श्रीशंकरार्पणमस्तु ।

असहिष्णुनोग्र! भवता हृदये दारिद्र्यदुःखमत्युग्रम्
पीतमपि विषं तस्माद्भीतमतः कंठ एवास्ते. १

---

१. चिरं रुचिरं स्वपदं मे शिरसि कुर्वित्यन्वयः । २. सति आः इति पदच्छेदः । तिग्मांशौ सति तमःक्षतिः कथं न भवतीत्यन्वयः । आः इति खेदे । ३. '**मयूर-मुग्धकेकाम्**' इति पाठः । मुग्धा रुचिरस्वना ।

हरिहरप्रार्थना*

(गीतिवृत्तम्)

किमु[1] माधव! भगवन्! मामतिदीनमुपेक्षसे? न युक्तमिदम्
भो नाथ[2]! भवव्यसने त्राता त्वं परमवत्सलो वरदः. १
प्रभुता जगत्सु भवतो नतजनभवदुःखलय महादेव[3]!
कुरु हर! उचितं शुचि तं स्वयमेव स्वं विचिंत्य माहिमानम्. २
मामव[4] शंभो! भगवन्नवनीरदनीलकंठ! पतितं त्वम्;
किमशक्यं तव लोके करुणावरुणालय! प्रभोरेतत्. ३
गौरीश[5]! ननु त्राता भवता शरणागता निकामहित!
यशसाखिलसाधुसभा कामं शोभनदशावतारमिता[6]. ४
न[7] हि केशव! तुल्यास्ते भक्ता व्यक्तातिशायितवात्सल्य!
मंतुं क्षमस्व नमतो भवतापं चास्य हर! दया कार्या. ५
भो भव[8] हर! शरणागतसंगोपनसद्व्रताच्युत! स्वामिन्!

---

* अत्र कविः सभङ्गश्लेषभङ्गीमनुसृत्य सम्बोधनैर्हरिं हरं च स्वोद्धाराय विज्ञापयति । १. 'किम् उमाधव' इति 'किमु माधव' इति च पदच्छेदः । २. नाथ भव इति हरपक्षे सम्बुद्धिद्वयम् । हरिपक्षे तु नाथ भवव्यसने संसारदुःखे त्वं त्राता इति योजना । ३. महान् देवो महादेव इति हर इति चोभयत्रापि योज्यम् । ४. हरिपक्षे माम् अवशं भोः भगवन् अव नीरदनील कंठपतितम् इति पदच्छेदः । भो नीरदनील घनश्याम भगवन् कण्ठपतितं मामवेत्यन्वयः । हरपक्षे तु माम् अव शंभो भगवन् नवनीरदनीलकंठ पतितम् इति पदच्छेदः । अन्वयस्तु सुलभः । ५. हरिपक्षे गौः ईश इति पदच्छेदः । गौः पृथिवी । ६. हरपक्षे शोभनदश अवता रमिता इति पदच्छेदः । शोभनदशेति सम्बुद्धिपदम् । हरिपक्षे शोभनदशावतारम् इता इति पदच्छेदः । ७. प्रथमार्धं हरिपरम् । द्वितीयार्धे तु हरिपक्षे नमतो भक्तस्य मन्तुमपराधं क्षमस्व भवतापं चास्य हरेत्यन्वयः । हरपक्षे तु हे पंचास्य, भवता दया कार्या इत्यन्वयः । ८. हरिपक्षे भवहरेत्येकं पदम् । हरपक्षे तु पदद्वयम् । तद्वदेव हरिपक्षे शरणागतसद्व्रत अच्युत इति पदच्छेदः । हरपक्षे तु शरणागतसद्व्रतादच्युत इति पञ्चमीसमासः ।

[1]का मदनकाल! शक्तिः प्रभवति पुरतस्तव प्रभो स्थातुम्. ६
जगतां गुरुं विना त्वां संसारे कोऽत्र [2]वामदेव हितः
[3]न रमापतेऽद्य मार्तं त्राता भ्राता सखा पिता पुत्रः. ७
पालयासि सर्वमपि जनमचिरात्कर्पूरगौर! कीर्तिरतम्
एतमपि तथा पालय [4]मालयमेतु त्वमेव देव गतिः. ८
प्रभुरसि यशः श्रुतं ते कृतवांस्त्वं [5]पर्वतं पुरारेणुम्,
धाव विनाशं कर्तुं मम पापस्याशु तोषकरकीर्ते! ९
याचे त्वां निस्तारं भ्रांतोऽत्र चिरं [6]भवांधकारेऽहम्,
मा राधिकाप्रिय! त्यज मा करुणानीरदाश्रितमयूरम्. १०

इति श्रीरामनंदनमयूरविरचिता श्रीहरिहरप्रार्थना समाप्ता तदर्पितास्तु ।

---

१. हरिपक्षे हे कामद कालशक्तिस्तवपुरतः स्थातुं न प्रभवतीत्यन्वयः । हरपक्षे तु हे मदनकाल का शक्तिस्तव पुरतः स्थातुं प्रभवतीत्यन्वयः । २. हरिपक्षे वा मदे अवहितः इति पदच्छेदः । हरपक्षे तु वामदेव हितः इति । ३. हरिपक्षे न रमापते अद्य मा आर्तम् इति पदच्छेदः । भ्रात्रादयस्त्रातारो न सन्तीत्यर्थः । हरपक्षे तु नरं आपतेत् यमार्तं इति पदच्छेदः । यमार्तं नरं भ्रात्रादयो न त्रातुमापतेयुर्गच्छेयुरित्यर्थः । ४. प्रथमार्धं हरपरम् । द्वितीयार्धे तु हरिपक्षे मालय मे तु इति पदच्छेदः । मालय लक्ष्मीनिवास । हरपक्षे मा लयं एतु इति पदच्छेदः । ५. हरिपक्षे पर्वतं पुरा रेणुम् इति पदच्छेदः । रेणुवल्लघुमित्यर्थः । हरपक्षे त पुरारे अणुम् इति पदच्छेदः । द्वितीयार्धे त हरपक्षे तु आशुतोष करकीर्ते इति सम्बुद्धौ पदद्वयम् । मम पापस्य विनाशं कर्तुं धावेत्यन्वयः । हरिपक्षे तोषकरकीर्ते इत्येकं पदम् । ६. प्रथमार्धे हरपक्षे भव इति भिन्नं पदम् । हरिपक्षे तु भवान्धकारे इत्येकमेव । द्वितीयार्धे तु हरिपक्षे हे राधिकाप्रिय करुणानीरद आश्रितं मयूरं मां मा त्यजेत्यन्वयः । हरपक्षे तु मारस्य मदनस्याधिकमप्रिय इत्येकं पदम् । शेषं समानम् ।

श्रीकाशीक्षेत्रस्थप्रार्थना*

विश्वेश्वर महादेव देवदेव दयानिधे !
दैवाधीनं जडं दीनं पाहि मां शरणागतम्. १
अन्नपूर्णे जगन्मातः कृपामृततरंगिणि !
दैवाधीनं जडं दीनं पाहि मां शरणागतम्. २
बिंदुमाधव विष्णो त्वं करुणावरुणालयः
दैवाधीनं जडं दीनं पाहि मां शरणागतम्. ३
कालभैरव देव त्वं ममासि कुलदैवतम्
दैवाधीनं जडं दीनं पाहि मां शरणागतम्. ४
त्रिलोचन दयासिंधो शरणागतवत्सल !
दैवाधीनं जडं दीनं पाहि मां शरणागतम्. ५
वीरेश्वर त्रिलोकेश प्रणतानां सुरद्रुम
दैवाधीनं जडं दीनं पाहि मां शरणागतम्. ६
श्रीगंगे करुणामूर्ते भागीरथि नमोस्तु ते
दैवाधीनं जडं दीनं पाहि मां शरणागतम्. ७
काशीनिवासिनो देवा भवद्भ्योस्तु नमो नमः
कुरुध्वं करुणां दीने मयि स्वशरणागते, ८
विश्वेश्वरप्रिये काशि राशिस्त्वं यशसा मुदाम्
दैवाधीनं जडं दीनं पाहि मां शरणागतम्. ९
ये वेदशास्त्रतत्वज्ञा विप्राः काशीनिवासिनः
धन्याः संन्यासिनः शांतास्तेभ्यो मेऽस्तु नमो नमः. १०
कीर्तयन्ति हरिं प्रेम्णा हरं चाभेददर्शिनः
भक्ताः पुण्यकथासक्ता नमस्तेभ्योस्तु सर्वदा. ११

---

* अस्यां प्रार्थनायां काशीक्षेत्रस्थाभ्यः सर्वाभ्यो देवताभ्यः प्रणामक्रियाव्याजेन तत्रस्था देवताः कविना क्रमेण वर्णिता इत्यवगन्तव्यं सहृदयैः ।

भागीरथीस्नाननिष्ठा ये पुमांसः स्त्रियश्च याः
तेभ्यस्ताभ्यश्च साधुभ्यः साध्वीभ्योस्तु नमो नमः १२
शिवप्रसादभाजस्ते जीवाः काशीनिवासिनः
पशवः पक्षिणः सर्वे तेभ्यो नित्यं नमो नमः १३
प्राणिनो ये वसंत्यत्र अपि कीटाः पिपीलिकाः
नमोस्तु तेभ्यो यत्पात्रं महेशानुग्रहस्य ते १४
काश्यां ये जंगमाः सन्ति प्राणिनो येऽप्यजंगमाः
नमोस्तु तेभ्यो मुक्तेभ्यो महेशितुरनुग्रहात्. १५
काश्यां वसंति ये केचित्पिशाचा ब्रह्मराक्षसाः
तेभ्यो नमोस्तु सर्वेभ्यः शवेभ्योपि नमो नमः. १६
गंगायां यानि यादांसि बकाः काकाश्च ये तटे
नमोस्तेभ्योऽतिपुण्येभ्यो भेकेभ्योऽस्तु नमो नमः. १७
अविमुक्तेश्वरस्वामिन्नहं त्वां शरणं गतः
देहि मे मरणं काश्यां वरमन्यं न कामये. १८
वक्रतुंड गणेशान प्रत्यूहप्रशमाभिध[1]
पाहि मां प्रणतं दीनं ब्राह्मणं शरणागतम्. १९
वरुणे पाहि मां मातस्त्वमसि प्रतिपालय
मंदाकिनि नमस्तुभ्यं नमस्ते मणिकर्णिके. २०
नमामि करुणासिंधो तुभ्यं साक्षिविनायक
मां तारय भवांभोधौ प्रणतं शरणागतम्. २१

इति काशीक्षेत्रस्थप्रार्थना ।

---

१. प्रत्यूहाः विघ्नास्तेषां प्रशमः अभिधा यस्य तत्सम्बुद्धौ । विघ्नहर्तः इत्यर्थः ।

गंगाविज्ञप्तिः

(गीतिवृत्तम)

जय जय भगवति गंगे! त्वं गेयगुणा [1]प्रतीपसुतदयिते!
अयि! तेऽस्तु दया [2]त्वत्तो येऽन्ये दीने नहि क्षमा मयि ते. १
बलिना कलिना मलिनानुद्धर्तुमसि त्वमेव सत्यमलम्,
गायन्ति यशः कवयस्तव यत्पीयूषतोऽपि [3]सत्यमलम्. २
[4]भविता त्वयि मज्जनतः शुचिराशु तथा तपन्न गंगेऽहम्,
रुचिरमपि वपुः पापं हेयमिह यथा सप[5]न्नगं गेहम्. ३
शरणागतो दयावति! दीनस्त्याज्यस्त्वया न गंगेऽयम्
कः स्मरतु त्वां हित्वा संतानं विषयिणां नगं! गेयम्! ४
भागीरथि! तव दृष्टिः प्रभवति पुरुषार्थसंपदे विनते
ईषन्मात्रमयि श्रुतमौदासिन्यं जनेषु देवि! न ते. ५
मूर्तिमती त्वमसि दया देवस्य हरेर्जगद्भयाद्वतः,
त्रातं हि लीलयेदं विश्वं संसारतस्त्वया द्रवतः. ६
जय देवि! जह्नुकन्ये! भजदघसंहारसद्व्रते! धन्ये!
संतु बहवः किमन्ये त्वामेव जगद्धितावहां मन्ये. ७
वससि विशंकं शंभोः [6]कृतसिंजितविहितमर्मरा शिरसि,
दुर्गाया अपि तेन त्वं भगवत्यतुलशर्मराशिरसि. ८
शरणागतजीवानां प्रक्षालितसर्वपापजंबालाम्.

---

१. प्रतीपसुतः शन्तनुः । २. त्वत्तो ये अन्ये तेषां मयि क्षमा न इत्यन्वयः । "**त्वत्तोऽन्ये ये**" इति पाठः। ३. सति इति सम्बुद्धिपदम्। पीयूषतोऽपि अमृतादपि अमलं शुद्धम् । ४. यथा कश्चिज्जनः त्वयि मज्जनात् शुचिर्भविता भविष्यति तथा तपन् तपस्यन्नपि अहं न भविष्यामीति योज्यम् । ५. सपन्नगं सर्पोपसृष्टम्। '**यशः**' इत्यत्र '**त्वां**' इति पाठः। '**स्मरति**' इति पाठः। ६. कृतं यत्सिञ्जितं भूषणानां शब्दः तद्वत् विहितो मर्मरो यया सा ।

वंदे हरेर्हरंतीं त्रासं त्वां त्रिविधतापजं बालाम् ९
पतितः काकोऽपि भवति पयसि भवत्याः सुरापगे! हंसः
भजति यशः सुकृतौघस्त्वयि [1]कृतमज्जन सुरापगेऽहं सः. १०
[2]हारितां ददासि जाह्नवि! जंतुभ्यस्त्वं तथा मुदा [2]हरताम्.
किं मे न दर्शनं बालकस्यास्तु यशःकथामुदाहरताम् ११
उत्तम ईशितुरंगे नटासि नदीश्वरि! नटी यथा रंगे
कृतजगदघनगभंगे! सन्मतसंगे! नमोऽस्तु ते गंगे! १२
त्वस्तुत्यनभिज्ञेऽपि त्वत्करुणा मयि [3]कृतानतावस्तु
वस्तु प्राप्तोत्वयमयि जलजंतुभिरपि तवाप्यते [4]स्वस्तु. १३
दयमानमानसे! त्वं पुष्णास्यपि दर्दुरं बकं मीनम्;
पीनं कुरुषे मकरं धनहीनं त्यजसि किं द्विजं दीनम्. १४
[5]भक्तमयूरघनघटे! कुधियामस्माकमुचितमत्यागः
स्वयशो मा त्यज मातर्म[6]हतां महितो न शुचितमत्यागः. १५
विष्णुपदि! प्रतिकूलं व्यावर्तयितुं क्षमासि न तदिष्टम्
सति! सति सामर्थ्येऽपि प्रणम[7]न्दनवनं यदंब! न तदिष्टम्. १६
कास्ते त्रिविक्रमांघ्रे[8]र्ध्येया स्वद्रोरिहासजन्मान्या
सर्वासु देवतासु स्वर्धुनि! मातस्त्वमेव सन्मान्या. १७
नमनादमनाकरुणे देवि! भवत्या [9]भवव्यथाशमनाः
श्रमिताः प्रजाः कृतार्थाः प्राप्ता भव्यं वरं परं [10]शंमनाः. १८
स्पृष्ट्वा त्वां मां वातः स्पृशतु [11]सुखं स्वमिव बालकं तातः

---

१. 'कृतमज्जन' इत्यत्र मुद्रितपुस्तके दृश्यमानः 'च निमज्जन्' इति साधीयान् पाठः। कृतमज्जन इत्यत्र विसर्गलोपोऽपाणिनीयः । २. हरिस्वरूपम् । हरतां हरस्वरूपम् । ३. कृता आनतिर्येन तस्मिन् । ४. स्वः स्वर्गः । ५. भक्तमयूरस्य घनघटा मेघपंक्तिस्तत्सम्बुद्धौ । ६. महतां शुचितमस्य त्यागो न महितः न प्रशस्यः । ७. '**प्रणमन्नयनं**' इति पाठः ८. '**ध्यायि**' इति पाठः । स्वद्रोः कल्पद्रुमात् । ९. '**भवव्यथाः शमिताः**,' इति पाठान्तरम् । १०. '**शमिताः**' इति पाठः । ११. '**सुखः**'.इति पाठः ।

मास्तु मम विपदि पातः संसारात्तारयाशु भो मातः ! १९
भवतीं विनात्र मुदितं कर्तारो दीनमातुरं के ते ?
मलिनोऽपि शिशुरशंकं सुखमयमपि[1] लुठतु मातुरंके ते. २०
शरणागतस्य मम खलु तव चापि यशस्करीमिमामुक्तिम्
मानय मा नय निकट परिपालय देहि वत्सले ! मुक्तिम्. २१
संतापमपाकर्तुं कादंबिन्या[2] यथा मयूरेण
गंगाया विज्ञप्तिः प्रेम्णैव कृता तथा मयूरेण. २२

इति श्रीरामनंदनमयूरविरचिता श्रीगंगाविज्ञप्तिः ।

मनःप्रार्थनाष्टकम्*

(सारंगवृत्तम्)

कामेन मूढः स्वकामेक्षणोत्कोऽत्र कामेतिनार्ति न धामेह मोदाय
मा मे मनो ! वाचमामेति मन्यस्व रामे त्रिलोकीललामे रमस्वाशु. १
सव्यं[3] करं यस्य भव्यं श्रितं धन्वदक्षे द्विषन्नाशदक्षेषुयुग्मं च
क्षत्रेश्वरं पद्मपत्रेक्षणं राममेकं भज स्वांत ! के कं परार्थाय. २
धामात्मजद्रव्यरामादिकं चित्त ! कामामयायैव मा मा श्वसिह्यत्र
क्ष्मामावरात्[4] त्वं सतामाश्रयाद्भूत रामादृते यासि कामात्मसिद्धिं नु. ३
लंकावरारिं कलंकापहं भूम्यलंकारमिच्छाबलं कामदं चित्त !
साकेतपं हेतुना केन नो यासि नाकेऽपि नम्रा मुदा केन तं हंत. ४
ये वासवेशादिदेवा भजंत्येनमेवाधिपं पादसेवारताः साधु
सीताधवं दत्तभीताभयं चित्तवीताऽगुणं मेदिनीतारकं प्रेहि. ५

---

१. 'अयि' इति पाठः । २. मेघमालायाः । * सारङ्गवृत्तघटितमिदं मनःप्रार्थनाष्टकमतीव दुर्बोधम् । अत्र कविः स्वांतं रामचिन्तनाय प्रयोजयितुमुद्यतस्तत् प्रार्थयते । प्रथमपद्यस्य प्रथमार्धस्यार्थस्तु सौकर्येण नावबुध्यत एव । ३. यस्य सव्यं करं भव्यं श्रितमित्यन्वयः । ४. क्ष्मा च मा च तयोर्वरात् ।

पापक्षयेऽहं स्वतापघ्नमीशानमापन्नजाधारमापद्धरं मंक्षु
शोकापहं सर्वलोकाधिपं याहि भो का वदांबा न तोकासुखं हंति. ६
कर्तास्य विश्वस्य भर्तापि चांते स हर्ता श्रियः प्राणभर्ता शृणु स्वांत !
माता पिता सैव दातावितां को नु धाता परोऽस्माद्विधातायमेवांग ! ७
श्रुत्या पदं यस्य नुत्या वृतं यः प्रकृत्या मृदुः साधुकृत्याश्रयश्चित्त !
व्यासादिभिः साद्धिरासादितं सर्वदासाद्य ! मे ह्यप्रयासाय मोदाय. ८

इति मयूरकृतं मनःप्रार्थनाष्टकम् ।

दशमस्कंधमुख्यार्थगीतिः

(पज्झटिकाच्छंदः)

सच्चित्सुखमूर्तिर्विधितातः श्रीदेवककन्योदरजातः
नंदयशोदापुत्रीभूतः पीतबकीप्राणोऽप्यतिपूतः १
क्षिप्तपदाब्जविचूर्णितशकटः साधुषु चरितैः सुतरां प्रकटः
लीलालवनिहततृणावर्तः शरणं विदुषां खलसंवर्तः २
स्तनपाने मुखदर्शितलोकः शिशुचरितामृतहृतभवशोकः
यो गोपीनवनीतस्तेनः सुखयति यशसि मनः शस्ते नः ३
स मृदोऽदर्शयदशने मात्रे वदने विश्वं कंपं गात्रे
बद्ध उलूखल आगसि दाम्ना बहवो मुक्तिमिता यन्नाम्ना. ४
बद्धेनापि कृतावलममलौ धनपतितनयावगमौ यमलौ

---

१. तोकस्य बालकस्यासुखम् । २. इदमष्टकमस्माभिः कविलिखितमनुसृत्य मुद्रितम् । प्रयतितं च यावच्छक्यमर्थावगमाय । तथापि प्रथमे प्रथमपादत्रयस्य द्वितीये तुरीयस्य पञ्चमे चोत्तरार्धस्यार्थो न यथावदवगम्यते इति निवेदयामहे । * अत्र श्रीमद्भागवतस्य दशमस्कधस्थं कथाविभागं कविः क्रमेण पज्झटिकाच्छन्दसोपवर्णयति । कथारसज्ञानां च नैतत्प्रकरणं दुरूहं भवेदिति कानिचिदेव पदानि व्याख्यायन्ते । ३. मृदः अशने भक्षणे मात्रे यशोदायै वदने विश्वं गात्रे च कम्पमदर्शयदित्यन्वयः । ४. अगमौ वृक्षौ यमलार्जुनौ ।

वत्सबकाघसुरखलकालः पद्मजमोहनगोव्रजबालः. ५
धेनुककालियमर्दनदक्षः सुयशःप्रमुदितसज्जनलक्षः
बलमुद्बोध्य प्रलंबो नीतः प्रलयं येन ज्वलनः पीतः. ६
गोपकुमारीजनपटचौरः कांत्या श्यामो यशसा गौरः
हतमाथुरविप्रस्त्रीमोहः प्रणताखिलजनसुखसंदोहः. ७
लीलोद्धृतगोवर्धनगोत्रः शक्रमदहरः पुण्यस्तोत्रः
यस्मान्मुक्तो वरुणान्नंदः प्राप्तः स्त्रीभी रासानंदः. ८
नंदमजगरान्मुनिशापात्तं यो मोचितवानतितापात् तं
गोपीहरदरचूडारातिः स्त्रीजनवर्णितवेणुख्यातिः. ९
लीलालेशध्वस्तारिष्टः केशिवधानंदितबहुशिष्टः
गुणरंजितनारदमुनिपालः शिशुदस्युव्योमासुरकालः. १०
दुर्लभदर्शनसुखिताक्रूरः संनिहितोप्यभवद् व्रजदूरः
यत्र घने खलकलशो न्युब्जः पाटीरा[१]र्पणतारितकुब्जः. ११
नाशितमाथुरजनहृत्पीडः क्रीडानिहतकुवलयापीडः
भुजसमरप्रमथितखलमल्लः स्मितरसभरपरिशोभितगल्लः. १२
रणवेलाहेलाहतकंसः सात्वतमा[२]नसहंसवतंसः
[३]मदनुग्रहगुरुकुलजनितनयः प्रोज्जीवितसांदीपनितनयः. १३
उद्धवमुखहतगोपीतापः कुब्जारतिवरदकुसुमचापः
आश्रितदानपतिप्रियकर्ता पितृभगिनीचिंताज्वरहर्ता. १४
असकृत्कृतमागधबलविलयः सागररचितात्यद्भुतनिलयः
कालयवनमतिवंचनदक्षः कृतमुचुकुंदक्षितिपतिरक्षः. १५
मगधमहीपतिकैतवभीतः रैवतजादेवर इति गीतः
भीष्मककन्या राक्षसविधिना येन हृता करुणामृतनिधिना. १६
रुक्मिण्यामुत्पादितकामः स्वीकृतजांबवतीमणिभामः
कालिंदीं मित्रोत्तरावेंदां हृतवान् सत्यामपि गतनिंदाम् १७

---

१. पाटीरश्चन्दनम् । २. सात्वतोऽक्रूरस्तस्य मानसं तस्यालंकृतिर्हंसः । ३. मदनुग्रहाय लोकसंग्रहाय गुरुकुले जनितः अधीतः नयो नीतिशास्त्रं येन तादृशः ।

भद्राजानिर्माद्रीभर्ता द्व्यष्टसहस्रस्त्रीप्रियकर्ता
वैदर्भीचेतोहरनर्मा अनुमतरुक्मिवधाग्रजकर्मा. १८
प्रेमभरसमरनिर्जितशर्वः शातितबाणासुरभुजगर्वः
नृगनृपसद्गतिवितरणवित्तः कृष्टतरणिजागोपीचित्तः. १९
पौंड्रककालः कृत्याशमनः क्रूरद्विविदमहाकपिदमनः
हललीलोन्मूलितनागपुरः सुरमुनिमोहकरचरितचतुरः. २०
मागधनृपवधविस्मितवैद्यः क्षतसाध्वपचित्यसहनचैद्यः
धर्ममखाहृतभूसुरदास्यः कुर्वधमस्खलितोदितहास्यः २१
शाल्वघ्नो दंता[1]द्वक्त्रघ्नः पापेल्वलहृतविप्रोपघ्नः
श्रीमद्धर्मनरेश्वरदूतः क्षितिभरखलवधपरनरसूतः. २२
श्रीदामद्विजदारिद्र्यहरः स्वविरहमग्नसुहृद्दत्तकरः
सुतदर्शनहृतमातृक्लेशः स्वसृहरणानुमतगुडाकेशः २३
उद्धृतबहुलाश्वश्रुतदेवः पापिवृकत्रातमहादेवः
भृगुगीतातुलशांतिसुशीलः भूसुरसुतानयनाद्भुतलीलः २४
भक्तमयूरदयामृतजलदः सततस्वचरितवर्णनबलदः
तमहं वंदे खगपतिकेतुं सुखहेतुं भवसागरसेतुम्. २५
अनुपदमेतद् ध्रुवपदमुदितं वितरतु रसिकाननुपममुदितम्.

(अनुष्टुपच्छंदः)

दशमस्कंधमुख्यार्थगीतिरेषाऽघहारिणी
संपूर्णा यादवेशानकृष्णसंतोषकारिणी. २६

इति मयूरकवीशविरचिता दशमस्कंधमुख्यार्थगीतिः ।

---

१. दन्ताद्वक्त्रो वक्त्रदन्तः ।

पद्यानि

१

[1]वातनंदनमनःशान्तिकरचरणजलजात कुशतात कारुण्यसिंधो !
शातकुंभाभपट पातकापह धरणिजातपःफल दीनलोकबंधो ! १
राम राजीवदलनयन रघुवीर रविवंशभूषणरत्न रावणारे ! –ध्रुव० ॥
चाप[2]निगमांतग सदापदपहाररत तापसाराध्यपद पुण्यमूर्ते !
[3]क्ष्मापवर [4]कुसुरवनितापवादाघसंतापभंजन भुवनगीतकीर्ते ! राम० २
रक्षसामंतचतुर क्षमापालनपर क्षपानाथाजितवदनकांते !
रक्ष [5]रामजमुदार क्षमादिगुणनिकरक्षय स्मृतिरस्तु मयि तवांते ! राम० ३

२

कथं तं न भजे पावनकथम् । शमितामितहृद्व्यथम् कथं –ध्रुव० ॥
त्रातुं क्षमम[6]नलसमखिलं जगदिदं खलु यथातथम्
कुर्वंतं शरणागतसमवनमतुलविपदि सशपथम् । कथं० १
पूरितसंश्रितजनधनधनतनयाद्यखिलमनोरथम्
कमलावरमजममलाशयम[7]रिकरमंडजवररथम् । कथं० २
भक्तमयूरदयाघनमिनकुलपतिमतिभावुकपथम्
यमभजतो जनुरमपतेरपि वरमपि भवति वितथम् । कथं० ३

३

त्र्यक्ष सकलभक्तवृंदरक्षणप्रवीणचरण दक्षमहाध्वरविनाशदक्ष चंद्रगिरिपयो-
वलक्षदेह रक्ष मां द्रुतम्
यक्षनाथसख भवाभिधार्युपद्रुतम्
न क्षमत्यज क्षमस्व बहुभयाद्रुतम् । १

---

१. वातनंदनो हनूमांस्तस्य मनःशान्तिकरं चरणजलजातं चरणकमलं यस्य तत्सम्बुद्धौ । 'शात' इति लिपिकरप्रमादः । २. धनुर्वेदपारग । ३. भूपतिश्रेष्ठ ४. कुसुरो भूसुरो गौतमः । ५. रामजं रामनन्दनं मयूरं कविम् । ६. अनलसमालस्यरहितम् । ७. अरिकरं चक्रपाणिम् ।

शंकरेश शिव शरण्य शर्मशेवधे !—ध्रुव० ॥

स्वर्वधूसमर्चितांघ्रिपर्व समुदितेंदुकांतिगर्वतस्करास्यपद्म पर्वतेंद्रजाधव गंधर्व-
गीतगुणजगत्पते

शर्व ! कुर्वये ! दयां त्वदंघ्रियुगनते

सर्वभुवननाथ न समुचितमदो नते । शंकरेश० २

भालदृगाविर्भवत्कराळवीतिहोत्रखरज्वालदग्धरतिप्राणपाल सज्जनस्वमान-
सालयाद्य पालयाकुलम्

व्यालमुंडमालधर न मेऽन्यदिह बलम्

कालकूटकंठ समव[1] रामसुतमलम् । शंकरेश० ३

४

कुंडलीश[2]शयन मकरकुंडलिन्ननंतगुण मृकंडतनयदर्शितचिदखंडमोदरूप सद्-
घखंड नैकपंडितप्रभो !

पुंडरिकवरद भुवनमंडनाद्य भो !

पुंडरीकनयन शैमय भवभयं विभो ! ! १

पांडुरंग मामिहाव शरणागतम् —ध्रुव० ॥

चंडपराक्रम स्वभुजदंडबलविमर्दितारिमंडलानवद्यगुणकरंड मुकुल[3]तलस्व-
च्छगंडचतुस्तुंड[4]जनितनो !

खंडपरशुजप्यनामधेयसन्मनो

अंडकूपरोमकूपसकलतनुतनो ! पांडुरंग० २

अंडजेंद्रवाहन वेतंडपरित्राणपटूद्दंडदयाधारहृदाखंडलानुजने शिरस्यंजलिं
निधाय नुतिरतम्

दंडवत् प्रणम्य चिंतयंतमविरतम्

दंडपाणिभीतिमलं रामसुतमितम् । पांडुरंग० ३

५

ब्रह्मपुरंदरमुखवृंदारकवृंदवंद्यमीश्वरम्

---

१. समव सम्यक्तया रक्षेत्यर्थः । २. कुण्डलीशः सर्पाधिराजः । शेष इति यावत् ।
३. रलयोरभेदान्मुकुलो मुकुरः । दर्पण इत्यर्थः । ४. चतुस्तुण्डो ब्रह्मा ।

मंदरमंदिरमिंदीवरदलरुचिबंधुरकंधरम् १
वंदे मन्मथहरम् । हरं तम् –ध्रुव० ॥
हिमनगपतिनिजदुहितृमुखसलिलरुहमधुरसमधुकरम्
स्वचरणयुगपरिचरणरतहृदयजनसमुदयसुखकरम् । हरं तम् २
वामदेवममितामरनुतपदतामरसं सुखकरम्
रामतनूजभवामयवैद्यमकामदत्तपरवरम् । हरं तम् । ३

---

१. गणेशार्तिक्यम्

जय देव जय देव गजमुख सुखहेतो
नेतर्विघ्नगणानां जाड्यार्णवसेतो[1] –ध्रुव० ॥
येन भवदुपायनतां नीता नवदूर्वा
विद्या संपत् कीर्तिस्तेनाप्तापूर्वा
मुक्तिर्लभ्या सुखतस्तव नित्यापूर्वा
धार्या जगतः स्थितये भूमौ दिवि धूर्वा । जय देव० १
प्रथमनमस्कृतिभाक् त्वं तव लोकप्रथितम्
दृष्टं सद्व्यवहारे गुरुभिरपि च कथितम्
यः कश्चन विमुखस्त्वयि निजसिद्धेः पथि तम्
विविधा विघ्ना भगवन् कुर्वंति व्यथितम् । जय देव० २
बालं[2] सकृदनुसरति त्वदृष्टिश्चेता-
मनु राज्ञीमिव दास्यो विद्याः स हि वेत्ता
पविपाणिरिव[3] परं परपक्षाणां भेत्ता
भवति मयूरोऽहेरिव मोहस्य च्छेत्ता । जय देव० ३

२. जगदंबार्तिक्यम्

सर्वस्य त्वमसि मता सद्भिर्दुर्षामाद्या

---

१. जाड्यमज्ञानं तस्यार्णवस्तस्य सेतुः । २. त्वदृष्टिश्चेद् बालं सकृदनुसरति तर्हि विद्याः राज्ञीमनु दास्य इव तामनुसरन्तीति योजना । स विद्यावान् भवतीत्यर्थः । ३. पविर्वज्रं पाणौ यस्य तादृश इन्द्रः ।

श्रुतिभिः स्मृतिभिः शास्त्रैः कविभिः प्रतिपाद्या
गायंति त्वच्चरितं निपुणा वृतवाद्याः
सा का त्वत्तोऽन्यावति नाम्ना पापाद्या
जय देवि प्रणमदखिलवरवितरणदक्षे
जय जगदंब समुद्धृतशरणागतलक्षे । –ध्रुव० ॥ १
मातर्जगदुत्पत्तिस्थितिसंहृतिलीले
संश्रितजनकल्मषवनकल्पदहनकीले
सर्वत्र सदा सादरनतलालनशीले
स्वविमलगुणगणरंजितविधिशिवघननीले । जय देवि० २
तव सेवाऽर्थिजनानां चिंतामणिशाला
भक्तमयूराणां ते स्मृतिरंबुदमाला
त्वां स्तोतुं त्वत्पुरतो गीरपि खलु बाला
का तत्रान्यकविकथा क सुधा क च हाला[1]? । जय देवि० ३

३. श्रीकृष्णार्तिक्यम्

मुचुकुंदेन यवनमिव दह गुरुणा मोहम्
स्पर्शमणिर्न सुवर्णं कुरुते किमु लोहम्
पतितोऽजामिल इव गजपतिरिव विकलोऽहम्
प्रभुरसि वेत्सि च दातुं वरसुखसंदोहम्
जय भगवन् चक्रगदाशंखांबुजपाणे
कुरु मयि दृष्टिं सकृपामसति[2] यथा बाणे । –ध्रुव० ॥ १
अघमिव मामपि दुरितात्कुरुषे यदि मुक्तम्
भवतो नवतोयदमदहरकांते[3] युक्तम्
पालय न मे प्रणश्यति भक्त इति यदुक्तम्
स्मर तत्कलुषनगभिदुर विदुरगृहे भुक्तम् । जय भग० २
मायामूढेऽत्र जने दृष्ट्वाकं दोषम्

---

१. हाला सुरा । २. दुर्जने राक्षसे इत्यर्थः । ३. नवस्य तोयदस्य मदं हरतीति तादृशी कान्तिर्यस्य तत्सम्बुद्धौ ।

मातुर्न मनस्तोके दृष्टं कृतरोषम्
ब्रह्मण्योऽसि विधेहि त्वं ब्राह्मणपोषम्
वितर मयूरे भक्ते करुणाघन तोषम्। जय भग० ३

४. शिवार्तिक्यम्

हालहलविषपानं त्रिपुराणां मथनम्
नाथ कथंकारमहं कुर्यां तत्कथनम्
चरितममितमंधकमुखजगदहितक्रथनम्
यदलंकृतये तत्तद्भुतशिरसां प्रथनम्
जय जय शिशुशशिशेखर शिव ! कामाराते!
ज्ञातमिदं परमेश्वर करुणा स्फारा ते –ध्रुव० ॥ १
उपमन्यव ईशकृतं दुग्धोदधिदानम्
काश्यां दीयत एव प्राणिभ्यो ज्ञानम्
दस्युरितः शिरसि पदं दत्वापि विमानम्
बहुमतमिदमेव सतां कीर्तिसुधापानम्। जय जय० २
नाम्न्यस्त्वादर ईश ग्रीष्म इव व्यजने
बालस्य क्रीडन इव वा भवतो भजने
मामुद्धर मा मुद्धर[1]! नश्यतु मे भजने
भक्तमयूरघन त्वं परिगणय स्वजने । जय जय० ३

५. दिनकरार्तिक्यम्

जय दिनकर जय भास्कर जय भग जय तरणे!
तरणिस्त्वमसि तमसि जनिमृतिभवभयतरणे[2]! –ध्रुव०॥
कर्मणि सतां प्रवृत्तिं प्रकरोषि च वृष्टिम्
किं च ददास्यंधानामिव-जगतां दृष्टिम्
पास्यनलस एव परिभ्रमणपरः सृष्टिम्

---

१. तव भजने मे मुदानन्दो मा नश्यतु । तव भजने मे रतिः सदास्त्वित्यर्थः ।
२. त्वं तमसि अन्धकारे तरणिर्नौरसीति योज्यम ।

मन्ये लोकं वत्सं त्वां भगवन्! गृष्टिम्[1] १
जगदालयदीपस्त्वं चक्षुर्लोकानाम्
दुःसहविरहमहार्तेरगदः कोकानाम्[2]
हेतुर्मंदेहा[3]सुरसेनाशोकानाम्
तव भांबुरुहां[4] सुखदारणिरिव तोकानाम् २
किंबहुना स्तवमेकं ब्रूमस्तव सारम्
कुरुते पुरतस्तेऽञ्जलिमजयशो मारम्
त्वं खलु सद्गतिभाजामार्याणां द्वारम्
मुदिर इव मयूरकुलं सुखयसि सद्वारम्[5] ३

६. नृसिंहार्तिक्यम्

यः कनककशिपुरकरोत्साधौ संरंभम्
पुष्ट्वा गर्वं क्रोधं सद्वेषं दंभम्
कर्तुमृतं भृत्यवचो[6] भित्त्वाशु स्तंभम्
मार्तंडमिवात्मानं कृतवानसि भांतम् १
जय देव जय देव श्रीनरहरिमूर्ते!
यत्तव नाम्नि फलमलं तन्नेष्टापूर्ते[7] –ध्रु०॥
भो भगवन्! सर्वसुजनमानसजलजाले[8]!
करुणा सर्वत्र कृता नैकस्मिन्बाले
मोचय मामपि दीनं पतितं भवजाले
यत्तेजोऽस्ति तव नखे न हि तत्करवाले. २
प्रह्लादं पितुरिव मां मोहादव दासम्
दह दुरितं द्रुतमिद्धो दमुना[9] इव घासम्[10]

---

१. गृष्टिः सकृत्प्रसूता गौः। अतिवत्सलां धेनुमित्यर्थः। २. कोका रात्रौ वियुक्ताश्चक्रवाकाः। ३. मन्देहा नाम दिनकरं सायंप्रातरुपरुन्धाना दानवविशेषाः। ४. भा अम्बुरुहाम् इति पदच्छेदः। ५. सतां वारः समुदायस्तम्। ६. भृत्यस्य दासस्य प्रह्लादस्य वचः। ७. इष्टं यज्ञादिविधानम्। आपूर्तं कूपादिखननं तस्मिन्। ८. सर्वेषां सुजनानां मानसं पंकजमिव तत्र अलिर्भृंगः तत्संबुद्धौ। ९. दमुनाः अग्निः। १०. तृणम्।

दीनानामसि बंधुर्मा कुरु परिहासम्
भक्तमयूरघनार्पय पदपंकजवासम्. ३

७. श्रीरामचंद्रार्तिक्यम्

जय जय सीतावल्लभ! दशवदनाद्रिपवे!
[1]भवता पदमुरु दत्तं निजसदनाद्रिपवे –ध्रुव०॥
जनुषालंकृतमिन[2]कुलमथ मुनिमखरक्षा
दृषदपि विहिता कर्मसु पदरजसा दक्षा
त्र्यंबकधनुरपि भग्नं, तदनु वृता स्वक्षी[3]
विजितः पथि पाटितपरपृथ्वी[4]पतिवक्षाः. १
राज्यं तृणवत्त्यक्तं गुर्वर्थे सहसा
यां[5] शूर्पणखा विकृताऽकार्यरिदुःसह सा
सुग्रीवमतिर्मुदिता व्यरचि धनुर्महसा[6]
लंकादाहात्प्रभृति त्रिदशसभा सहसा. २
बंधनमब्धेः कपिभी राक्षसबलदलनम्
भक्तबिभीषणराज्यं यस्यास्ति न चलनम्[7]
भरतमयूरं प्रति यत्करुणाघनवलनम्
वाल्मीकेरपि यशसोऽशक्यं परिकलनम्.

८. श्रीविठ्ठलार्तिक्यम्

जय जय विठ्ठल भगवन् करुणामयमूर्ते!
[8]धूर्तेतरसकृदुपनतसर्वेप्सितपूर्ते! –ध्रुव०॥
[9]श्रुतिशास्त्राचारानधिकारादतिमलिना

---

१. भवता निजमदनाद् उरु श्रेष्ठं पदं रिपवे दत्तमित्यन्वयः। २. इनः सूर्यस्तस्य कुलम्। ३. शोभने अक्षिणी यस्यास्तादृशी सीता। ४. पाटितानि परपृथ्वीपतीनां वक्षांसि येन तादृशो भार्गवः। ५. या शूर्पणखा, सा, हे अरिदुःसह, त्वया विकृता अकारीति योज्यम्। ६. चापस्य तेजसा वालिहननेनेति यावत्। ७. ध्रुवमित्यर्थः। ८. धूर्तेतराः सज्जनाः। ९. श्रुतिशास्त्राचारेष्वनधिकारादधिकाराभावात् अतिमलिनाः स्त्रीशूद्रादयः।

जीवास्तव दृष्टस्मृतवंदितपदनलिना:
ते सांजलिना दूरान्नमिता: खलु कलिना
कालेनापि कवलिताखिलजगता बलिना. जय जय० १
भवताधिष्ठितमनिशं भीमरथीतीरम्
वैकुंठीकृतमिह नो रमयति कं धीरम्
जडमपि कुरुषे सुपटुं वाचि यथा कीरम्
शिरसि बिभर्षि धृतं ते येन चरणनीरम्. । जय जय० २
त्वां मेघमिव मयूरा दृष्ट्वा तव भृत्या:
प्रेमाश्रुप्लुतनयना भृशविस्मृतकृत्या:
व्यक्तं मंक्षु भवंति प्रमुदाहृतकृत्या
मुक्तिर्वृणुते तानुरुगाय[1]! मनोवृत्त्या. । जय जय० ३

९. श्रीदत्तार्तिक्यम्

जय भगवन् जय भगवन् योगीश्वर दत्त
त्वत्त: सर्वे: कुशलं प्राप्तो, नो मत्त: -ध्रुव०॥
गुरुणापि सता भवता जनसंग्रहमतिना
गुरवो बहवोऽत्र कृता दर्शितसद्गतिना
सच्चित्सुखरूपं त्वां देव तथा सति ना
न भजति विषयी स समः स्पष्टं मलरातिना। जय देव० १
अपि च कृतं खलु दशशतभुजमर्जुनभूपम्
अत्वालर्कं च सकृन्नमनात्सुखरूपम्
भजति जनस्त्वां सिंधुं मुक्त्वान्धं कूपम्
शूलं वोग्रं त्यक्त्वा सौवर्णं यूपम् । जय देव० २
गृण्हाति यया मूढोऽयं भारं मस्ते
प्रविशति निरवधिसुखदे न तव यशसि शस्ते
भक्तमयूरं करुणाघन नर्तयतस्ते
सा मायास्तेमायाधिप वत्सल हस्ते । जय देव० ३

---

१. उरु गायं कीर्तिर्यस्य तत्सम्बुद्धौ ।

१०. शिवार्तिक्यम्*

गौरीकांतं नौमि सदा निर्जरदांतम् —ध्रुव०॥
कामारातिं पावकभालं जनपालम्
मायालीलं चंद्रकलारंजितमौलिम्
योगातीतं योगिभिरंतःस्तुतिगीतम् । गौरी० १
गंगामालं दानवकालं मुनिपालम्
देवाधीशं व्यालकुलालंकृतवेषम्
क्षोणीनाथं वारणचर्मांबरकायम् । गौरी० २
नानावाद्यैस्तांडवकाले सुरसंघैः
नागाद्यैः सामकलाभिस्तुतिपूज्यैः
सर्वोपायं वारणदत्तांबरकायम् । गौरी० ३
नानारूपै......नानाभुवनानि
सूक्ष्मासूक्ष्मैः स्थूलतरास्थूलतरैः...
कालितपालितदीनं दिनदशपालम् । गौरी० ४
पाशबाणैः संयुतं खेलंतमनंतम्
दीक्षाभंगं दक्षिणकांतं कृतवंतम्
वेदैः शास्त्रैर्वंदितपादं सुरमोदम् । गौरी० ५
क्षोणीपालं वारिमयं तं ......
तेजोरूपं चंद्रमयं सूर्यमयं चार्कम्
तारामार्गैः सोमकलाक्षं त्रिपुरांतम् । गौरी० ६
भूतानंदं मर्दितभस्मासुरकंदम्
वाराणस्यां सेवितविश्वेश्वरपादम्
यंत्रैस्तीर्थैर्मंत्रैः परैर्मानसगीतम् । गौरी० ७
प्रातःकाले शंकरमालारुचि...मेतम्

---

* अस्य मयूरकृतित्वे सन्देग्धि नश्चेतः। नेदं कविलिखिते ग्रन्थसमूहे समुलभ्यते न वान्यैरपि तत्समकालिकैः कुत्रापि निर्दिश्यते । प्रायश्चाशुद्धं च त्रुटितं च यथा काव्यसंग्रहे मुद्रितं तथैवास्माभिः ।

रामानंदे जल्पति कांतं रमणीयम्
भुक्त्वाभोगं वंचति योगांकितगम्यम्
स्नानं शंभो मत्तमयूरेश्वरवृंदम् । गौरी० ८

शिवार्याशतकम्*

(उपगीतिच्छन्दः)

काचित्सोमा धवला कृतविषकवला पटीयसी देवी,
जटिला शशधरनिटिला कुट्टितकुटिला नमस्या मे. १
अस्तु निरंजनमेकं वस्तु त्रय्याः शिरोभागे,
अरुणं तरुणीधरणं विलसत्करुणं तु नः श्रेयः. २
नैगमपटलीरूढं मनसि निरूढं जगत्त्रय्याः,
हिमगिरिरत्नसमूढं स्मरति न मूढं कुतश्चेतः? ३
अयि! मामनाथमल्पं करुणाजल्पं प्रभो! पाहि,
जहि वा विरुदाकल्पं कल्पं कल्पं यमाधत्से. ४
विषयविषाशनमत्तं विषयिषु यत्तं स्मराराते!
स्मर मां मुहुरनिमित्तं यदि तव चित्तं कृपायोनिः. ५
किं न च्छिन्नं शंभो! यदि भवदंभो विवृद्धोऽसौ,
परमिह भवहरमपरं विद्मो न परंपराजाले. ६
विषपीयूषनिकेतन! धृतविषकेतन! भवाराते!
चेतितविष्टपचेतन! करुणावेतनमिदं कुरु मे. ७

---

* अस्य शतकस्यैतत्कविकृतत्वे संशेते नश्चेतः। नास्य नामापि कविलिखितस्वकृतग्रन्थावल्यामुपलभ्यते । न च कापि मातृका । काव्यसंग्रहकारैस्तु शतकमेतद्यथा मुद्रितं तथैवास्माभिर्मुद्र्यते । सन्ति खल्वत्र बहव एवाशुद्धयः । अपेक्ष्यन्ते च काचित्कतिपये वर्णाः । यद्यप्यन्ते “इदमार्यापतेरार्याशतम्” इत्यादि लिख्यते तथापि तत्परलिखितं स्यादित्यस्ति नो विश्वासः । तादृशस्योल्लेखस्य कुत्राप्येतत्कविकाव्येऽदर्शनात् ।

व्यालाकलितजटालादिह विधुभालां ददाक्षिणे बालात्,
न हि रे! कंठे कालात्कलितकपालात्परं किंचित्. ८

काचित्कदनितमदना चित्सुखसदना तनू गौरी
गौरीचुंबितवदना चंदिररदना नमस्या मे. ९

काचिच्चिदिह सदारा दाहितदारा ममेदानीम्,
करुणापारावारा जगदाकारा पुरः पश्चात्. १०

कपिलः कालीशाली वीटपपाली जगज्जीवः
हरिहरमस्तकमाली मनसि कपाली सदा ध्येयः. ११

ऐरावर्णेंदुवर्णा शोभितकर्णा फणींद्राभ्याम्;
वामे विलसदपर्णा शिवमितिवर्णा तनुर्ध्येया. १२

न वयं वेदविधिज्ञा न च कृतयज्ञाः कृतज्ञा वा.
किं त्वाशापटलं पटमकपटमीशं प्रपश्यामः. १३

विष्वक्करुणावेषा दत्ताशेषा स्वभक्तेभ्यः
शेषाकल्पविशेषा जगतः शेषा तनुः पायात्. १४

शमनः श्रेणीशमनी शमदमगमनीयमाहात्म्या,
भूतिः कापि च रमणी स्वीकृतरमणी मुदे नः स्यात्. १५

निरयत्रासनिहंत्री बुद्धिनियंत्री मुमुक्षूणाम्
कलितकलामयतंत्री गिरिजारंत्री तनुर्ध्येया. १६

बालकलाधरचूला सुहृदनुकूला जगज्जननी
द्योतच्चर्मदुकूला धृतत्रिशूला तनुर्जयति. १७

अलसं जडमतिचपलं कितवं धूर्तं शठं दुष्टम्
विषमिव विषयिणमपि माभिधेहि त्रिपुरांतक! स्वपदोः. १८

भुजगान्कर्तुं भुजगाननलं निटिले विषं कंठे
नैव विवेकस्तेऽभूद्दतुं पदयोः क्षमामेव. १९

त्वत्तो मातुस्तातादिह नो धाता पुराराते!
नापि च भवतः पातादपरः पातास्ति किं कुर्मः. २०

वेदावेदितशोधाः प्रत्यग्बोधाः शृणुध्वं मे

अर्धांगाहितदारं परमोदारं महः श्रेयः. २१
तर्कादुदर्कभाजां कर्कशवाचां प्रपंचोऽयम्,
यच्छ्रीकंठे तेजसि सत्यपि सिद्धांतमिच्छंतः. २२
संख्या संख्याहीनं संख्यावंतो ब्रुवंतु संख्येम्
पश्यंत्वथवा वल्गुयां वल्ग्यां भिल्लीचरं कंचित्. २३
तावद्धर्मोऽधर्मस्तावत्कर्माप्यकर्मैव,
यावत्त्रिगुणविलासी निगमनिवासी नुतो नेशः. २४
यदिदं निगमविचारे स्मृतिसंसारेऽपि यद्यावत्
तदिदं निखिलाधारं सारं कैलासकुंजेषु २५
विषधराविषयविषादं मामाविषादं भरः स्वपदोः
नो चेत्त्रिभुवनरक्षणबिरुदं भवतोऽद्य भाराय. २६
काचिच्चित्तकुटीरे चित्पटपेटीगता मूर्तिः
उद्भटतटिनीमुकुटा घटतो रटतः स्फुटं मेऽस्तित २७
काचिच्चित्तचमत्कृतिरुग्रा सोमासिता काली
स्त्रीपुंस्तनुरप्येका चित्यविवेका मुदे नस्तात् २८
न हि रे! काचन चिंता त्रिजगच्चिंतामणिः शंभुः
अंतः परितः पुरतः स्फुरति प्रेम्णा समाकूतः २९
मंत्रैः किं किं तंत्रैरपि किं वेदांतसिद्धांतैः
यावत्तत्त्वगुरूणां गुरुरयमीशो न सर्वस्वम्. ३०
मास्तु ममागमबोधो मास्तु च शोधोऽपि सर्वत्र,
अस्तु श्रुतिषु यदेकं वस्तु स्वांते मृडान्येव. ३१
स्मरहर पुरहर भव हर शिव मृड गिरिशेति जल्पतामग्रे
भृत्यायते सुरेज्यः कालो बालायते सद्यः. ३२
नाहं बिभेमि कालाद्वो भवजालादपि भ्रष्टः,
दीनानाथत्रातरि पातरि शिरसि स्थिते स्थाणौ. ३३
शिवदः शंभुः शंकर ईश्वर एवासि सर्वेषु
वामेषु वामदेवो देव! त्वं मत्कृते स्थाणुः. ३४

संततमद्रिनिवासात्कठोरनाम्नावनौ नीतः
अपि काकोलहरत्वात्करुणाकूपार एवासि. ३५
दग्धे दिविषद्वृन्दे परितः प्लुष्टेऽपि गोविंदे
ब्रह्मांडमंडपेऽस्मिन्क्षुब्धे क्ष्वेडाश एव त्वम्. ३६
पयसा प्लावितसत्ये क्लृप्ते वैकुंठ आकंठ
स्मारितविष्टपवृत्त धर्ता त्वं त्वेव गंगायाः. ३७
वृंदायामपि विष्णुं तद्वत्परमेष्ठिनं च कन्यायाम्,
युंक्त्वाप्यतो जिगीषुः स्मर्तव्यात्मा स्मरस्त्वत्तः ३८
गर्वाद्स्वर्वकर्ता त्वहमिति भावादतो बोधः
त्वामपि सविधे विमर्नाश्छिन्नः कापालभूषायै. ३९
केचिद्वदंति गुणिनं निर्गुणमेकेऽपि विद्वांसः
निर्णेतुमेव धत्से त्रिगुणीं मुंडावलिं नित्यः. ४०
नित्यानित्यविवेके नित्यस्त्वत्तोऽस्ति नैवान्यः,
निखिलं त्वमेव दग्धा धत्से भस्मांगरागाय ४१
भस्मासुरोऽपि कश्चिद्भस्मरशक्तिः पुरा भक्तः.
विस्मृतशैवचपेटः कपटी भस्मैव संजातः. ४२
ख्यातस्त्वमेव देवस्त्वमेव निखिलं महादेवः
रुद्रादन्याभावे स नास्मि विष्णुर्न वा धाता. ४३
धातुस्त्वमेव धाता पाता विष्णोश्च विष्णुत्वात्,
अपि च हरस्य हरस्त्वं नातस्मात: परा काष्ठा. ४४
काष्ठावासो वासो यस्य त्रैलोक्यधूलीषु
युक्तं निखिले दग्धे शेषावासश्च वासाय. ४५
वासो यस्य हृदब्जे भासः सर्वेषु भूतेषु
हासः कालो नृत्याद्दासस्तस्याहमेकस्य. ४६
एकस्य द्वे नियमात्काश्चिद्वैपश्चितोऽस्त्वर्थः
जानेऽहं तु यदंगे गिरिजागंगे तमेवैकम्. ४७
एको रुद्रः प्रथमा सर्वो रुद्रः परा श्रुते

परमृग्यजुषोक्तीनां सिद्धः सिद्धांत एवैकः. ४८
एकोऽहं तु बहु स्यामनया वाचैव सा सिद्धिः
तस्मात्सिद्धिनिदानं रुद्रं जानंतु भद्राय. ४९
भद्राय राजमुद्रा वेदो ब्रूते शिवः शिवदः,
नातः पुमर्थसिद्धिः काचित्कश्चिन्न सिद्धांतः ५०
सिद्धांतादरदूरं दूरत्वान्नाम पीयूषात्
पीयूषांशुकलाधरधर मां चानाथनाथत्वात्. ५१
नाथ! त्वामनुयातस्याधःपातः कथं मे स्यात्,
स्यादथ दैवनियोगाद्योगाभक्त्याथ मुक्त्या च. ५२
मुक्त्यालमस्तु भक्तिप्रसादलभ्यो ममास्त्विष्टः,
ब्रह्मांडव्रजबीजः कैलासाद्रिद्रुमः कश्चित्. ५३
कश्चिद्गिरिजावल्लीवातो लालितो जगत्पर्णैः,
स्वांतालवालवासी स्मृत्या फलितो भवेत्सद्यः. ५४
सद्यः पापविनाशः सद्यस्त्रैतापिकी शांतिः
सद्यः सकलसुखानां सिद्धिर्भविता शिवस्मरणात्. ५५
स्मरणादेव हि देवा मरणान्मुक्ताः सुखं चेरुः,
स्मरणादेव मुनीशाः शंभोः कारुण्यपात्राणि. ५६
पात्राणि तानि मन्ये हिमगिरिकन्येशपूर्णानि,
शेषाणि खर्पराणि प्रायो विण्मूत्रादिग्धानि. ५७
दिग्धानि भांति येषां भसितैर्भालानि भाग्येन,
धन्यास्त एव वन्द्या नान्यान्मन्यामहे नूनम्. ५८
नूनं विभूतिकवचाः शिवमृडरुद्रेति दिव्यास्त्राः
त्रिषु लोकेषु जयंतः संततमंतः कृपावंतः ५९
कृपया तेन विमुक्ता जीवन्मुक्तास्त एवैते
येषामंतःकरणे जगदावरणेश्वरः शंभुः. ६०
शंभुर्मुक्तिलताया मंडप एवास्ति निश्चितं फलवान्
यस्तामिच्छति कश्चित्सुततं मनसा श्रयेत्स्वस्थः. ६१

स्वस्थस्तदेव भविता भाविता सिद्धिस्तदा काचित्
सुरनरफणिनामविता त्रिजगत्सविता सदा ध्यातः. ६२
ध्यातः शुद्धमनोभिः ख्यातः श्रौतार्थविस्तारैः
ज्ञातः परमगुरुभ्योऽस्यातः शंभोरहं भृत्यः. ६३
भृत्यः कृतातिकृत्यः शंभोरेवास्ति नान्यस्य
कुपिते कदाप्यगस्त्ये सिंधुर्बिंदूपमो जातः. ६४
जातो दशावतारी भृगुणा शप्तोऽपि गोविंदः
गोविंदोऽपि यदीयो मधुहा मुरहाथ लक्ष्मीशः. ६५
लक्ष्मीश्वरोऽथ चक्री खगपतिरपि यो जगत्त्राता
वरदे गौरीरमणे विष्णुर्दैत्यांतको जातः. ६६
जातो मरत्यवश्यं मृत्योर्जायेत वा निरयी
प्राप्ते कायनिकाये शिवमेवालंब रे चेतः! ६७
चेतस्तवैव भाग्याच्चक्षुःश्रोत्रास्यमुख्यानि
संतींद्रियाणि यावत्तावत्संभावयेशानम्. ६८
ईशानमेव शरणं व्रजतो मरणं तु मोक्षाय
नो चेन्मायावरणं क्व शिवाचरणं विना नश्येत्? ६९
नश्येत्पापकलापः शिव शिव जप्ते क्व संतापः?
स्यादथ कोऽपि दुरापः सुमेरुचापः पुरः पश्चात्. ७०
पश्चात्तापनिमित्तं भ्रमश्चित्तं प्रति क्षोभात्
स्मर रे! शिवेति वित्तं भित्वा भित्तं तु विषयाणाम्. ७१
विषयाणामपि चिंता का तव चिंता.........
शिव शिव शिवेति जप्ते शिव एव त्वं न संदेहः. ७२
संदेहोऽपि न कश्चित्सर्वो रुद्रः श्रुतिर्ब्रूते
तस्माद्भावनयाहं बद्धो मुक्तोऽहमित्युक्तिः. ७३
शक्तिस्तावद्द्विविधा विद्याऽविद्यात्मिका भवति,
विद्या शिवपदफलदाऽविद्या संसारभोगाय. ७४
भोगायापि भवश्चेद्ययातो दद्यात्स सद्भोगान्,

विषयप्रेमजभोगो भुक्तो भवतैव रोगाय. ७५
रोगायौषधमेकं दृष्ट्वा नैकं वदाम्येतत्
एका पुण्यतरंगा गंगा गंगाधरोऽप्येकः. ७६
एको वस्तुविवेको धात्रानेकोपनिषदुक्तः
शिवमिति स परिच्छेको न चेति भेकोपमो ब्रूते. ७७
ब्रूते यस्तु कदाचिच्छिवेति नामाक्षरद्वितयम्
तस्य तदेव भवाहे मुक्तिर्भुक्तिश्च मुक्तिश्च. ७८
मुक्तिः शमदमसिद्धा यस्याः सिद्धा अपि भ्रष्टाः
भ्रष्टा अपि शिवभक्त्या स्रष्टारस्ते तु शास्त्राणाम्. ७९
शास्त्राणि संतु दूरं दूरं मंत्राश्च तंत्राणि
नेदीयसीह चेतसि नित्यानंदे जगत्कंदे. ८०
कंदं छिनत्ति जनुषां भिनत्ति भेदभ्रमं सद्यः.
यच्छति रूपमरूपं चित्तमर्चिंतामणेः शंभोः. ८१
शंभोर्ध्यानममंदं ज्ञानानंदं नयत्युच्चैः
अश्रममपि तन्मंदास्त्यजंति पापे च युंजंति. ८२
युंजंति योगमपरे भोगं भुंजंति चैवान्ये
अस्माकमप्यभंगा तृप्तिर्गंगाधरः कश्चित्. ८३
कश्चिच्चिदंबुमाली जटिलो व्यालीनसद्व्यालः
शूली ब्रह्मकपाली विभूतिशाली स नः पायात्. ८४
पायादपायहंता पुंगवगंता पुरारातिः
मुनिजनमानसरंता मानससंतापदावाग्निः. ८५
दावाग्नेरप्यधिकः संभवमरणोद्भवो व्याधिः
शांतिस्तदैव भविता भविता भर्गश्च वैद्यश्चेत्. ८६
चेदद्य नीलकंठं भवगजकंठीरवं स्मरसि
तर्हि त्वमेव जंतो! बहुविधमंतो सुखी भविता. ८७
भविता तदैव सर्वं शृणु गतगर्वं किमप्यंतः
जपतः सर्वदशर्व दुःखमखर्वं सुखाय स्यात्. ८८

स्यादिह कोऽपि न पाता पातकपातादहं जाने
दैवाद्गिरिजाजानेरपरः शपथोऽस्ति तत्पदयोः. ८९
पदयोरधरीभूते विधुरीभूतोऽसि चेन्नाथ!
कः कटु मधुरीकुरुते त्वत्तोऽप्यंतरधुरीणस्त्वम्. ९०
त्वं मे माता तातस्त्राता भ्राता गुरुर्देवः
त्वं मे जीवस्त्वत्तः परमं परमं न मे किंचित्. ९१
किंचित्काचित्कश्चिच्चिंतयं तावन्नवत्यर्वाक्
शिवलिंगादेकस्मात्स्फुरंति सर्वाणि लिंगानि. ९२
लिंगानि पूर्वदेवैर्देवः सर्वेषु लोकेषु
नत्वा हरिहरमुख्यैर्लब्धानीष्टानि निष्ठातः ९३
निष्ठा विमलज्ञानं निष्ठा भक्तिश्च वैराग्यम्
निष्ठैव संशयानां हंत्री निष्ठा शिवं दत्ते. ९४
दत्ते भावितमंतर्धत्ते स्वीयेषु कृत्येषु
नित्यैव नित्यमीशो यस्तं मत्वा श्रयेदंतः. ९५
अंतः शुद्धमनोभिः संतः पश्यंति यत्तेजः
गौरं तदेव गौरीलंपटमपटं प्रपश्यामः. ९६
पश्यंतस्त्वामीशं के परमीशं प्रपश्यंति
अभजंतोऽपि भजंतं के परमं तं न पश्यंति. ९७
पश्यंति शाश्वतं ते पदमिह शंभोः पदे लग्नाः
अपरे पतंति सद्यः परितः क्लिश्यंति वा भग्नाः. ९८
भग्नास्त एव लोके त एव शोके निमज्जंति
यैरघिवाणि भवानीपतिरिह नानीयते यत्नात्. ९९
मोदादंतर्गोधाधरमग्नतो दापतुल्यै ये (?)
दधति विषयापनोदानपहस्तो दारभासस्ते. १००
भासंत एव वासा येषां वासाय विश्वासाः
तेऽपि सुखोल्लासा वै शैवा शैवस्य देवताकाराः. १०१

(अनुष्टुप्छन्दः)

इदमार्यापतेरार्याशतमार्याः पठंति ये
ते तु शैवागमाचार्या नात्र कार्या विचारणा. १०२
इत्याकूतमयूरेशशैवेनाऽऽशैवशासनात्
उपगीत्यैव गीतानां गाता वीशः प्रसीदतु. १०३

शिवाष्टोत्तरशतनामावलिः*

श्रीकंठो वरदः शर्व आशुतोष उमापतिः
दयानिधिर्महादेवो भवो भवहरो हरः. १–१०
मदनारिस्त्रिनयनः शंकरः सुकविः शिवः
विभुः प्रभुर्वृषरथो विवेकी विशदो वशी. २–२१
ललाटाक्षः कालकालः शरण्यश्चंद्रशेखरः २५
पुरारातिः श्रितहितो देवदेवः सदाशिवः. ३–२९
शांत उग्रः समः श्रेष्ठो भूतेशो भव्यविग्रहः ३५
परमेशः परानंदः परिपूर्णः पदप्रदः. ४–३९
मधुरो महितः शंभुर्गिरीशो गिरिशो मृडः
अजः पिनाकी प्रवरः प्रबलः प्रमथाधिपः. ५–५०
मानदः पंचवदनो दशबाहुर्दिगंबरः ५४
शूली कपाली सुमुखो मृगपाणिर्जटाधरः. ६–५९
शाश्वतोऽतिमहाः स्वामी गिरिधन्वा गुरूत्तमः ६४

---

* अस्यां शिवाष्टोत्तरशतनामावल्यां ग्रथितानि नामानि क्रमेणैव मयूरकविविरचिते महाराष्ट्रभाषामये "शिवरामायण" इत्याख्ये काव्ये ग्रथितानि समुपलभ्यन्ते। इयं च नामावलिः कविना स्वहस्तेनैव लिखिता तद्ग्रन्थेषु दृश्यते। तत्किमियमनेनैव विरचिता आहोस्विदन्येन केनापीत्यत्र संदेग्धि नश्चेतः। किं च प्राचीनगीर्वाणपुस्तकेषु कुत्राप्यदर्शनमस्या मयूरकृतित्वे प्रमाणयतीति विरम्यते।

रुद्रो जयप्रदो जेता भुजगाभूषणोऽव्ययः. ७–६९
पुराणः पुंडरीकाक्षप्रियः प्रणव उद्भवः ७३
कर्पूरगौरः सुतपाः सामतुष्टः प्रजापतिः. ८–७७
महाव्रतः सुरमणिः सत्यसंधो विनायकः ८१
अंधकारातिरजितः सदोदारो निरंजनः. ९–८५
दीनबंधुर्दक्षहंता विरागो नीललोहितः ८९
सेव्यः साक्षी कृती नेता उदासीनः सतां गतिः. १०–९५
माता पिता सखा भर्ता सकलाधिनिवारकः १००
बहुरूपो वेदसारो विद्यानाथः शिवायनः. ११–१०४
निरमित्रो निरवधिर्निरविघ्नो निरामयः १०८
मोक्षप्रदमिदं नाम्नां शंभोरष्टोत्तरं शतम्. १२

श्रीराधानामावलिः*

श्रीकृष्णदयिता श्रीड्या श्रीकंठस्तुतसद्गुणा
श्रीमती श्रीदवंद्यांघ्रिर्विधिमाता सुरार्चिता. १
राधा महासती मान्या पुण्यकीर्तिसुधासरित्
भद्रादितिस्नुषाख्याता देवी त्रैलोक्यसुंदरी. २
व्यासादिसत्कविस्तव्या शुकयोगींद्रवर्णिता
भगवत्सत्कृतारामा सुभगा कोटिसंस्तुता. ३
मधुभिन्मोहिनी मुख्या मानिनी मधुराकृतिः
ललना ललितानंदप्राप्ताशीर्वृषभानुजा. ४
यशोदालालिता लक्ष्मीसपत्नी लक्षणाश्रया

---

* इयमावलिः कविलिखिता चासम्पूर्णा चोपलभ्यते। नामाप्यस्या आवल्या अस्माभिरेव विषयमवलोच्य प्रकल्पितम्। बहुषु स्थलेष्वस्या मातृका यन्त्रादिसाहाय्येनापि नावगन्तुं शक्येति तत्र दुरूह एवार्थः। इतरत्र तु सुगम एव नाम्नामर्थ इत्युपेक्ष्यते व्याख्यानम्।

राजगोपालकीलोल्का गोपीवृंदशिरोमणिः. ५
कृष्णदर्शनसर्वस्वा कृष्णसर्वस्वदर्शना
वासुदेवसखी पुण्या वरेण्यवरदा वरा. ६
धराकिरायां स्वार्तिघ्नी सदाराध्या सनातनी
गोलोकवासिनी नित्यानंदा नंदात्मजानुगा. ७
नर्मदा शर्मदा प्राज्ञा प्रभूतगुणशालिनी
प्रसन्नवदना प्राज्यलावण्या प्रभुसुप्रिया. ८
पुराणपुरुषप्रीता परब्रह्मप्रसादिनी
बृहत्कीर्तिः परब्रह्मसहचर्यतिगौरवा. ९
कलिंदजाप्रियसखी कलिकल्मषनाशिनी
महाविदग्धा कालिंदीतीरकुंजविहारिणी. १०
कलावती रासरक्ता रम्याकृतिरुदारधीः
गोविंदांकासनासीना गोविंदाश्लेषनिर्वृता. ११
विलासिनी विशालाक्षी मदिराक्षी मदालसा
तन्वी तनूदरी सुभ्रूः सुमुखी सुदती सुवाक्. १२
सुकुमारी सुखखानिः सुतनुः सुशसन्नुता
सुकेशी सुप्रभा सुज्ञा सुनासीरप्रजावती. १३
सुवर्णवर्णा सुमतिः सुमनोलंकृताकृतिः
कुंजगा कुंजरगतिः कुंददामविभूषिता. १४
कुंभस्तनी कुंकुमाभा कुंतलालिजितालिनी
वेणुनादहृतस्वान्ता कान्तकान्तिः कलध्वनिः. १५
कान्तकल्पितकल्पद्रुप्रसूनानल्पस्रगा (?)
कर्णपूरीकृतप्रेष्ठप्रेमार्पितशिखिच्छदा. १६
वंशलीला-(?) वेशभूषा हंसगद्गदभाषिणी
वीराऽभिसारिका नैकयुक्तवेषा प्रियंवदा. १७
समयज्ञा पुण्यशीला वेदज्ञा वंद्यवंदिता
सुरांगनागीतकेलिर्गुणाढ्या गुणिसंगता. १८

गंधर्वगीतचरिता मेनकाद्यप्सरःस्तुता
उर्वशीकृतसत्कारा घृताचीरचितांजलिः. १९
रंभासंवीजितापादपद्मप्रह्वा तिलोत्तमा

... ...

गोपीश्वरी गोपलक्ष्मीर्गोमती गोकुलोद्भवा
कृष्णचेतोहरा कृष्णसहगानधुरंधरा. २४
कृष्णस्कंधार्पितभुजा कृष्णास्यनिहितेक्षणा
कृष्णाननात्तताम्बूला कृष्णाश्लेषनिमीलिता. २५
कृष्णस्तुता कृष्णहृता कृष्णचित्तप्रमाथिनी
कृष्णानुकारकुशला कृष्णप्राणेश्वरीश्वरी. २६
रत्युत्तमा रतीशाक्षी रसश्रेष्ठैकमानसा
रात्रीशरश्मिधवला धवलांबरधारिणी. २७
तमिस्रदीपिकाकान्तिस्तारुण्यामृतनिम्नगा
कात्यायन्यर्चनपरा कृष्णेभालानहृच्छटा. २८
गंभीरनाभिर्गंभीरभावा गंभीरभाषणा
कृष्णप्रसाधिता कृष्णहस्तलब्धविशेषका. २९
स्तनभारनमन्मध्या नखदंतक्षतांचिता
प्रेमक्रीताच्युता प्राज्यप्रीतपीताम्बरप्रभुः. ३०
पक्ष्मलाक्षी पद्मपत्रव्यजनानिलसेविनी
पुरुषायितसंप्रीतप्रियाकृष्टमनोघना. ३१
विहारिणी विशदधीर्विश्ववाहविनोदिनी
वीक्षाधिध्वस्तनस्वविपद् विष्णुसाक्षात्कृतिप्रदा. ३२
दीर्घदृष्टिर्दग्धदासदैन्या विश्वस्तवत्सला
धर्मलभ्या धैर्यदात्री धुतारिर्धूपितालका. ३३
फणीन्द्रतल्पा फलिता स्फारभा स्फटिकद्विजा
यज्ञसिद्धिर्यशोराशिर्यतिसेव्या यमाधिदा. ३४
यतीष्टदा यत्नदृश्या योगिध्येयाऽथ नाजिता (?)

यदुनंदनयत्नाप्ता... पातिगभीरहृत्. ३५
मोहहंत्री मोहदात्री मोमासाविम्युपासिता
मोहिनी मोचितासंख्या मोघाहितमनोरथा. ३६
उरुक्रमानतिक्रांतमानोऽर्युन्नतमस्तका
उद्योगिन्युल्लुतापांगच्छटोपद्रवनाशिनी. ३७
उद्दामरूपसंपत्तिरुल्लसन्मणिमेखला
उत्कणश्रीरुदात्तर्धिरुपास्थितमहोदया. ३८
उदारोदाहृतकथा प्रशस्तिरुचितोचिता
हर्यक्षमध्या हरिणीप्रेक्षणा हीरमण्डना. ३९
हेलानिर्जितदिग्वस्त्रीहेमतालफलस्तनी
कृष्णहृत्पंजरशुकी कृष्णमेघशतह्रदा. ४०
कृष्णचेतोंगणनटी कृष्णसत्तरुसल्लता
कृष्णलोचनकर्पूरशलाकायितविग्रहा. ४१
श्रीकृष्णशशभृज्ज्योत्स्ना श्रीकृष्णद्युमणिद्युतिः
श्रीकृष्णब्रह्मसावित्री श्रीकृष्णेश्वरपार्वती. ४२
श्रीकृष्णाब्धिमहासिंधुः श्रीकृष्णाम्नायसत्क्रिया
श्रीकृष्णहिमभृन्मेना श्रीकृष्णैरावणाभ्रमुः. ४३
श्रीकृष्णदेवेन्द्रशची कृष्णश्रीरामजानकी
श्रीकृष्णशूरासिलता श्रीकृष्णब्राह्मणश्रुतिः. ४४
कृष्णहृच्चातकप्रावृट् कृष्णबर्ह्यभ्रमालिका
गोविंदचक्षुस्तृषितचकोरस्मितचन्द्रिका. ४५
पुण्यश्लोकप्रणयिनी परमात्मप्रलोभिनी
शारदिंदुप्रतिबदास्या शारदातिविशारदा. ४६
शृंगारसिंधुलहरी शृंगारारण्यसिंहिका.
शृंगारेंदुशरद्राका शृंगाराभ्युदयोद्भवा. ४७
असंख्यपीतोर्वरिताऽनंतपुण्यकथासुधा
अनादिनिधना द्योत्या छद्मवल्लवदारिका. ४८

शश्वच्छिःसीमसौभाग्या शश्वद्भूरविदंचिता
निरंतरानंदपूर्णा निरंतरनवस्तुतिः. ४९
प्रहर्षिणीरोमराजिस्त्रिवलीललितोदरी
जारत्वहरजारत्वा जगत्पावनपावनी. ५०
लीलानरानंतशक्तिर्लीलाकैवल्यजारिणी
योषिल्ललाम श्रीमूर्तिः सर्वरामादिनायिका. ५१
सर्वभावविभावानुभावसात्विकभावभूः
मणिमालामुद्रितादिपुंशिरोमण्युरस्थला. ५२
स्वमुखांबुजसौरभ्यलुब्धभृंगात्तसाध्वसा
दूतीकृतभ्रमद्भृंगदुःखदावदवस्मृतिः. ५३
दुग्धफेनमृदुस्वच्छशय्यातलविहारिणी
स्वांगरागसुगंधार्ककन्याजलविहारिणी. ५४
स्वभावभव्यसौरभ्या सहजद्युत्यलंकृता
अशिक्षितातिचातुर्या वंचनांजितलोचना. ५५
दामोदरोरःशयना कृष्णबाहूपधानका
कृष्णोत्तरीयव्यजना कृष्णांघ्रिनखदर्पणा. ५६
श्रुतिस्तुतस्तुतगुणा ज्ञातिमानितमानिता
योगिध्येयध्येयमूर्तिर्विश्वपूजितपूजिता. ५७
वृत्तोन्मतारक्तनखा विद्योतन्मणिमुद्रिका.
महाविभूतिमानार्हा महती मन्मथारणिः. ५८
राजरामा रतिश्चश्रूर्गुर्वी कृष्णाम्रकोकिला
नित्यप्राप्तासंगसंगा निरातंका निरंजना. ५९
निर्निमेषा निर्विशेषा निरीहार्चा निरामया
सिंदूरगर्भसीमंता सिंदूरतिलकालिका. ६०
सीमंतिनी सृष्टिसीमा+सीतिक्रांतवैभवा (?)
भामिनी शालिनी श्यामा मेघश्यामा तिलालसा. ६१
महामण्यंगदभुजा मणिकांचनकंकणा

अमृतस्राविताटंका मुक्ताचोला सुवासिनी. ६२
वरारोहेभनासोरुर्नतभ्रूर्मत्तकाशिनी
नित्यानंदस्वरूपानुभूतिर्भूतिलकायिता. ६३
कृष्णकर्णामृतोदंता कृष्णनेत्रालिपद्मिनी
ह्रातश्रीकृष्णरमिता यमितापन्नकीर्तना. ६४
देदीप्यमाना दुर्दैवदुर्लभस्मृतिवंदना
दयमानमना दासत्रासनाशधृतव्रता. ६५
भक्तेक्षणक्षणप्राप्यप्राणप्रियतमास्मृतिः
अनन्यभक्तसर्वस्वा निजभक्ताभिमानिनी. ६६
भुक्तिमुक्तिप्रदपदा भुजपाशसिताच्युता
नेत्राधरप्रभागुंजीभूतनासाग्रमौक्तिका. ६७
निरीहेहाकरीरम्भरीतिरीश्वररीतिभृत्
शुद्धसत्वोत्कर्षवती सर्वसात्विकसद्भुता. ६८
ब्रह्मांडमंडपस्तंभस्तंभना सकलेक्षणा
वंशीनिनादश्रवणक्षणत्यक्ताशनालया. ६९
मुरलीनादजीवातुर्मुरलीध्वनिनिस्त्रपा
सायंवेणुरवप्रीता प्रातर्वेणुरवाकुला. ७०
दिवावंशीकथानीतयुगयामचतुर्दया
कृष्णचुंबितवंशीर्ष्या वंशीकुत्साकृतादरा. ७१
वंशीसपत्नी वंश्याप्तमहाभाग्योत्सवासहा
वंश्यायत्तप्रियप्राप्तिर्वंशीदूतीप्रबोधिता. ७२
वंशीसखीसमाहूता वंशीज्वरहरौषधिः
वंशीनादनिरस्ताभिर्वंशीलज्जासरित्तारिः. ७३
वनमालिपरिष्वंगाऽज्ञातनिर्गतयामिनी
भगवद्विरहाऽशीतरश्मीभूतसुधाकरा. ७४
श्रीमत्समागमानंदचंद्रीभूतदिवाकरा
भगवत्संगमोत्कर्षपल्लवीकृतबल्लवी. ७५

मृद्वंगी नागनासोरूः कुंजारण्याधिदेवता
गुंजद्भृंगघनध्वान्तपुंजकुंजप्रहर्षिणी. ७६
वैकुंठीकृतकालिंदीतटारण्यलतागृहा
निकुंजबन्धुः सर्वाममंजुला वंजुलालया. ७७
वशंवदरमारंगा गंधाच्छागुणगर्विता
कीरनासा चक्रवाकस्तनी खंजनलोचना. ७८
जपाप्रसूनरसना विद्रुमाधरपल्लवा
ग्रीष्मकालहिमस्पर्शा हिमकालोष्णविग्रहा. ७९
दामोदरकरस्पर्शश्लथनीविः स्खलद्गतिः
श्लक्ष्णदृष्टिर्दृढस्नेहा दुग्धमुग्धस्मिताधरा. ८०
भक्तप्रेमद्रवच्चित्ता भगवद्भक्तिजीवना
गोविंदसख्यप्रख्याता दामोदरमणिप्रभा. ८१
कृष्णलक्ष्मीभ्रमकरीगोपालफणभृन्मणिः
कृष्णवक्षोल्लसद्वेणी केशवाक्ष्यर्पितांजना. ८२
कृष्णारचितपत्रालिः कृष्णदत्तांघ्रियावका
कृष्णोत्तरीयव्यजना कृष्णोत्संगवरासना. ८३
भगवत्कौस्तुभादर्शा गोविंदाधरकज्जला
मानग्रहनमत्कृष्णालिकलग्नांघ्रियावका. ८४
कृष्णानिमिषदृक्पीतवदनांबुरुहासवा
पूर्णकाममनःकाम्या स्वात्माराममनोरमा. ८५
सदातृप्तसदारब्धकेलिर्नित्यहरीहिता
गुरुगम्या गुणातीता सद्गुणप्रतिपादिनी. ८६
चुंबनोत्कप्रियस्पृष्टचिबुका चपलेक्षणा
कृष्णमार्जितरत्यंतघर्मबिंदुभृदानना. ८७
श्रीकान्तस्य पदन्यस्तक्रीडा विन्यस्तभूषणा
प्रियपादांबुजापास्तविन्यस्तमणिनूपुरा. ८८
कृष्णार्पितसर्वांगरागा कृष्णवत्स्रगंबरा

प्रसाधकश्रेष्ठदत्तरसाज्ञापारितोषिका. ८९
दंतकान्तिजितज्योत्स्ना सुधोत्तमरसाधरा
स्वपादपद्मसौभाग्यजितसौगंधिकाम्बुजा. ९०
कल्पद्रुपल्लवानल्पस्मयघ्नकरपल्लवा
वाङ्मूकीकृतगर्वाढ्यशारदाशुकसारिका. ९१
कृष्णच्छायासहचरी कृष्णहृष्टयास्पदानना
यज्ञपत्नी पूज्यचित्रानंदसर्वेस्वराक्षिणी. ९२
पुत्ररंजनसंप्रीतयशोदाविहितादरा
व्रजेश्वरार्पितापत्यनिर्विशेषांकसंस्थितिः. ९३
कृष्णास्यार्पितसंयावा राजगोपालभोजिता
प्रीतिपीतप्रीतपीतचेलेषत्पीतपायसा. ९४
कृष्णार्पितस्वनेपथ्या कृष्णनेपथ्यधारिणी

श्रीकृष्णनामावलिः*

श्रीकृष्णः सच्चिदानंदो वसुदेवात्मसंभवः
देवकीगर्भसंभूतो यशोदानंदनंदनः. १
पूतनाजीवितहरः शकटध्वंसकारकः
तृणावर्तप्राणहर्ता मुखे विश्वप्रदर्शकः. २
उलूखलनिबद्धश्च यमलार्जुनभंजनः
वत्सासुरांतकरणो बकासुरविनाशकः. ३
अघाघहृत्सैकगोपबालवत्सस्वरूपभृत्

---

* यथैव श्रीरामायणाद्रामनाम्नामष्टोत्तरं शतमुद्धृत्य कविनानेन श्रीरामनामाष्टोत्तरशतरामायणं व्यरचि तथैव श्रीमद्भागवताच्छ्रीकृष्णनाम्नामष्टोत्तरशतस्य ग्रथने बद्धादर इव स्यादयं कविरिति मन्यामहे । नैतत्कविना सम्पूर्णतया लिखितं विरचितं वेति प्रतिभाति ।